

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK ZA KOMUNIKOLOGIJU

**BOŠNJAKINJE I NJIHOV UTICAJ NA JAVNOST BOSNE I
HERCEGOVINE U PERIODU OD II SVJETSKOG RATA DO DANAS**

- magistarski rad -

Kandidat:

Maksida Skrobo

Mentor:

doc. dr. Mustafa Sefo

Broj indeksa:

1027/II-K

Sarajevo, septembar 2021.

2021

Skrobo Maksida

Bošnjakinje i njihov uticaj na javnost
Bosne i Hercegovine u periodu od II
Svjetskog rata do danas

Mojim roditeljima, svjetlu mog života

DOSTOJANSTVO, TA MAGIČNA RIJEČ!

I. Uvod i Teorijske osnove rada	6
II. Metodološki okvir rada	8
1. Problem istraživanja.....	8
2. Predmet istraživanja.....	8
2.1. Kategorijalno pojmovni sistem.....	8
III. Ciljevi istraživanja	12
3.1. Naučni cilj.....	12
3.2. Društveni cilj.....	12
IV. Sistem hipoteza	13
4.1. Generalna hipoteza.....	13
4.2. Posebne-pojedinačne hipoteze.....	13
4.3. Sistem varijabli.....	13
4.4. Sistem indikatora.....	13
5. Naučna i društvena opravdanost istraživanja.....	14
5.1. Vremensko i prostorno određenje istraživanja.....	14
6. Metode istraživanja.....	15
V. Bosanskohercegovačko društvo kroz prizmu socioloških teorija i Bošnjaci u njemu – osvrt na specifičnost u autentičnosti Bošnjaka	16
VI. Bošnjaci i Bošnjakinje na razmeđu svjetova - između tradicije, uvjerenja, vjere i novog svjetopogleda kroz državni sistem	19
VII. O propitivanju potrebe da se Bošnjakinja školuje	25
VIII. Vrijeme II Svjetskog rata	26
8.1. Političko angažovanje Bošnjakinje i II Svjetski rat.....	26
8.2. Proces 'emancipacije' u Bošnjakinja poslije II Svjetskog rata.....	28
8.3. Žene i naučni rad u SR Bosni i Hercegovini.....	32
IX. Bošnjakinje i politika u SFRJ	35
X. Period devedesetih godina	36
XI. Društveni angažman Bošnjakinja u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini	37
XII. Uloga i pozicija Bošnjakinja u Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini	38
XIII. O Bošnjakinjama i njihovoj poziciji u javnosti iz ugla savremenih Bošnjakinja	41
XIV. Samoidentifikacija Bošnjakinje	43
XV. Bošnjakinje u medijskom prostoru	45
XVI. Presentacija rezultata istraživanja i njihova interpretacija	48
XVII. Analiza anketnog upitnika	63
XVIII. Zaključci i preporuke za nova istraživanja	67
XIX. Spisak korištene literature	70
Prilozi.....	77
Biografija.....	77
Izjava o plagijatu.....	78

I. UVOD I TEORIJSKE OSNOVE RADA

Bošnjakinje i njihov uticaj na javnost Bosne i Hercegovine u periodu od II Svjetskog rata do danas tema je koju želim obraditi iz više razloga.

Naime, historija kao učiteljica života, i sadašnjost kojoj generacijski svjedočimo, plastično nam pokazuju nedostatke u načinu kako Bošnjaci u svojoj esenciji žive na ovim prostorima. Danas se to, na svakom koraku, može percipirati kroz nedostatke u svim segmentima društvenog anticipiranja. Naše školstvo, zdravstvo, politika, ekonomija, odnos prema vjeri...

Osim ovih, razlozi zbog kojih sam željela da se bavim ovom temom su i njena nedovoljna istraženost, te se nadam kako je ovo samo početak jednog kvalitetnog, analitičkog, proaktivnog pristupa ovoj tematici, potrebnog kao naputak, osvrt, lekcija svima nama.

Tema je iznimno široka i sveobuhvatna te je nezaobilazan interdisciplinarni pristup istoj. Moj doprinos u ovome kontekstu će biti mali, no nadam se koristan.

Ovaj rad tretira ženu Bošnjakinju u javnom prostoru Bosne i Hercegovine. Segmenti kojima ćemo se baviti u tezi imaju veze sa Bošnjakinjom u političkom, edukacijskom i vjerskom kontekstu.

Smatram iznimno važnim istražiti upravo ova područja s obzirom na općepoznatu činjenicu da je žena stub porodice i njena esencijalno važna uloga u razvoju i opstojanju društva kao takvog ima direktne veze s njenim obrazovanjem/edukacijom općenito kao i njenom pozicijom i participiranjem u političkom i vjerskom životu.

Istina je da je žena jedna polovina a rađa drugu polovinu društva!

Evropa je postojbina primarno kršćanski orijentiranog načina života. To podrazumijeva čitav sustav koji se umnogome razlikuje od sustava vrijednosti kojeg žive prakticirajući muslimani. Poseban specifikum ogleda se u evropskih, konkretnije bosanskih muslimana koji stoljećima baštine svoje evropske vrijednosti kroz sustav identifikacije s produktivnim (evropskim) i dakako, univerzalnim ljudskim vrijednostima u najširem kontekstu ove sintagme, uporedo čuvajući vlastiti identitet i živeći ga kroz prizmu etnološkog, etno-pedagoškog, vjerskog (obrednog) oblikujući tako jedinstveno tkivo evropskog muslimana kao autohtonog stanovnika ovoga, kako smo naveli, primarno kršćanskog 'tla'.

S tim u vezi, pozicija Bošnjakinje kroz ulogu žene kao institucije u praksi, kao svojevrsnog nosioca vrijednosti/normi potrebnih da jedinka za koju je zadužena izraste u odgovornog člana društva, sa svim elementima pri sebi potrebnim za funkcioniranje u istom, za mene je intrigantna i iznimno zanimljiva za istražiti u ovome kontekstu. Naime, različiti politički sistemi kojima su generacije prije nas svjedočile, specifikum načina života kojemu generacije danas svjedoče navodi me na ozbiljno promišljanje o ulozi žene Bošnjakinje, o svjesnosti njezine uloge u generacija koje su nam prethodile te o činjenici u kom kontekstu Bošnjakinja promišlja danas kad svjedočimo globalnome selu, izjednačavanju (na planetarnom nivou) u ponašanju, vrednovanju i djelovanju.

Apostrofiram važnost žene kao ljudskog bića u društvu u kojem živi, potom karakteristike obaveza koje su svojstvene ženi/Bošnjakinji u okruženju u kojem se nalazi. U radu ću nastojati razbiti predrasude vezane uz ženu *per se* kao i predrasude koje se tiču Bošnjakinja u našem društvu.

- Termin 'Bošnjakinja' u ovome se radu odnosi na žene koje svoj etnološki i vjerski identitet doživljavaju kroz vjeru islam i svoj bošnjački etnicitet-pripadnost Bosni i Hercegovini.

II. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

1. PROBLEM ISTRAŽIVANJA

O poziciji žene u javnosti (pa tako i Bošnjakinje, u ovome slučaju) raspravlja se stoljećima.

O njenim ulogama, načinima djelovanja, njenoj svrsi, pokušajima da ju se degradira i smjesti među zidove (u fizičkom i mentalnom smislu), sve su to evidentne akcije zabilježene kroz historiju čovječanstva, kao i društva u kojem živimo.

Da li su Bošnjakinje izvršile uticaj na političke, ekonomske i društvene prilike u Bosni i Hercegovini u periodu od II Svjetskog rata do danas, problem je kojeg ću istraživati u ovome radu.

2. PREDMET ISTRAŽIVANJA

Predmet ovoga istraživanja je uticaj koji je žena Bošnjakinja imala u javnoj sferi. Javna sfera na području Bosne i Hercegovine je kao i u svim društvima uslovljena ideologijom vladajućih struktura, ali i običajima i tradicijom. Stoga ćemo Bošnjakinje pratiti u dužem periodu (od II Svjetskog rata do danas) kako bismo dobili uvid o razlikama njihovog uticaja u političkom, edukacijskom i vjerskom kontekstu. U ovome ćemo smislu tretirati dostupnu literaturu kako bismo dobili uvid s ovoga aspekta.

Intervjui sa ženama koje i danas vrše uticaj na bosansko-hercegovačko društvo biće objavljeni kako bismo dobili uvid u trenutne stavove o ulozi koju imaju Bošnjakinje u javnoj sferi u bosansko-hercegovačkom društvu.

Anketni upitnik od 10 pitanja, 200 ispitanika daće nam uvid o tome kakve stavove javno mnijenje ima o ovoj temi.

2.1. KATEGORIJALNO-POJMOVNI SISTEM

3. Bošnjak/Bošnjakinje

Početni faktor u etnogenezi Bošnjaka su slavenski etnicitet i jezik. U svojoj etnogenezi, bosanski Slaveni a kasnije Bošnjaci (ili bosanski Muslimani) kao središnji južnoslavenski narod, vrlo malo su se miješali sa drugim narodima. (...)

Cjelokupna bošnjačka etnogeneza i historija uvjetovane su i određene Bosnom kao središnjom južnoslavenskom zemljom, kao i njenim teritorijalno-političkim i državno-pravnim kontinuitetom. Ovi su aspekti bili bitna obilježja njene povijesti.

Ime "Bosna" kao oznaku za matičnu zemlju Bosnu, Konstantin Porfirogenet "...u svom spisu De administrando imperio tim imenom naziva malu zemlju ("horion Bosona"), oko izvora, gornjeg i srednjeg toka istoimene rijeke." (Imamović, 1997, str. 25).

Cijelo vrijeme osmanske vladavine za muslimane u Bosni, tj. bosanskom ejaletu ili pašaluku koji je u različita vremena obuhvatio, pored današnje Bosne i Hercegovine, manje okolne teritorije, upotrebljavala su se dva naziva. Prema Turcima i prema osmanskim vlastima u Carigradu Bosanskohercegovački, sandžački i ostali muslimani slavenskog porijekla i jezika sebe su u etničkom, političkom i jezičkom smislu smatrali i nazivali Bošnjacima. Tako su ih nazivali i Turci i osmanska administracija u svojim službenim aktima. U mnogim službenim spisima Porte bošnjačko ime se kao regionalna i narodna oznaka susreće u raznim oblicima (Bosnaklar, Bosnak taifesi, Bosnalu takimi, Bosnalu kavm, sve u značenju Bošnjaci ili bosanski narod).(Imamović, 1997, str. 37).

U Srednjovjekovnoj Bosni, njezini su stanovnici sami sebe nazivali 'dobrim Bošnjanima'. Za vladavine Austrougarske bosanski su muslimani bili "Muhamedanci", dok su za vrijeme SFRJ bili Muslimani. S početkom agresije na Bosnu i Hercegovinu, bosanski su muslimani ponovo vratili ime 'Bošnjak'.

Bošnjaci nisu samo pripadnici islamske vjere. Naime, na posljednjem popisu stanovništva oko 10% Bošnjaka izjasnili su se kao ateisti. Osim toga, zabilježen je nemali broj Bošnjaka katoličke vjeroispovijesti. To se pokazuje u bosanskih katolika koji, između ostalih obilježja, nose prezime "Bošnjak".

4. Javnost

Javnost označava socijalni milje gdje posreduju privatna i javna sfera u kojima individua (privatni građanin) vrši određeni uticaj (potencijalna mogućnost) na one koji odlučuju. (Nuhanović, 1998, str. 10).

Javno mnijenje kao socio - psihološki fenomen nije samostalna društvena pojava, već je uslovljena razvijenošću dotične zajednice, složenošću društveno-ekonomske strukture, političkog sistema i kulturoloških tradicija. (...)

Javno mnijenje u svom kristalizirajućem toku formiranja svog dominantnog stava polazi od mase pojedinaca, koji još ne komuniciraju, niti sučeljavaju svoja privatna mišljenja niti ih dovode na javni plan. Tek kada neko mišljenje ima pretenziju da postane objekt društvene akcije, ono shodno slijedu interakcijskih komunikacija transponira u jedanpovezan i zajednički stav populacije određene socijalne zajednice. Povezanost mišljenja i političke prakse uslovljava kristalizaciju javnog mnijenja. (Nuhanović, 1998, str. 12).

U novije vrijeme javno je mnijenje najčešće vezano uz politički marketing tj. istraživanje opredjeljivanja javnosti u ponašanju pri izborima.

Javno mnijenje je, dakako fenomen socijalnog života i to je njegov historijski kontekst.

Komunikologija sve više pojma javnog mnijenja veže za svoj predmet istraživanja shodno svom integrativnom promatranju individualnih i kolektivnih elemenata, ali i kroz proces rasprave o spornim pitanjima poprimajući tako značaj komunikacijskog procesa konstituisanja javnosti i oblikovanja mnijenja. U tom smislu, najvažniju ulogu imaju informativni mediji.

5. Edukacija

"Edukacija (lat. *educatio*) proces je odgajanja, odgoj, prenošenje općih i radnih iskustava, znanja, društvenih normi i vrijednosti s prethodnih naraštaja na mlađe (s roditelja na djecu, odgojitelja na odgajanje) kao stečevinu ljudske kulture i civilizacije radi razvoja i obogaćivanja ljudskoga društva. Edukacija je temeljni uvjet postojanja i opstanka ljudske zajednice. Na individualnoj razini obuhvaća proces stjecanja znanja, umijeća i navika, razvijanje tjelesnih, intelektualnih, moralnih, estetskih i radnih sposobnosti i dr. Neki psiholozi određuju je kao širi rodni pojam za odgoj i obrazovanje." (Preuzeto sa: www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17088. Pristupljeno 15. 01. 2021.)

U ovome radu, pod pojmom edukacije podrazumijevamo edukaciju u smislu osobne naobrazbe žene Bošnjakinje ali i njen edukacijski uticaj na okolinu.

6. Politika

Politika, umijeće upravljanja državom ili drugom političkom zajednicom, te svi postupci upravljanja koji se očituju u organiziranim oblicima društvenoga djelovanja i društvenim institucijama putem kojih ljudi teže ostvarivanju svojih društvenih interesa i reguliranju općih poslova zajednice. Termin politika refleks je grčkih riječi *tà politiká* (građanska vlast koja obvezuje) i *hē politikē* (političko umijeće, politička vještina). Obje su riječi imenice izvedene od pridjeva *politikós* (građanski), koji je pak izveden od riječi *polítēs* (član polisa kao političke zajednice – građanin). Pojam politika najčešće se izvodi iz riječi *pólis* (antički grad-država, politička zajednica). Suvremeno značenje termina politika višestruko se određuje. U engleskom jeziku *polity* označava formalnu dimenziju politike, odnosno institucionalni poredak države, unutar kojega se odvijaju politički procesi; *politics* označava politički proces, odnosno nastajanje, izražavanje, sukob i posredovanje interesa u državi, u demokratskim sustavima najčešće putem izbora; *policy* označava politiku kao aktivnost, proces donošenja odluka u svim sferama ljudskoga života (državi, političkim strankama, vjerskim zajednicama, građanskom društvu, interesnim skupinama, gospodarskim subjektima). U tom značenju najčešće se veže uz posebno određene javne politike (kulturalna, socijalna, zdravstvena, gospodarska, proračunska, obrazovna itd.), koje donosi izabrana vlast (vlada) ili neka organizacija, a koje se odnose na društvo u cjelini. Politika je prisutna u svakom društvenom odnosu u kojem se izražavaju interesi pojedinca, društvenih skupina, klasa, staleža, slojeva. Ti odnosi postaju *politički odnosi* na temelju svjesnoga, više ili manje organiziranog uzajamnoga djelovanja subjekata, nositelja tih interesa (...). (Preuzeto sa: <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49240>. Pristupljeno 15. 01. 2021.)

7. Vjera/Religija

Osnovno značenje pojma vjera ukazuje na vezu između Boga i čovjeka. (...) (Medresa.edu.ba. Preuzeto 15.01.2021.)

Vjera se očituje kroz vjerovanje/očitovanje/priznanje, potom pokoravanje te stepen kojim su ovi pojmovi dovedeni do svog punog smisla. U islamu je to "ihsan", stanje u kojem se čovjek ponaša kao da Boga vidi.

Vjera je osobni osjećaj i relacija koju čovjek komunicira sa Bogom ili božanstvom koje štuje.

Religija (lat. religio: vjera, od religiare: povezivati, okupljati), sustav vjerovanja, etičkih vrijednosti i čina kojima čovjek izražava svoj odnos prema svetomu. Taj odnos može biti subjektivan i objektivan. Kada je subjektivan, očituje se u osobnom štovanju i klanjanju pa je riječ o religioznosti. Kada se odnos prema svetomu objektivira u riječi (molitveni, vjeroispovjedni, dogmatski i pravni obrasci), gesti (obredi), predmetu (sakralni predmeti i objekti) i religijskoj zajednici, riječ je o objektivnoj religiji ili religijskoj ustanovi. Između subjektivnoga i objektivnoga religijskog pola postoji komplementarnost, ali i napetost, a katkad i isključivost. Religijska ustanova omogućuje društveno i civilizacijsko posredovanje subjektivnoga religioznog iskustva, daje mu mjeru, ali i sputava njegov polet. Osobno produbljivanje i pounutrašnjavanje odnosa orema svetomu čuva religijsko iskustvo od obrednoga i dogmatskog ukrućivanja i formalizma, ali se izvrgava opasnosti subjektivističkoga zastranjenja. (...) (enciklopedija.hr. Preuzeto 06.06.2021.)

8. Žena (odlike)

Poznato je da je Adem/Adam prvi čovjek na Zemlji. Za razliku od svih drugih stvorenja koje je Bog stvorio naredbom "Budi", čovjeka je stvorio Sobom. Taj specifikum ljudskoga bića, nepoznat bićima u svim svjetovima dotad, do danas je ostao intrigantan, čak i Čovjeku samome. Kombinacija kompleksnosti tijela sa još kompleksnijom dušom - od dva dijela, čini Čovjeka unikatnim Božijim stvorenjem. U dostupnim izvorima se može pronaći informacija kako je Hava/Eva stvorena iz Ademovog rebra, da mu bude sudrug, partner, saputnik, smiraj.

Nauka je, kao i praksa pokazala kako se muškarac i žena (osim fizički) i psihički umnogome razlikuju. Stoga su ostavljeni dokazi u Vremenu da žena i muškarac, napose, imaju svoje uloge.

III. CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Ciljevi istraživanja podrazumijevaju glavnu namjeru istraživanja, tj. glavnu nit zbog koje istraživanje kao takvo radimo.

- Ispitati kako su Bošnjakinje sa edukacijskog, političkog i vjerskog aspekta funkcionirale, te utvrditi sličnosti i razlike između načina na koje su Bošnjakinje djelovale u različitim historijskim okolnostima?
- Identificirati i klasificirati u kojim oblastima javne sfere (od tretiranih u istraživanju) su Bošnjakinje javno učestvovala, te dobivene rezultate usporediti kako bi se utvrdile sličnosti i razlike.

3.1. Naučni cilj istraživanja

Naučni cilj istraživanja ima za svrhu utvrditi i identificirati uticaj na javnost proizveden od strane Bošnjakinja u Bosni i Hercegovini u periodu od II Svjetskog rata do danas, kroz teze koje su postavljene a imaju veze sa njihovom angažmanom u edukacijskom, političkom i vjerskom kontekstu.

Uticaj na javnost će se pragmatično i hijerarhijski prikazati u ovome radu, kroz historijske ličnosti i uticaj na javnost koje imaju danas.

3.2. Društveni cilj istraživanja

Cilj ovog istraživanja je da se dobiveni rezultati mogu koristiti kao naputci našoj ali i široj društvenoj zajednici, studentima društvenih nauka, edukatorima te svima koji se žele detaljnije informirati o ovoj temi.

IV. SISTEM HIPOTEZA I VARIJABLE

4.1. Generalna hipoteza

Bošnjakinje kontinuirano učestvuju u javnoj sferi u Bosni i Hercegovini u kontekstu političke, edukacijske i vjerske sfere.

4.2. Posebne-pojedinačne hipoteze

- Bošnjakinje su pružale naobrazbu/edukaciju u periodu od II Svjetskog rata do danas
- Bošnjakinje su učestvovalе u javnom političkom životu u periodu od II Svjetskog rata do danas
- Bošnjakinje su pružale vjersku naobrazbu u periodu od II Svjetskog rata do danas.

4.3. Sistem varijabli

- Nezavisna varijabla: javnost u Bosni i Hercegovini
- Zavisna varijabla: Glavna nit ovog rada su Bošnjakinje i njihova pozicija kroz edukacijski, politički i vjerski aspekt u društvu Bosne i Hercegovine.

4.4. Sistem indikatora

Raznovrsna literatura; mišljenja renomiranih autora iz oblasti komunikologije, sociologije, teologije i drugo.

5. Naučna i društvena opravdanost istraživanja

- Tema koju istražujemo iznimno je široka te je potreban interdisciplinarni pristup istoj.

Vrlo je malo dostupne literature o ovoj temi te smatram kako bi jedno ovakvo istraživanje moglo doprinijeti dostupnosti informacija o poziciji Bošnjakinja u prošlosti te o stanju u kojem se one nalaze danas, u kontekstu pojmova koje ćemo obraditi s naučnog aspekta.

- Smatram kako će za društvo u kojem živimo ali i šire informacije dostupne u ovome radu biti solidan doprinos, kao početna osnova za dalja istraživanja po različitim osnovama a koje se tiču aktuelnih problema u našem društvu vezanim za Bošnjakinje.

5.1. Vremensko i prostorno određenje istraživanja

Istraživanje se vrši u periodu od šest mjeseci. Tri mjeseca radimo na prikupljanju materijala kroz literaturu, članke, online materijal, intervjue i anketni upitnik. Četvrti (4.) mjesec: analiza prikupljenih podataka; peti (5. 6.) mjesec priprema početne verzije rada; sistematizacija, selekcija, revizija te pisanje konačne verzije rada.

6. Metode istraživanja

- Analiza sadržaja kao "metoda za prikupljanje podataka iz knjiga, časopisa, novina, radija, televizije i interneta." (Vujević, 2002:153) Ova nam je metoda važna zbog istraživanja literature i drugih dostupnih izvora vezanih uz periode od II Svjetskog rata do danas. Ovu ćemo analizu provesti kroz klasifikaciju informacija na periode II Svjetskog rata, SFRJ, agresije na Bosnu i Hercegovinu te period postdejtonske Bosne i Hercegovine, sa edukacijskog, političkog i vjerskog aspekta.

- Dubinski intervju

- Anketa

Anketa je posebna metoda za prikupljanje podataka o stavovima i mišljenjima ispitanika. "Anketa u širem smislu je svako prikupljanje podataka uz pomoć postavljanja pitanja. Razlikujemo anketu (u užem smislu), intervju i test." (Vujević, 2002:124)

Ova nam je metoda važna jer pomoću iste možemo doći do podataka o stavovima i mišljenjima ispitanika. Čemo je koristiti u svrhu ispitivanja naše ciljne skupine o stavovima vezanim uz poziciju Bošnjakinje kroz navedene periode.

• Intervju: tri (3) Bošnjakinje, stručnjakinje iz svog domena – komunikologinja, psihologinja i teologinja. Osam (8) pitanja, jednaka za sve ispitanice. Sistem triangulacije.

V. BOSANSKOHERCEGOVAČKO DRUŠTVO KROZ PRIZMU NEKIH SOCIOLOŠKIH TEORIJA I BOŠNJACI U NJEMU – OSVRT NA SPECIFIČNOST U AUTENTIČNOSTI BOŠNJAKA

Svakodnevno teoretiziramo o svijetu oko nas. Razmjenjujemo mišljenja, donosimo zaključke, kritiziramo. Na to nas najčešće navode određeni društveni problemi ili pojave u društvu. No, takvim se pojavama studiozno i sistemski bave teoretičari socioloških nauka koji posmatraju određene pojave u društvu i iz specifičnog ugla te pojave tumače. "Sociološka teorija predstavlja skup međusobno povezanih ideja koje omogućuju sistematizaciju znanja o društvu, objašnjenje tog društva i predviđanje njegove budućnosti." (Ricer, 2009, str. 36).

Emil Dirkem svojevremeno je postavio temelje za razvoj konzervativne sociologije.

Događaj koji je francusko društvo tog doba uzdrimalo iz temelja u ovome kontekstu i velike društvene tokove pokrenulo u drugome smjeru bila je Drajfusova afera. Alfred Drajfus je, naime, bio Jevrej, vojni kapetan čije je izvođenje na sud zbog izdaje, "po mišljenju mnogih bilo zasnovano na antisemitizmu nekih delova francuskog društva." (Ricer, 2009, str. 50). No, Dirkem taj problem nije pripisao rasizmu kojeg su Francuzi "njegovali", nego je to okarakterisao kao simptom bolesti morala s kojom je ovo društvo suočeno.

U to vrijeme stavovi Emila Dirkema okarakterisani su kao iznimno liberalni. Sagledavši (duhovnu) poziciju Francuza tog vremena izjavio je: "Kada društvo prolazi kroz krizu ono ima potrebu da pronađe nekoga koga može smatrati odgovornim za svoju bolest i kome se može svetiti zbog svoje nesreće. (...)" (Ricer, 2009, str. 51).

Ključni koncept za razumijevanje Dirkemove misli i razvoja moderne sociologije je koncept društvenih činjenica. Po njegovom mišljenju, upravo su društvene činjenice predmet proučavanja sociologije i treba ih proučavati empirijski.

Smatra kako postoje dvije vrste činjenica: materijalne i nematerijalne. Materijalne podrazumijevaju društvene činjenice materijalizovane u spoljašnjem svijetu, kao npr. amfiteatar. Nematerijalne su također spoljne i prinudne, ali nemaju formu koja je materijalna. Najfrekventniji primjer nematerijalnih činjenica u sociologiji podrazumijevaju norme i vrijednosti. Zbir ovih vrijednosti u svojoj praktičnoj formi znači da mi u amfiteatru ne možemo sebi dozvoliti da igramo fudbala zbog normi i vrijednosti čijim smo dijelom u jednom društvu. To znači da su norme i vrijednosti kolektivna svojina jednoga društva te da njegovi članovi žive po tim normama. No, osim ovih postavki, Dirkem ističe i *anomiju*, što podrazumijeva stanje u kojem pojedinci ne znaju šta se od njih očekuje. Takvo se stanje dešava u momentima slabljenja kolektivne svijesti u organskome društvu.

Bosna i Hercegovina, dakako kao savremeno društvo pripada organskome društvu, onome koje je ustoličeno na (sistemskoj, institucionalnoj) solidarnosti njenih pripadnika. Poslovi koje njeni stanovnici obavljaju sistemski su raspoređeni i u skladu sa potrebama društva.

Ako bismo bosanskohercegovačko društvo posmatrali u kontekstu Dirkemovog viđenja savremenog društva, onda bismo mogli konstatovati da je ovo društvo specifično u mnogo svojih aspekata.

Naime, savremeni Bosanci i Hercegovci sukus su i u materijalnom i u nematerijalnom smislu naslijeđa svojih predaka i sudbine kojoj su svjedočili. Osim tog aspekta, ova je zemlja stoljećima mijenjala svoje vladare koji su, najčešće, bili tuđi, pri tome Bosni tuđinci i (uglavnom) im činili štetu. Bosanci i Hercegovci danas žive u društvu koje je snažno, sistemski 'pritisnuto' od strane nekih (svjetskih) vladara koji im "kroje" stvarnost koja, po prilici stvari sve više podsjeća na mehaničko društvo. Usljed sistemskog nedostatka mogućnosti da ljudi dostojanstveno rade, ovo društvo, silom prilika, pribjegava različitim načinima da (čak i fizički) opstane. Odsustvo kvalitetnog sistema kao što je to slučaj ovdje, ovo je društvo dovelo do ozbiljne krize. Materijalne i duhovne. Stoga, Dirkemovu tezu o tome kako društvo koje je moralno bolesno traži krivca u drugome i drugačijemu, može biti primjer za analizu stanja Bošnjaka koje je u svojim esencijalnim postulatima isto. Neproduktivno.

Pri sociološkoj analizi karaktera današnjeg bosanskohercegovačkog društva, ističe se nekoliko važnih elemenata:

- izrazita višekonfesionalnost bosanskohercegovačkog društva;
- uloga religije i religijskih zajednica u formiranju nacionalnih identiteta;
- značaj i uloga religijskih zajednica u ratu, kao i u poslijekonfliktnom periodu u kojem se društvo nalazi. (Abazović, 2004, str. 77)
- Važno je napomenuti da je religijska svijest u Bosni i Hercegovini prije svega, utemeljena u odnosu prema drugim odrednicama kolektiviteta i to je ostala permanentna odrednica njenog društva, uprkos pokušajima socijalističkog režima da umanjí značaj religija – nacionalitet.

Početak devedesetih godina prošloga stoljeća Bosna i Hercegovina postala je poznata širom svijeta prije svega kao poprište 'krvavih sukoba' što je modelirana sintagma za agresiju i genocid nad Bošnjacima, a posljednjih dvadesetak godina kao zemlja u kojoj je politička kriza permanentna sintagma za opis ove zemlje.

- Šta je oblikovalo Bošnjake u Bosni i Hercegovini koji su načinom na koji su živjeli bili definicija 'bratstva i jedinstva';
- Šta je dovelo do toga da taj miroljubivi narod ponovo osjeti nož na svome vratu?
- Da li je i u kojoj mjeri koncepcija društvenog izričaja kojoj se u Bosni i Hercegovini težilo kroz hroničnu ljubav prema Jugoslaviji doprinijela tome kada ni sami Bošnjaci nisu znali odgovor na to zašto ih (ponovo) kolju i zatiru s lica Zemlje (i iz udžbenika, historije, preoravaju kamen i ledinu da skriju dokaze da su oni, Bošnjaci ikad ovdje živjeli);
- Ima li lekcije u bezbrojnim izjavama Bošnjaka kako im nije jasno zašto je agresija počinjena kad su 'oni nama dolazili na baklavu i mi njima na Slavuu?! (Vrlo česta izjava osobito bošnjačkih žena i muškaraca protjeranih iz istočne Bosne).

- Ima li u cijelom ovom konceptu transgeneracijske traume koja je vezana uz (ne)znanje o sebi, kao autohtonom sebstvu, suverenom stanovniku Bosne i Hercegovine u svom cjelokupnom antropološkom idiomu; u etnopedagoškom površnom i pogrešnom prenosu Znanja; u ćutnji i šutnji bošnjačkog starosjedioca koji je taj pogrešno interpretirani sabur ugradio u DNK Bošnjaka danas?

Pitanja su esencijalna jer istina je da najveći procenat Bošnjaka još uvijek ne zna ko je počeo prethodnu agresiju?!!

Ima jedna izreka u Bosni koja glasi: Do podne Ilija, od podne Alija. Ova se izreka odnosi na muslimansko slavljenje Aliđuna i na proslavu Ilindana kod pravoslavnih Srba, koja pada istog dana, 2. avgusta. Jedan bosanski etnolog je 1978. godine u selu u sjevernoj Bosni, čije je stanovništvo bilo mješovito – pravoslavno srpsko i muslimansko, ustanovio da Aliđun/Ilindan obje grupe slave teferičem ispred slavnog turbeta (navodno groba junaka Alije Đerzeleza, koji je, prema muslimanskoj legendi, na tom mjestu bio ubijen dok je klanjao). Doslovno značenje izreke je ovdje zapravo prakticirano. Do podnevne molitve muslimani su molili blizu turbeta, dok su Srbi bili na drugom mjestu, za koje se govorilo da je mjesto na kojem je prije dolaska Turaka bila crkva. Poslije podne bi Srbi došli do turbeta i pridružili se teferiču, u pjesmi i kolu, natjecanjima i hrani. Treba dodati, međutim da su dvije grupe slavile jedna uz drugu, manje –više odvojeno, dok su se natjecanja, uglavnom u fizičkoj izdržljivosti, uvijek odvijala između jednog Srbina i jednog muslimana. (Bringa, 2009).

Posmatrajući ovaj aspekt društvene stvarnosti sa pedagoško-psihološkog nivoa važno je napomenuti da je, kako praksa pokazuje, propušteno (od strane relevantnih autoriteta prvenstveno, a onda i na individualnom nivou) da se pravovremeno izgradi identitet koji će Bošnjacima koristiti u njihovom rastu i napretku u svim aspektima društvenog djelovanja. Umjesto toga, Bošnjaci već duboko u 21. stoljeću (kako povijest piše već 12. put) uče kako da sačuvaju goli život.

VI. BOŠNJACI I BOŠNJAKINJE NA RAZMEĐU SVJETOVA – IZMEĐU TRADICIJE, UVJERENJA, VJERE I NOVOG SVJETOPOGLEDA KROZ DRŽAVNI SISTEM

Pri upotrebi termina Bošnjak/-inja prva asocijacija je, dakako, pripadnik islama. No, kako je Bosna i Hercegovina raznovrsna po mnogim uzusima, tako su i Bošnjaci u njoj drukčiji od ostalih pripadnika vjere islama. Često čujemo sintagmu "bosanski islam" što je objašnjenje za ono što muslimani/Bošnjaci u Bosni i Hercegovini prakticiraju od islama. "Smatramo da je središnje mjesto u islamskom mišljenju bosanskih muslimana krajem IX i tokom XX stoljeća pitanje prilagođavanja Evropi i evropskim civilizacijskim obrascima. Stoga se s pravom može kazati da je islamsko mišljenje bosanskih muslimana podređeno mnogolikim procesima prilagođavanja. Islamski i muslimanski mislilac prilagođava i sebe i svoju vjeru, bolje kazati njeno tumačenje, novom vremenu." (Karić, 2004, str. 38).

Još od prvih, poviješću zabilježenih vremena, Bosna je bila drukčija od svoje okoline. Od Bogumila koji su živjeli na njenoj ledini i bili dostojanstveni, nenasilni, živjeli u skladu s prirodom i drugima, tako je, vjerujem transgeneracijski, u mentus Bošnjaka utkivan taj odnos prema izvanjskome. Nenasilan, u svojoj biti. Bogumili su svojim ispovijedanjem vjere i ispovijedanjem života samoga, utrljali prve mentalne slike Bosne koja je ćilimom zastrta.*

Bošnjaci su svoj identitet gradili raznovrsno.

Promatrajući bosanskohercegovačku svakodnevicu, općenito govoreći, na djelu su "opći društveni akulturacijski procesi, kao pokušaji ili rezultanta ustoličenja nove medijske kulture koja ima lice univerzalija jer je za razliku od prethodnih prva zbilja planetarna i jer svoju dominaciju ponajprije uspostavlja u medijima masovne komunikacije, kao karakterističnim pomagalima." (Čengić, 2009, str. 25).

Bošnjaci su generacijama živjeli, većinom, asimilirano u društvu. Iako većinski narod u Bosni i Hercegovini, način života, funkcioniranje društva bilo je i ostalo evropsko, zapadnjačko. Stoga, Bošnjaci se, osobito u savremeno doba, ni po čemu nisu izdvajali od pripadnika drugih nacija – ni po odijevanju (specifična kultura odijevanja u muškaraca otišla je u prošlost sa odlaskom osmanske imperije; u SFRJ imami su nosili odjeću koja je bila svečanija u odnosu na onu koja se nosi svakodnevno, npr. nisu nosili farmerice, dok danas ni takvih oznaka više nema). Osim toga, većina Bošnjaka živjela je u skladu sa postulatima društva u kontekstu odmaka od svog tradicionalnog, kroz percepciju vjere skoro isključivo kroz tradicionalno obilježavanje blagdana, ali sam aspekt vjere u praksi bio je gotovo u potpunosti izguran iz života Bošnjaka.

Osvrćući se na prošlost, bosanskohercegovačka, kao malo koja nacija na svijetu, svakih je nekoliko decenija bivala izložena različitim političkim sistemima koji su nametali svoje svjetopogled, vrijednosti, kulturu, svijet kvalitete.

Bosanci i Hercegovci, posebice Bošnjaci, zbog osobenosti u poimanju vjere u muslimana u odnosu na vladajuće strukture, često su bili na vjetrometini tih sistema ili, sustavno, na njihovoj margini.

Žene su bile u specifičnoj poziciji. Razapete između (pogrešnih) poimanja vjerskih propisa do sistemskog forsiranja da se 'emancipiraju' postale su žrtvom na mnogo nivoa. Svi ti različiti sistemi oblikovali su identitet Bošnjaka i Bošnjakinja na vrlo specifičan način.

Muslimanka je u doba prije rata živjela u kući radeći sve poslove. Odgajala, ili kako bi se to specifično idiomski u muslimana kazalo "podizala" djecu. Njen je 'posao' bio i da 'dohrani' starije iz kuće, svekra i svekrvu, često u nekoj životnoj fazi i njihove roditelje kao i da brine o kući, obrocima, štali (objekat gdje se drže domaće životinje) itd. Moja je nena, npr. imala stan – mašina na kojoj su se tkale ponjave i tako je, kao mlada žena koja je ostala bez muža s petoro male djece, pokušavala da ih prehrani. Bošnjakinji je u to doba bilo nezamislivo da ne sije baštu, te je sama okopavala i pripremala. Svojim rukama spremala je zimnicu, pravila trap (u zemlji se iskopa rupa koja je široka a plitka, u nju se položi slama, preko slame povrće i voće, ponovo se prekrije slamom pa obloži zemljom). Bio je to prirodni frižider, jer domaćinstva u ruralnim sredinama nisu imala struju. Vladala je mnogim vještinama, od kojih je planiranje zimnice od voća, povrća i mliječnih proizvoda bio važan aspekt. Znala je izmesti maslo i kako ga čuvati da se ne pokvari; često sama nosila žitarice u vodenicu da dobije brašno, a nije joj bilo strano ni da na svojim plećima ide u šumu, sakupljati zimnicu – drva za loženje. Tako je odgajala i svoju djecu. Od rane životne dobi, djeca su bila izložena fizičkom radu, jer je trebalo preživjeti. Etno-pedagoški momenat, tj. pravila u ponašanju znala su se za svaki segment življenja i poštovala su se. Osobito je to bilo važno u komunikaciji sa ženskim djetetom, u njegovom odgoju, posebno kad "prispije" u godine kad je za ašikluka. Taj aspekt čuvanja ženskog djeteta od pogleda, a kamoli dodira!, bio je veoma zastupljen. Čak su važili običaji da kada bi neki mladić djevojku "potegao" za ruku, a to bi značilo doista samo da je uzme za ruku, ona bi se morala udati za njega...

Od ženskog se djeteta očekivalo da rano ustaje i da svako jutro radi po određenom šablonu. Kuća je svakodnevno morala biti uredna, dušeci istreseni i ponovo namješteni, pod opran... Taj tradicijski momenat kroz odgoj slabio je kako je vrijeme prolazilo i po mojoj osobnoj procjeni, pripadam poljednjoj generaciji u kojoj je riječ "sramota" imala neku drukčiju težinu. U toj riječi sramota skrila se sva mudrost ponašanja, ophođenja s tačnom spoznajom kako i na koji način sa starijima, kako sa mlađima, kako se sjedi kad je otac u sobi, koliko se ton glasa povisuje (osobito kad je u pitanju ženska osoba) i još mnogo toga. Odijevanje žene i ženske djece, pri tome ne govorim o hidžabu konkretno, posebna je tema. Naime, osim što se moglo vidjeti da su isključivo nene nosile šamije i dimije, što je bosanska verzija hidžaba, odijevanje muslimanke bilo je po sasvim drukčijim standardima u odnosu na one danas. Bilo je nezamislivo da je žensko dijete obučeno u kratku, providnu ili usku odjeću, to se smatralo nepristojnim!

Kasnije su 'došli' drukčiji standardi i dakako, i same su se Bošnjakinje u određenom broju prilagođavale istome.

Kroz različite političke epohe kroz koje je Bosna i Hercegovina prolazila, godine od II Svjetskog rata do danas imaju posebnu važnost. Osobito je to slučaj u godinama s kraja IX i tokom XX stoljeća kada se, kao odgovor na potrebe prilagođavanja novim sustavima, a koje su često bile odbrambeni mehanizam, pojavilo desetine, čak stotine

muslimanskih intelektualaca, mislilaca, pokrenuto na desetine časopisa, novina, štampane mnoge knjige sa islamskom tematikom. Ova su promišljanja bosanskih intelektualaca od velikog značaja za savremenu duhovnu povijest Bosne i Hercegovine. "Oni su proizveli građu koja ima nesvakidašnju važnost za kulturnu i religijsku povijest Bosne općenito i Bošnjaka posebno." (Čengić, 2009, str. 39).

Dakako, uopćeno govoreći.

Razvoj pisane riječi u Bošnjaka u ovome periodu neminovno je uticao na razvoj odgojno – obrazovnog koncepta u svoj njegovoj širini. Odrazilo se to i na ženski dio stanovništva, prvenstveno kroz (određenu) dostupnost literature, ali i kroz njihovu profesionalnu participaciju.

Ostala su zapisana važna imena žena intelektualki s ovoga prostora, koje su svojim djelima ostavile trajni pečat u širokom dijapazonu intelektualnog djelovanja te svoj uticaj ostvarile i izvan granica Bosne i Hercegovine.

Bošnjakinje su svoje afinitete, talente i svoju stručnost pokazivale u mnogim poljima društvenog djelovanja. Neke od njih, rođene početkom XX stoljeća su:

- Bjelevac Nesterin Šefika (1894-1927), književnica, rođena u Mostaru. Sarađivala i objavljivala u listu Gajret i Behar. "Crtice Šefike Nesterin Bjelevac ostale su u sjeni njezinog muža, poznatog pripovjedača i romanopisca Abdurezaka Hifzi Bjelevca." (Veledar, 2017, str. 80).

Zatim,

- Buturović Amila, rođena u Sarajevu 1963. godine. Orijentalist, naučnik, pisac, prevodilac. Diplomirala na Filozofskom fakultetu, na Odsjeku za orijentalistiku. Doktorirala na Institutu za islamistiku Mc Gill University u Montrealu, Kanada, 1994. godine. Profesor je islamskih studija i komparativnih religija na York University u Torontu. U Kanadi je izašla njena knjiga "Stone spiker"-Kameni spavač, interdisciplinarna studija poetskog djela Maka Dizdara i njegovog odnosa prema bošnjačkom identitetu. Napisala je nekoliko zapaženih radova o Kur'anu, Maku Dizdaru, Meši Selimoviću i dr., te prevela više djela na engleski jezik. Osnovala je fondaciju "Bosanska zajednica" (The Community of Bosnia and Herzegovina) i aktivno djelovala na rasvjetljavanju istine o ratu u Bosni i Hercegovini 1992–1995.

Grad Foča je proglašen posestrimom ove bosanske zajednice.

- Begić Azra, rođena u Počitelju (1931-2017). Historičarka umjetnosti, likovna kritičarka, muzejska savjetnica Umjetničke galerije Bosne i Hercegovine. Diplomirala je u Zagrebu na Filozofskom fakultetu, 1956, a magistrirala na Filozofskom fakultetu u Beogradu, 1972. Autorica je brojnih tekstova o historiji umjetnosti Bosne i Hercegovine i njenim umjetnicima. Njen se veliki doprinos kulturi ove zemlje ogleda u prijevodu knjige "Biblija, Kur'an i nauka" (objavljena 1976.) autora Bucaille Maurice. (Veledar, 2017).

Potom,

- Musabegović Jasmina, književnica, romansirerka, esejistkinja i prevoditeljica s francuskog jezika. Rođena u Vogošći, 1941. godine. Diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Objavila je više knjiga: Snopis, Skretnice, Most, Bošnjacke uspavanke, Knjige eseja: Rastko Petrović i njegovo djelo, Tajna i smisao književnog djela u kojoj se bavi i piscima iz Bosne i Hercegovine i Naličje historije; Žene i glasovi, knjiga eseja i ispovijesti i dr. Romanom Skretnice aktualizira put Bošnjakinje, ovdašnje žene u prijelomnim vremenima. (Veledar, 2017, str. 97).

- Salihbeg Bosnawi Melika, rođena u Sarajevu, 1945., književnica, studirala na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Počela je objavljivati 1979. Pod imenom Salihbegović. To prezime je nametnuto njenom ocu Salihbegu u doba austrijske vladavine u Bosni i Hercegovini, a Melika je, praktično uzela pravo prezime svog oca-Salihbeg. Godine 1979. počinju progoni Melike Salihbeg. Ostaje bez posla. Njeni radovi se prestaju objavljivati. Sprečava se njeno intelektualno učešće u javnom životu. Izbačena je iz Udruženja književnika Bosne i Hercegovine. Kasnije je vraćena, ali ga je Melika, potom napustila. Kasniji studij arapskog i persijskog jezika na Filozofskom fakultetu prekida zbog političkih progona, zatvaranja, izgnanstva, maltretiranja, omalovažavanja... Došla je u konflikt sa tadašnjim vladajućim političkim i duhovnim sistemom u Titovoj Jugoslaviji, a to je imalo dalekosežne posljedice za njen književni rad i po njen život. Pored svega toga, ona piše pjesme, pripovijetke, eseje, scenarije, prevodi, pripjeve, prosvjede u sarajevskim, beogradskim, zagrebačkim i ljubljanskim časopisima i magazinima za književnost i umjetnost. Od 1982-1987 bila je "zatvorenik savjesti" u zatvorima u Sarajevu, Slavonskoj Požegi i Foči, 1988-1990., politički izgnanik u Velikoj Britaniji, SAD-u, Kanadi, Egiptu, Turskoj. Napisala je mnoštvo djela-proznih, poetskih, esejističkih i drugih tekstova. Objavila je petnaestak knjiga, od kojih su neke: Kaže, poetska proza; Nebeska deva, poezija; Katarzični snovi, roman; Ruža tmice, poezija; Sarajevo rose/War rhymes, poetska proza, Srebrenica je zvijezda padalica, poema (Sarajevo, 2000); Na krik gazele zastat', poezija (Sarajevo, 2006); Citadela Svjetla, drama (Sarajevo 2008); eseji: Vlasnik vremena (Sarajevo 1979), Skupa (Sarajevo, 2009). (Veledar, 2017, str. 101).

- Buturović, rođ. Čustović, Đenana-rođena u Trebinju 1934, umrla u Sarajevu 2012. godine. Akademik, književna historičarka, kulturna antropologinja, etnologinja, folkloristica i doktorica književnih nauka. Školovala se u Zagrebu i Beogradu. Od 1996-2003 obavljala je funkciju direktora Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Bila je profesor usmene književnosti na Univerzitetu u Mostaru. Jedna je od osnivača Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti (BANU). Napisala je oko 150 bibliografskih jedinica iz historije književnosti, etnologije, usmene tradicije itd. Posebno zapažena njezina djela su: Studije o Hormannovoj zbirci (1976), Narodne pjesme Bošnjaka u BiH (1992), Usmena epika Bošnjaka, antologija (1995), Od Đerzelez Alije do Tale Ličanina (1996), Antologija bošnjačke usmene epike (1997), Morići I, II, III dio (1996), Narodne pjesme Bošnjaka, izbor iz zbirke Koste Hermana, izbor i predgovor: Đ. Buturović (2001), Gazi

Husrev-beg u usmenoj tradiciji i dr. Članica Pen centra u Bosni i Hercegovini, preselila je u 78. godini. (str. 92)

Zatim,

- Hadžiosmanović Lamija, rođena u Sarajevu 1931. godine, akademik je, profesor emeritus, orijentalistica, filologinja, kulturna historičarka i prevoditeljica. Završila je Filozofski fakultet u Sarajevu. Magistrirala je 1966. u Kairu iz oblasti islamske civilizacije. Doktorirala je u Sarajevu, 1977., na temu Biblioteke u Bosni i hercegovini za vrijeme austrougarske uprave 1878-1918. Svoja je istraživanja usmjerila iz oblasti bibliotekarstva, prevođenje s turskog jezika, izučavanje književne i kulturne baštine Bošnjaka. Prevela je petnaestak knjiga proze, poezije i historije s turskog jezika. Jedan je od utemeljitelja i članova Osnivačke skupštine BANU. Dobitnik je zlatnog broša za oblast nauke 1988., nagradu za životno djelo Hasan Kaimija 2012. Bibliografija njenih radova sastoji se od 385 bibliografskih jedinica. Autor je više stotina naučnih i stručnih radova, studija i prikaza. Umrta je u Sarajevu, 2016. godine.

- Zlatar Behija, doktor historijskih nauka, rođena u Sarajevu, 1945. Magistrirala i doktorirala na Filozofskom fakultetu u Beogradu, 1986., na temu Sarajevo u XVI vijeku. Bila je direktor Orijentalnog instituta u Sarajevu 1998-2013. Objavljuje radove u časopisima Prilozi za orijentalnu filologiju, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, Odjek, Hercegovina (Mostar), Yeni Turkija (Ankara) i dr. Glavna je i odgovorna urednica časopisa Prilozi za orijentalnu filologiju. Dobitnica je Šestoaprilske nagrade grada Sarajeva za 2003. godinu. Djela: Zlatno doba Sarajeva-XVI stoljeće (Sarajevo, 1996), te Gazi Husrev-beg (Zagreb, 2010).

- Musemić Karabeg Rajfa, rođena u Bugojnu, 1941. godine, univerzitetski je profesor, matematičarka i fizičarka. Redovni je profesor matematike i fizike na Mašinskom fakultetu u Sarajevu. Posvećena je nadarenim studentima i učenicima iz oblasti matematike i fizike te je od 1998. Bosna i Hercegovina, u tom smislu, osvojila 29 medalja na Internacionalnim olimpijadama iz fizike. Objavila je preko stotinu naučnih i stručnih radova u indeksiranim časopisima u zemlji i inostranstvu, voditelj je naučno-istraživačkih projekata, autorica više knjiga i udžbenika iz oblasti matematike i fizike. Dobitnica je mnogih priznanja. Govori nekoliko stranih jezika.

Potom,

- Zahirović Ajša, rođena u Sarajevu 1942., pjesnikinja, diplomirani pravnik. Napisala je 12 knjiga pjesama i objavila osam antologija poezije. Njena je poezija prevedena više od 20 jezika, od engleskog do hindu i urdu jezika. Međunarodna pjesnička akademija Akademija svih kontinenata dodijelila je Ajši Zahirović Nagradu za životno djelo u znak doprinosa svjetskoj poeziji, te za pionirski rad u usmjeravanju ljudi prema putu mira, sveopće harmonije i humanizmu bez granica. Ima počasni doktorat za

književnost od Svjetske akademije za umjetnost i kulturu, Internacionalne poetske akademije u Madrei u Italiji, Instituta za istraživanje svjetske poezije u Južnoj Koreji, Američkog biografskog instituta, Svjetske organizacije pisaca žena u New Yorku i dr. Dobitnik je brojnih međunarodnih priznanja. Njena djela/knjige su: Nastrešnica, Ivicom puta, Pod sjenkama snova, Antologija žena pjesnikinja i dr. Urednica je prve Antologije bosanskohercegovačke ženske poezije (1985), u kojoj spominje 40 pjesnikinja i još 50 žena iz kulture.

Danas praktično ne postoje izolirana književna i opća kulturna nastojanja i sadržaji koje treba rješavati. Tematski i jezični regionalizam prešao je u historiju i udobno se smjestio u muzej za stare stvari. Na tom fonu piše i djeluje bošnjačka pjesnikinja Ajša Zahirović.

Spomenućemo još i uvažene:

- Arnaut – Haseljić Meldijanu (1971); doktor nauka iz oblasti odbrane i sigurnosti;
- Alispahić Selmu (1970); pozorišna i filmska glumica. Profesor na Akademiji filmske umjetnosti u Tuzli. Višestruko nagrađivana glumica.
- Bakšić Amilu (1953); primadona opere
- Baljić Mirsadu (1961); istaknuti slikar;
- Begić Aidu (1976); nagrađivana rediteljka; njeno filmsko ostvarenje "Snijeg" imalo je velikog pozitivnog odjeka u svijetu;
- Beširević – Regan Jasmina (1974); dekanesa na Trumbull Collegeu, ogranak Yale univerziteta; Radila je doktorat o etničkom čišćenju Banjaluke tokom protekle agresije na Bosnu i Hercegovinu.

Ovo su, dakako, samo neka od imena istaknutih Bošnjakinja koje su svojim doprinosom ostale i ostaju zabilježene u javnom prostoru Bosne i Hercegovine i šire. Dakako, govorimo o naučnom aspektu, no osjećam dužnost i potrebu da odam poštovanje svim ženama koje su kroz život davale svoj maksimum za istinske vrijednosti. To što njihova imena nama nisu poznata, nikako ne znači da one nisu ostavile svoj trajni zalag svima nama i našem društvu.

VII. O PROPITIVANJU POTREBE DA SE BOŠNJAKINJA ŠKOLUJE

Školovanje, tj. koncept edukacije sa svim segmentima koje sa sobom nosi, pitanje je svih pitanja u kontekstu o(p)stanka jednog naroda.

Ne govorimo (samo) o fizičkom opstojanju, zapravo je, dugoročno gledajući, važnije svjesno postojanje, ono sa ciljem i svrhom. Da bi jedno društvo bilo suvereno, svjesno svog postojanja i savjesno ono mora biti odgojeno i obrazovano. To, na način koji prati dostojanstvo čovjekovo, njegove prirode, njegove afinitete, preferencije, potom resurse koje država posjeduje a sve u svrhu zaštite i napretka njenih stanovnika.

Termin 'edukacija' u svojoj biti sadrži gro svih mentalnih sadržaja neophodnih da se formira osobni i grupni identitet, onaj koji je u sinhronicitetu sa etnološkim, nacionalnim, geografskim, vjerskim naslijeđem i svakim drugim potrebnim da se jedna jedinka formira u ličnost koja je u društvu u kojem obitava funkcionalna i produktivna.

Bosna i Hercegovina historijski, geografski, sudbinski (...) na vjetrometini i razmeđu, specifikum je, između ostalog i u načinu kako se njen narod (Bošnjaci) obrazovao kroz stoljeća iza nas.

Između specifičnog naukovanja vjere islama, različitih političkih svjetonazora i režima, žena u Bosni i Hercegovini (u ovome kontekstu Bošnjakinja) neprestano je gurana na marginu. Tako je bošnjačko društvo stalno vagalo između potrebe da iz preventivnih razloga ženu zaštiti, do toga da ženi da slobodu, neograničenu, koja postaje svoj opozit.

Prije više od 100 godina Dževad-beg Sulejmanpašić napisao je brošuru - ponukan potresnim scenama muslimanskih žena koje, zbog gladi, neukosti i naivnosti, ulaze u strašni svijet prosjačenja ali i prostitucije, u kojoj objašnjava da je izlaz iz tako teške situacije otkrivanje lica muslimanke i njenog uključivanja u savremene tokove društva u kojem živi.

Dakako, ta je ideja odbačena, da bi se, u konstelaciji sistema kakvom su ondašnji ljudi svjedočili (austrougarski svjetopogled koji je, preko noći 97% stanovnika Bosne i Hercegovine 'ostavio' nepismenim proglašivši latinicu službenim pismom), počela napokon, razumijevati opasnost i apsurd takvih postupaka.

Naime, u mapiranju problema muslimana tog vremena, posebno mjesto je zauzimala muslimanska žena koja je opisivana kao bespomoćna, navodi autorica Redžić - Bilal, "dok je njen nametnuti, borbom za preživljavanjem potaknuti doticaj sa društvom i ulicom nerijetko tumačen kao kobna posljedica rata i korak ka razgradnji njenog moralnog lika i uloge u muslimanskoj porodici." (n.d., str. 727).

Ogroman je to bio teret Bošnjakinji tog vremena. Generacijama 'trenirana' za unikatni patern, preko noći postaje izložena izazovima koji su bili mnogostruki i zalazili u sve pore društvenog djelovanja. Izazov je time bio veći što je Bošnjakinja dovedena u poziciju da se njena privatnost izlaže, što je mnogima od njih bilo iznimno tegobno.

Stoga se tu autentičnost, unikatnost u mentusu Bošnjakinje tražilo pretvoriti u svojevrsnu unificiranost.

VIII. VRIJEME II SVJETSKOG RATA

8.1. Političko angažovanje Bošnjakinje i proces obrazovanja

Vrijeme završetka II Svjetskog rata, tačnije 1946. uspostavljanjem socijalističke države, krenule su značajnije promjene po pitanju, kako je to 'vidio' komunizam, pozitivnih zakona koji reguliraju poziciju žene u društvu.

No, u tradicionalnim patrijarhalnim društvima, kao što je i bosanskohercegovačko, obrazovanje ženske djece u prošlosti nije bio prioritet, naročito uvažavajući činjenicu da su se s odlaskom otomanskog carstva promijenila pravila vezana uz školovanje/naukovanje ali, još važnije promijenila su se pravila vezana uz žene.

Stanovnici Bosne i Hercegovine islamske vjeroispovijesti svrstavani su u Hrvate muslimane, odlukom od 10. aprila od strane ustaškog režima NDH, te su svjedočili negiranju svoje zemlje, njene historijske, etničke i kulturne posebnosti, permanentno bivajući izloženi ideologiji i politici rasne i etničke isključivosti i diskriminacije ali i sveskolikom nasilju u svim onim segmentima društvenog djelovanja koji se nisu uklapali u politiku NDH.

Ideali nacističke Njemačke promicali su se i u odnosima prema ženi. Iako se, u principu, nije sprječavalo obrazovanje žena, istina je da se ona snažno forsirala za ostanak u kući i svoje uloge kućanice, supruge i majke. Ovaj je pritisak vršen na ženu generalno, ne isključivo na Bošnjakinju.

Drugi kongres AFŽ Jugoslavije, Beograd 1948.

(Pantelić: 2011:74)

U ovome su periodu evidentna druženja koja su bila cenzurirana i ograničavana u svojoj svrsi. No, kako svaka cenzura izazove svoju (često kvalitetnu) krajnost, tokom NOR – a neke muslimanke su djelovale protiv neprijatelja na različite načine. U ovome su periodu evidentirani mnogi slučajevi djevojaka/žena iz (ulemanskih) muslimanskih porodica koje su aktivno djelovale kao komunistkinje i apsolutni poštovaoci sistema koji je tad bio na vlasti.

Npr., Munira Karahasanović, studentica filozofije, nakon studija dobila je posao srednjoškolskog profesora, a za vrijeme rata priključila se djelovanju antifašističkog

komunističkog podzemlja u Sarajevu. U svojoj je porodičnoj kući dala utočište istaknutim komunistima Osmanu Kapetanoviću i Ziji Dizdareviću.

Kasnije je podupirala kulturno – prosvjetni rad u Velikoj Kladuši pod kontrolom NOP-a, saradujući sa novoformiranom okružnom kulturno – prosvjetnom ekipom koja je pripremala horske, recitatorske, folklorne diletantske i muzičke programe. (Jahić, 2017). Radile su to vrlo srčano i predano.

Među najistaknutijim muslimankama aktivistkinjama NOP-a u okupiranom Sarajevu, bila je i prva muslimanka koja je završila Medicinski fakultet u Beogradu, Hiba Radmanović. Zehra Muidović i Šadija Đumišić, za koje je pisac Rešad Kadić izjavio da su istaknute "Hrватice muslimanke sa sveučilišnom izobrazbom" (Jahić, 2017) bile su izuzetno važan oslonac ilegalnog pokreta anifašizma u Sarajevu.

Muslimanke su u Sarajevu, u svojim kućama skrivale ilegalce, održavale tajne kurseve rukovanja radijom, organizirale posjete bolesnim borcima noseći im potrepštine itd. Mnoge su muslimanke antifašističkog usmjerenja položile svoje živote za ciljeve partizanske narodnooslobodilačke borbe.

Učestovale su u animiranju muslimanskog življa na priklanjanje novom sistemu. Pripremale su transparente na kojima su pisale poznate parole: Živio drug Tito; Smrt fašizmu, sloboda narodu; Dole izdajnici i saradnici okupatora; Živjelo bratstvo i jedinstvo itd.

Sedamnaestogodišnju Mostarku Zlatu Salazanku ubili su hercegovački četnici.

Za vrijeme desanta na Drvar, Razija Omanović, članica Oblasnog komiteta Saveza komunističke omladine Jugoslavije za Bosansku krajinu (SKOJ), izgubila je život.

Mnoge od njih su mučene, odvođene u logore i ubijene.

Jahić (2017) navodi podatak da su "od 373 lica na popisu zatočenika islamske vjere upućenih u logor (spisak Ministarstva unutrašnjih poslova NDH od 27. marta 1945. godine) 65 (...) bile muslimanke." To samo govori o činjenici da su Bošnjakinje bile gorljive i iskrene u namjeri da se priklone i žive taj svjetopogled do te mjere da i umru za to.

Mnogo je sličnih primjera.

Mišljenja sam da bi bilo iznimno korisno istražiti kakvi su se propusti dogodili u konceptu odgoja i obrazovanja te stjecanja stavova i uvjerenja prije komunizma kada su Bošnjakinje s takvom lahkoćom prihvatile, u samome koru, sistem koji je suštinom bio ateistički te ga živjele kao vlastiti, u svim segmentima društvenog djelovanja.

Uvjerena sam da je nepravovremena informacija, neadekvatan, više neusklađen odgoj sa obrazovanjem okidač koji je Bošnjakinje prihvatanjem komunističkih ideala 'otisnuo' u 'slobodu.'

8.2. Proces 'emancipacije' u Bošnjakinja poslije II Svjetskog rata

Kraj II Svjetskog rata Bosna i Hercegovina dočekala je razrušene infrastrukture, uništene privrede. Zemlja koja je unazađena u svakom smislu, pred sobom je imala veliki izazov u ekonomskom, kulturnom i općenito, društvenom kontekstu. U tom smislu, bosanska žena je imala veliku ulogu. Iz proglašenja Odbora za pripremu Prvog Kongresa žena Bosne i Hercegovine upućenog u maju 1945. *Ženama Bosne i Hercegovine* vidljivo je da se na ženske mase računalo kao na važan faktor u obnovi zemlje kao i jačanja nove vlasti u uspjehu revolucije. To je bilo prvi put u historiji Bosne i Hercegovine da se žena pokušala animirati da društveno participira u segmentima društvenog djelovanja u kojima nikad dotad nije.

Istoimeni autor (Jahić, 2017, str. 431) primjećuje da je zadatak majki i sestara bio „da našu djecu već od malena vaspitavaju u novom duhu, u duhu ljubavi prema našoj domovini, prema našoj Jugoslaviji, u ljubavi prema toj velikoj tekovini bratstva i jedinstva, u ljubavi prema novoj vlasti i tako dalje. Ne tražimo da ih vaspitavaju u ateizmu, ne tražimo da negiraju sve to, ali tražimo da se našoj djeci usadi u dušu takva ljubav kakvu su nosili naši borci na bojnom polju – za ovo veličanstveno djelo, za ove veličanstvene tekovine koje su izvojevali, to tražimo da usadite našoj djeci, ostalo će sve biti riješeno. (vidi također „Tito nama“, 1946, str. 9-10).

Pantelić (2011) govori o uzrocima emancipacije žene; o tome kako su narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija prvi put doveli do masovnog izlaska žena na političku i društvenu scenu. Integracija bivših partizanki u socijalističko društvo bila je lakša i jednostavnija nego što je to bio slučaj sa integracijom ostalih žena. Prve poslijeratne godine, poznate kao doba "obnove i izgradnje" omogućile su prvi veliki talas prelaza stanovništva iz sela u grad. Bivše partizanke predstavljale su neku vrstu prethodnice ovih migracija. (str. 207).

One su, naime vršile određenu propagandu govoreći u negativnom kontekstu o svemu što je tradicionalno, kao o nazadnome, pogrešnome, čak varvarskome, dok su o svemu što je nudilo u novom sistemu govorile u superlativu, kao o savremenom, produktivnom, prosperitetnom.

Vrijeme je pokazalo da su "bratstvo i jedinstvo" Bošnjaci najozbiljnije shvatili u odnosu na druge narode bivše SFRJ.

Antifašistički ženski pokret imao je za cilj da mobilizira žene radi obnove, opismenjavanja i prosvjećivanja, da bude podsticaj izgradnji vrtića, koji bi bili 'ulazna karta' ženama da se zaposle i, prema riječima istoimenog autora, "tako steknu suštinski značajnu ekonomsku samostalnost." (Pantelić, 2011, str. 56).

U socijalističkoj Jugoslaviji donesen je zakon o skidanju feredže i zara te o otkrivanju muslimanke. Islamska zajednica se nije protivila skidanju feredže navodeći da je feredža dio običaja a ne propisa. Ova odluka donesena je na Drugom kongresu AFŽ-a, koji je održan u Sarajevu 1947., kada je donesena rezolucija o pokretu muslimanki za skidanje zara i feredže. Spahić i sar. (2014, str. 109) navode da je "[o]vu direktivu pokrenuo (...)

AFŽ pod direktivom Komunističke partije, a ona je imala za cilj da se muslimanke same organiziraju i promoviraju skidanje zara i feredže. Pri tom je bilo bitno da se ovaj čin uradi javno tako da ohrabri/podstakne i ostale žene da učine isto."

Muslimanke skidaju zar na mitingu žena, Sarajevo, 1947. (Spahić, A. i ostale: 2014: 109.)

Skidanje zara, praktično je značilo skidanje hidžaba ženi muslimanki u Bosni i Hercegovini i bio je to početak jednog novog, potpuno drukčijeg pristupa ženi muslimanki u Bosni i Hercegovini – sa svim njenim ulogama.

Ova se odluka objašnjavala time da je 'pod feredžom' žena muslimanka bila potčinjena, kulturno zaostala te da joj se skidanjem zara pomaže pri korištenju prava izvojevanih narodooslobodilačkom borbom.

Zakon o skidanju feredže donesen je a da se nije pitalo za potrebe i želje muslimanki o istom te ih se prisililo da feredžu skinu. U protivnom, bilo je ograničeno njihovo kretanje, te je njihova participacija u društvu svedena na minimum. Demonstriranje sile bila je česta metoda tadašnje vlasti koja je pomoću milicije zastrašivala i ponižavala ženski živalj u namjeri da izbace iz upotrebe zar i feredžu.

Bilo je to vrijeme u kojem su mnogi roditelji, birajući između dva zla, izabrali prestanak institucionalnog školovanja svoje ženske djece. To stoga što su smatrali da je manje zlo da se žensko dijete ne otkriva nego da se ne školuje. Film "Azra" u kojem se na mitingu, na glavnom gradskom trgu javno govori kako je zar "varvarski, nazadni čin" i kako će bez zara žena svoju djecu odgajati na savremen, napredan način udžbenički je primjer propagande i manipulacije masom na emotivnom nivou. Ljubav prema onome što je simbolizirala feredža zamijenjena je ljubavlju prema bratstvu i jedinstvu. (<https://www.youtube.com>. Preuzeto 06.06.2021.)

Sama činjenica da je upravo ta scena iz spomenutog filma postala njegov zaštitni znak govori o čitavom sustavu indoktrinacije kojem je bošnjačko stanovništvo bilo izloženo u tom kontekstu.

Mnoge žene u to doba donosile su odluke da nikad više ne izađu iz svoje bašče (avlije, dvorišta), jer je zabrana nošenja zara za njih predstavljala krajnju povredu njihovog dostojanstva, tj. vrlo ozbiljan čin nasilja i oduzimanja sloboda. Ipak, mnoge Bošnjakinje su prihvatile ovaj koncept i počele živjeti i funkcionirati po principima socijalističkog društva.

U vremenu koje je slijedilo neobrazovana žena postala je žrtvom na mnogo načina i u mnogim aspektima društva u kojem je živjela. Štaviše, žrtvom su postala i njena djeca

čije majke, i pored najiskrenijih nastojanja nisu bile u mogućnosti korespondirati s vremenom i prilikama u kojima su se našli.

Kraj II Svjetskog rata i početak Titove vlasti značio je nastojanje da se država izgradi na staljinističkom sovjetskom modelu. Ovaj je model podrazumijevao mnogo promjena u samome konceptu života stanovnika Bosne i Hercegovine. Zakon o agrarnoj reformi npr., koji je donesen, iako nije direktno bio usmjeren prema vjerskim zajednicama, uveliko je uticao na razvoj i rad istih. Naime, prema tom zakonu, mnogim je stanovnicima Bosne i Hercegovine, Bošnjacima također oteto oko 85% zemlje. Vakufska zemlja je također otuđivana.

Evidentno je da su kreirani posebni zakoni kojima se zabranjuje rad šerijatskih sudova, kojima se zatvarajau osnovne islamske škole.

Autorica Badran (2012, str. 111) navodi kako se "[o]pći tretman islama postepeno (...) poboljšavao kasnih 50-ih i u ranim 60-im" godinama s obzirom na činjenicu da su Titove konekcije sa pokretom Nesvrstanih čiji su akteri bili muslimani, bile vrlo jake.

Sve su to konsekvence koje su snažno uticale na oblikovanje i kvalitetu života Bošnjaka ovdje.

No, šta je u ovome kontekstu značilo biti žena, posebice Bošnjakinja?

U jednom takvom izazovnom (da ne kažemo teškom, tegobnom, nasilnom, traumatičnom, nepravednom) vremenu žena muslimanka/Bošnjakinja morala je graditi i izgratiti prvotno sebe kako bi bila u poziciji da izgrađuje ono i one oko sebe.

Biti ženom sukus je mnogih uloga koje čine jedan jedinstveni identitet. Ženski identitet, osim bioloških karakteristika, najčešće i 'najprije' određuje kultura te etnopedagoško okruženje u kojem jedinka obitava. Kako praksa pokazuje, veliki broj žena se identificira kroz uloge koje obnaša. Uloga majke najčešća je uloga s kojom se poistovjećuju žene i ona ima svoje dublje konotacije. Naime, kroz majčinstvo, žene se doživljavaju učiteljicama (života).

Osim što je majka, žena je i čuvarica privatnosti, što je opet, identitet koji ima duboke duhovne, kulturološke i tradicionalne veze sa vjerom, posebno islamom.

Iz dostupne literature da se zaključiti kako su kraj 40-ih i početak 50-ih godina XX stoljeća karakteristični po ekspanziji industrije. Bio je evidentan problem neodostaka radne snage. Vlasti su insistirale na uključivanju ženske radne snage.

Ovaj historijski period 'obojen' je političkim konotacijama koje su imale za cilj da se u 'svijet kvalitete' ovdašnjih ljudi inkorporira jedan novi sistem koji je u svojoj suštini potpuni odmak od tradicije, vjere i etno – pedagoškog nasljeđa jednog naroda. U slučaju Bošnjaka bilo je to tragično.

Osim na političkom, muslimanke u Bosni i Hercegovini nakon II Svjetskog rata angažirale su se i na polju edukacije.

Kroz povijest važno je razlikovati dvije vrste obrazovanja koje su se različito odražavale na živote žena a to su neformalno obrazovanje u kućnim uvjetima i univerzitetsko, formalno obrazovanje.

Ovo prvo bilo je mnogo raširenije, pa je samim tim i kvaliteta istoga bila u skladu s uvjetima koji su postojali. Naime, Bošnjakinje su u to vrijeme imale priliku da u mektebima nauče sufuru/arapsko pismo te osnovne propise vjere islama. Naukovanje tj. proces edukacije nije bio studiozan, niti je obuhvatao širinu naučnog koncepta kao takvog.

Postoje podaci koji govore da se na teritoriji Bosne i Hercegovine radilo na o suzbijanju nepismenosti među ženama. Osim tečajeva koji su se održavali putem prosvjetnih odjeljenja, žene iz pojedinih srezova održavale su posebne tečajeve kojima su same rukovodile. "Samo u gradačačkom srezu naučilo je čitati i pisati 1.166, a u vlaseničkom 800 žena." (Jahić, 2017, str. 436). Kada govorimo o nepismenosti, govorimo o nepoznavanju latiničnog i ćiriličnog pisma. Naime, s obzirom na činjenicu da su se muslimanke obrazovale u mektebima, osim znanja o vjeri islamu koje im je bilo dostupno, učile su i arapsko pismo ali i arabicu koja se koristila u početnom periodu turske vladavine. Arabica je oblik arapskog pisma koji je prilagođen fonetskom pravopisu bosanskog jezika i njime su se služili Bošnjaci od početka XI do sredine XX stoljeća. Dolaskom austrougarske vlasti, kao što je već navedeno, oko 97% stanovništva proglašava se nepismenim, jer se kao službeno pismo uvodi latinica. Sličan trend nastavio se i kasnije, do kraja II Svjetskog rata.

Opismenjavanje se provodilo i na području Duvna i Travnika koje je, kao i u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine imalo za cilj da se stanje na polju ženske prosvjete učini planskom ofanzivom kako bi se nepismenost među ženama iskorijenila.

Prema Jahiću, "[u]pravo je politička svijest žene, u smislu podrške novim vlastima i aktivne uloge u obnovi i izgradnji zemlje, bila jedna od glavnih ciljeva kampanje opismenjavanja (...)" (2017, str. 437).

Obrazovanje žena u SRBiH sistemski je počelo 50-ih godina XX stoljeća, pa tako i opismenjavanje muslimanki. Latincom i ćirilicom. Dotadašnja praksa da ženska djeca završavaju jedan ili dva razreda osnovne škola pokušala se promijeniti nabolje. Problem obuhvaćenosti ženske djece najprisutniji je bio u ruralnim sredinama.

Ravnopravnost spolova bila je veoma važan segment komunističke ideologije. Ona je imala neupitni de facto značaj u trenucima kada je riječ o različitim oblicima uključivanja žena u narodnu revoluciju.

Međutim, kada analiziramo učešće žena na mjestima donošenja značajnih političkih i vojnih odluka, onda možemo zaključiti da je ravnopravnost spolova, o kojoj se govorilo, bila prvenstveno deklarativnog karaktera. (Spahić i sar, 2014, str. 100). Rekla bih, propagandnog.

Krajem II Svjetskog rata počela je sistemska obnova zemlje u svim segmentima. Opismenjavanje i 'prosvjećivanje' njenog stanovništva bila je osnovna zadaća vlasti u Jugoslaviji.

Krajem 1949. procenat uposlenih žena u Bosni i Hercegovini bio je ispod jugoslavenskog prosjeka – tek 18,9% s naglašenim nesrazmjerom uposlenih žena i muškaraca u sredinama većinski naseljenim muslimanima. U „Oslobođenju“ iz 1950. godine, br. 1224, 3 objavljen je govor narodnog poslanika i ministra Savezne vlade FNRJ dr. Zaima Šarca o tome kako je „[z]akon o zabrani nošenja zara i feredže usvojen uz oduševljenje odobravanje žena-muslimanki.“(Jahić, 2017, str. 475). Istina je da niko ništa nije pitao muslimanke koje nisu željele skinuti zar, dok se permanentno medijski (na svim dostupnim poljima medijskog participiranja tad provodila agenda "emancipacije" muslimanke u "drugaricu".

Važno je napomenuti da se "nezaposlenost" deklarirala kao odsustvo participacije u preduzećima/kompanijama, ili, marketinškim jezikom kazano, nova vlast tražila je da se ženama 'poveća vidljivost' u društvenoj zajednici!

8.3. Žene i naučni rad u SR Bosni i Hercegovini

Rad Zemaljskog muzeja i Balkanološkog instituta u svojoj je naučnoj svrsi zamijenio Univerzitet u Sarajevu koji je razvio vrlo široku naučnu djelatnost. Uz razvoj pojedinih fakulteta, osnivani su i razvijani i naučni instituti koji su kao organizacione jedinice funkcionirali za naučni rad u pojedinim oblastima. Ova se naučna djelatnost kasnije proširila na veće gradove kao što su Tuzla, Mostar, Banja Luka i Zenica.

Nemali je broj žena naučnica iz ovoga perioda u Bosni i Hercegovini koje su svojim radom znatno doprinijele istraživačkom radu u poljima nauke kojima su se bavile.

Navešćemo samo neke od njih.

Profesorica na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, *Zlata Grebo* (1922) objavila je brojna istraživanja iz oblasti demografije i sociologije, reprodukciju i ulogu žena u društvu. Neki od njenih radova su: *Želje i strahovanja jugoslovenske žene* (1965), *Ravnopravnost žene – dio borbe socijalističko društvo* (Sarajevo, 1969), *Materinstvo i rad – stvarna ili prividna dilema u porodici zaposlene žene* (1975), *Čovjek, rađanje i društvo* (1975). Učestvovala je u pripremi metodologije popisa stanovništva 1971. u Saveznom zavodu za statistiku. Uvažena profesorica, rođena Trebinjka, dobitnica je više društvenih priznanja.

Veliki broj studija i eseja iz komparativne, francuske i književnosti južnoslavenskih radova objavila je književna kritičarka i teoretičarka, esejistica i prevoditeljica *Hanifa Kapidžić Osmanagić*, rođena 1935. Bila je predsjednica PEN centra, šefica Katedre za francusku književnost, predsjednica Vijeća Odsjeka za romanistiku, dekanesa

Filozofskog fakulteta u Sarajevu (1973-1975) i prorektorica Univerziteta u Sarajevu (1985-1988). (Spahić i sar., 2014, str. 139).

Istoimena grupa autora (Spahić i sar., 2014) ističe značaj Adile Pašalić-Kreso (1944), pedagoginje, članice ANUBiH, potpredsjednice Svjetskog savjeta udruženja komparativnih pedagoga (WCCES), predsjednice Mediteranskog udruženja komparativnih pedagoga (MESCE), urednice časopisa Porodica i dijete te šefica Odsjeka za pedagogiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

Bila je i na funkciji prodekanese na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu (1981- 1985). Objavila je više od stotinu članaka u stručnoj periodici, domaćim i stranim časopisima. (str. 139)

Veliki doprinos razvoju pisane riječi kao i kvaliteti obrazovanja kao takvog dale su i žene književnice s prostora Bosne i Hercegovine. Književnica koja je začetnica književno-umjetničke vrijednosti ženskog književnog stvaralaštva je Bisera Alikadić, rođena 1939. godine u Livnu. Njen se književni opus orijentira oko ključnog toposa koji podrazumijeva konstrukciju ženskoga identiteta, gdje se ženski subjektivitet stavlja u centar književnog narativa.

Svoj doprinos umjetnosti kroz književnost, između ostalih, dala je i književnica Safeta Obhodaš, objavljivanjem radio priča i drama. Bosna i Hercegovina iznjedrila je još mnoga druga imena cijenjenih žena iz svih sfera naučnog djelovanja. Pjesnikinje, glumice, rediteljice...

Prva dekanesa Akademije scenskih umjetnosti u Sarajevu bila je Razija Lagumdžija. Nagrada koja se od 2001. dodjeljuje nastavnicima i saradnicima Akademije za najuspješnija postignuća u nastavi nosi njeno ime.

Osvrćući se na socijalistički period Bosne i Hercegovine možemo zaključiti da su žene dosegle drukčiji položaj od onoga kakvom su svjedočile generacije prije njih. Period socijalizma je prvi period kad se žena generalno, pa tako i Bošnjakinja imala priliku obrazovati na sistemskom nivou, koji nije podrazumijevao isključivo vjerske škole (mektebi) ili 'kućni' oblik poučavanja, što je bio čest slučaj. Nakon II Svjetskog rata, kao što smo naveli, ženama su zakonski omogućena prava na školovanje, rad, generalno poziciju u javnom prostoru. Istina, pod određenim uvjetima.

Žene su, kao i određeni broj Bošnjakinja iskoristile tu priliku te potrebu da budu ravnopravne sa muškarcima upraksile. Ovo je vrijeme bilo obilježeno i snažnim otporom društvene zajednice tada, koja je izražavala strah i zabrinutost vezanu uz čednost žene, skrnavljenje njene pozicije ali i uloge supruge, majke i stuba porodice.

Kada je u pitanju učešće žena u političkom životu Bosne i Hercegovine, evidentni su primjeri kršenja ljudskih prava. Naime, jedini zakon koji se direktno bavi političkim pravima žena u Bosni i Hercegovini je Zakon o ravnopravnosti spolova BiH koji u člancima 2 i 3 regulira priznavanje, uživanje, ostvarivanje i zaštitu, između ostalih i političkih prava žena. "Izbroni zakon u BiH, objavljen u Službenom listu BiH (23/01),

podrazumijeva učešće žena u političkom životu. Ovo se kršenje ogleda u nedosljednosti uvrštavanja žena na glasačke liste od 50%. Naime, zastupljenost žena po 30% na otvorenim listama, kako je praksa pokazala na izbornim listama u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini nije ipak, garant da će u tom postotku žene i participirati u vlasti.

Kada govorimo o javnom prostoru i zastupljenosti Bošnjakinja u istom, važno je napomenuti da je ono direktno povezano sa školovanjem i obrazovanjem žena. Naime, nije moguće imati visok postotak žena aktivnih u javnom prostoru ako je samo nekoliko procenata istih visokoobrazovano.

Obrazovanje je temelj razvoja svakog društva, stoga se islamskoj tradiciji naglašava važnost i svrhovitost cjeloživotnog učenja za sve članove/ice društva, jer samo uz pomoć toga mogu biti odgovorni građani/ke i vjernici/-e. (Šiljak-Spahić, 2009, str. 208)

U vjerskom nasljeđu Bošnjakinja, vjera islam snažno potencira učenje/znanje/nauku. Prvi kur'anski ajet objavljen Muhamedu a.s. je "Uči, čitaj u ime Gospodara tvoga Koji stvara, stvara čovjeka od ugruška. Uči, plemenit je Gospodar tvoj Koji poučava peru, Koji čovjeka poučava onome što ne zna." (Kur'an, 96:1-5)

Veliki broj kur'anskih ajeta pozivaju vjernike na aktivan odnos prema vjeri ali i svim drugim pitanjima. Islam, u svojoj suštini podrazumijeva vjeru akcije, proaktivnosti, rezultata, nikako pasivnog odnosa prema životu. Bošnjakinje su tradicionalno odgajane (ako govorimo o periodu pred II Svjetski rat) u okvirima snažnog etnopedagoškog nasljeđa koje je sustavno naslonjeno na vjeru islam. U uvjetima u kojima su živjele Bošnjakinje u toj vremenskoj epohi, evidentan je snažan uticaj patrijarhalne orijentacije koji je, kako je vrijeme pokazalo, u kontekstu obrazovanja, sa svojim konsekvencama na djelovanje kroz politiku i vjeru, u mnogome postao svoja suprotnost.

Primjer adekvatnog odnosa prema vjeri je primjer Aiše r.a. supruge Poslanika, a.s. koja je bila iznimno obrazovana žena, fakih (vrsni oznavalac fikha – šerijatskih propisa). Hatidža, Poslanikova a.s. prva supruga bila je vrsna biznismenka tog vremena. Uspješan trgovac, uvoznik iz susjednih zemalja. U vrijeme prvih generacija halifa i ashaba, povijest bilježi vrlo aktivan društveni angažman žena, njihove aktivnosti od politike i biznisa do sporta. Jedan od primjera razumijevanja suštine vjere i pozicije žene u životu zajednice je primjer savremenice halife Omera, koja je, tokom rasprave o potrebama žena u društvu tada, prekinula Halifin govor i jasno naglasila da h. Omer nije u pravu! To govori o apsolutnom razumijevanju prava žene i muškarca i njihove ravnopravne pozicije u kontekstu njihovih uloga!

No, vrlo brzo nakon te vremenske epohe, ženu se sklanja na marginu, iz predostrožnosti, straha od grijeha itd.

Znakovi takvih uvjerenja vide se i danas. Oni su duboko ukorijenjeni u odnosima muškaraca prema ženama i njihovom vjerovanju da je žena manje vrijedna, time i manje plaćena, jer nije sposobna (dovoljno) te je njeno mjesto uz djecu i/ili kuhaču. Kao da nije dovoljno kompleksna uloga žene koju rođenjem dobija i kompetencije koje (mora) savladati a koje se tiču doma i porodice, kako je vrijeme pokazalo a zbog permanentnih (sistemskih) pritisaka od strane muškaraca, žena je sama sebi postala opstruktor. Žene su, naime vrlo često morale birati između nastavka obrazovanja i obaveza u porodici, dok se takve dileme muškarcu nikad nisu nametale. Stoga je njeno učešće u političkom životu,

kao i u procesu edukacije kao i bivanje dijelom vjerskoga života jednoga društva vrlo važno. To stoga što žena ostvaruje svoja prava i dobija mogućnost da utiče na ostale društvene procese u društvu.

Period SFRJ, osobito prvih 20-ak godina obilježile su diskretan vjerski odgoj i obrazovanje djece (uglavnom) pod strane djedova i nena ili roditelja i nerijetko se to radilo u ilegali. Edukacija, naslonjena na sistemsko obrazovanje provodila se institucionalno u školama ali i kroz kulturno-umjetnička društva i druge vidove kulturnog uzdizanja.

Vrijeme je pokazalo da je educiranje Bošnjaka na takav način, suštinski bila indoktrinacija s obzirom na činjenicu da su usvajanjem novih vrijednosti izgubili esenciju dotadašnjih sustava vrijednosti (veliki dio naroda) što je, generalno govoreći, dovelo do dezorijentacije u duhovnom kontekstu Bošnjaka.

IX. BOŠNJAKINJE I POLITIKA U SFRJ

Nakon prvih višestranačkih izbora, Bošnjakinje su u Skupštini Bosne i Hercegovine zauzele iznimno mali procenat učestvovanja, manje od 2%.

Patrijarhalno okruženje, prijelaz između jednog društvenog uređenja u drugo, tradicijsko naslijeđe itd., uveliko su uticali da Bošnjakinja nema hrabrosti, motiviranosti, naprosto potrebe da više participira u političkom smislu.

Semiha Borovac prva je žena koja je obavljala funkciju gradonačelnika Sarajeva.

Profesorica Lamija Tanović, pored funkcije profesora na Prirodno – matematičkom fakultetu u Sarajevu, bila je i predsjednica Liberalno – demokratske stranke u Bosni i Hercegovini od 2005. godine.

Bisera Turković prva je ambasadorica imenovana u Bosni i Hercegovini.

Besima Borić ima višedecenijsko iskustvo u politici, od općinskog odbora Socijalističkog saveza u Vogošći, preko participiranja u stranci SDP u Vogošći do Parlamenta FBiH. Obnašala je funkciju Ministrice rada, socijalne politike i raseljenih lica i izbjeglica u Vladi Kantona Sarajevo.

Ismeta Dervoz je 1992. godine pokrenula projekat učestvovanja RTVBiH na Takmičenju za pjesmu Evrovizije. Nagrađena je poveljom Internacionalne lige humanista za djelovanje u periodu od 1992 do 1996. godine.

Na njen prijedlog, tokom 2013. godine uvedena je rodna kvota od 40% za učešće žena na izbornim listama. Prva je potpredsjednica Komiteta za ravnopravnost i nediskriminaciju PS Vijeća Evrope, kao i prva izvjestiteljica unutar iste institucije. (Spahić i sar., 2014, str. 223.)

Tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu, evidentno je da su Bošnjakinje u Bosni i Hercegovini, pored svih nedaća koje su zadesile građanke i građane ove zemlje, imale i teret patrijarhalnog uređenja (njegovog nefunkcionalnog konteksta) koji ih je pratio, te teret i osobnu obavezu priklanjanja određenim ideologijama tokom najtežih egzistencijalnih momenata.

Danas, kada govorimo o ženama tokom agresije, najčešće spominjemo žene žrtve srebreničkog genocida, no nisu to jedine žrtve, niti je žena žrtva samo kroz silovanje. Mišljenja sam, da je esencijalno važno ne spominjati ženu isključivo kao žrtvu.

X. PERIOD DEVEDESETIH GODINA

Period koji obuhvata kraj osamdesetih i početak devedesetih godina XX stoljeća obilježen je tranzicijom od socijalističkog uređenja društva ka demokratiji, koja nije imala vremena da zaživi na ovim prostorima. Naime, prvi demokratski, višestranački izbori u Bosni i Hercegovini 1990. godine na tu su političku scenu doveli nacionalne stranke. Ubrzo dolazi do raspada Jugoslavije i agresije na njene republike od strane JNA od kojih Bosna i Hercegovina najozbiljnije krvari. Tokom četiri godine, od aprila 1992. do decembra 1995. do potpisivanja Dejtonskog sporazuma, u RBiH desila su se mnogobrojna kršenja ljudskih prava, najčešće u svom najstravičnijem obliku.

Ratni zločini protiv čovječnosti, nevažavanje pravila ratovanja, izivljavanje nad civilima, sistemsko ubijanje muškog živilja, sistemsko silovanja (s naglaskom na žene), ubijanje djece, sistemsko raseljavanje stanovništva s namjerom etničkog čišćenja itd., samo su dio pakla kroz koji su stanovnici Bosne i Hercegovine doživjeli u ovome periodu.

Žene su, osobito u pojedinim dijelovima Bosne i Hercegovine žigosane tim sistemskim zlom. I danas, nakon više od dvadeset pet godina od prekida agresije (oružjem) Bošnjakinje traže kosti svojih ubijenih sinova.

Poseban segment u agresiji na ovu zemlju imao je veze sa atakom na Bošnjakinju. Njoj se željelo ubiti dijete, po mogućnosti pred njenim očima, suprug, roditelj, željelo ju se poniziti i uzeti joj dostojanstvo. Naime, istoimena grupa autora (Spahić i sar.) navode podatak –"broj silovanih žena tokom protekle agresije iznosi između 20,000 i 50,000." (2014, str. 184). Sama činjenica da je broj žrtava tako (neozbiljno, neprofesionalno, banalno) neutvrđen, još ozbiljnije ide u prilog tragediji bivanja Bošnjakinjom tokom tog vremena.

Rat je vrijeme kada žene istupaju iz svojih tradicionalnih uloga da bi izašle u susret društvenim i ekonomskim zahtjevima rata. Tako je određeni broj Bošnjakinja preko noći ušao u ulogu oba roditelja; 'mijenjajući' oca porodice u iznalaženju prihoda, mjesta stanovanja (hiljade ljudi preko noći su ostajali bez doma) itd. Agresija je uticala i na demografsku sliku Bosne i Hercegovine, kako zbog protjerivanja stanovništva, tako i u kontekstu spolne strukture, s obzirom na to da su većinom stradali muškarci.

Jedan od segmenata u kojem su se žene angažovale tokom rata je učestvovanje u Armiji Bosne i Hercegovine. Određeni broj žena, pa tako i Bošnjakinja učestvovala su u ratnim dejstvima kao vojnici a nemali broj njih pomagale su (osobito na početku) šivenjem odijela, pripremanjem hrane, kao pomoć ranjenima i sl. Značajan je broj žena koje su sudjelovale na različitim funkcijama u armiji, ali i u civilnoj odbrani.

Prve žrtve agresije bile su žene.

Suada Dilberović, Dubrovčanka, studentica medicine u Sarajevu i Olga Sučić, službenica Skupštine, ubijene su na Vrbanja mostu 5. aprila, 1992. godine.

Primjer časti i autentičnog odgoja je primjer *Kadire Mujanović* koja je sa svojom i još dvije porodice nekoliko mjeseci živjela u Vijećnici, sve dok nije zapaljena, jer nije željela eskivirati s posla.

XI. BOŠNJAKINJE KROZ PRIZMU DRUŠTVNEOG ANGAŽMANA U POSTDEJTONSKOJ BOSNI I HERCEGOVINI

Poznato je kako je Bosna i Hercegovina podijeljena na dva entiteta. Učinjeno je to dejtonskim ustavom. Osim Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, ustanovljen je i Distrikt Brčko.

Činjenica je da u pregovorima i potpisivanju Dejtonskog sporazuma nije učestvovala nijedna žena.

Odsutnost ženskih glasova, tj. svojevrsni muk sa ženske strane, posebice kad govorimo o Bošnjakinjama rezultat je jedne dugotrajne krize kolektivnih i etničkih identiteta, te nemogućnošću društva da svoju prošlost prihvati u svojoj cjelovitoj istini i s te tačke krene u produktivnost.

U kontekstu obrazovanja i prava na obrazovanje nastavak je socijalističke politike koncipirane u zakonu o obaveznom osnovnoškolskom obrazovanju, a neki kantoni uvode i obavezno srednjoškolsko obrazovanje.

U ovome periodu evidentna je ekspanzija visokoškolskih ustanova, s namjerom da svaki entitet teži otvaranju vlastitih univerziteta. Tako, ova je država dobila veliki broj studenata i studentica, na koncu diplomanata iz različitih prirodnih i društvenih područja, no sa neproduktivnom politikom upošljavanja istih. Bošnjakinje u ovome kontekstu participiraju kao i drugi građani ove zemlje.

Autorica Bardan (2012) navodi: "Rat u Bosni i Hercegovini i političke i društveno-ekonomske prilike koje su slijedile utjecale su i na obrazovanje žena u Bosni i Hercegovini. Nastavili su se obrazovni obrasci koji su preovladavali za žene i muškarce tokom socijalističkog perioda. Stopa upisivanja djevojčica/djevojaka u osnovne i srednje škole i dalje je bila visoka."(str. 101).

Važno je napomenuti da su jasno vidljive razlike između urbanog, suburbanog i ruralnog mjesta stanovanja čime se kod posljednje dvije kategorije dokazuje preovlađujuće prisustvo tradicionalnih vrijednosti uz snažniji utjecaj patrijarhalne kulture. (Bardan, 2012, str. 101).

XII. ULOGA I POZICIJA BOŠNJAKINJE U ISLAMSKOJ ZAJEDNICI U BOSNI I HERCEGOVINI

"Žensko pitanje postoji.

To pitanje nisu stvorili ni muškarci, kao što neke feministkinje misle a ni žene, kao što tvrde antifeministi.

Žensko pitanje stvorile su prilike." („Đulistan“, 2/1926, str. 28).

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini je prema Ustavu Islamske zajednice samostalna u uređivanju svojih djelatnosti kao i u upravljanju svojom imovinom. To pravo, kao i drugim vjerskim zajednicama i crkvama u BiH garantira se Zakonom o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u BiH iz 2004. (http://www.mrv.ba/attachments/pravna_regulativa_sloboda_vjere_ljO.pdf, pristupljeno 10.3.2016./, str. 131).

"To je jedna i jedinstvena zajednica muslimana u Bosni i Hercegovini i Sandžaku, Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji, muslimana Bošnjaka izvan domovinskih zemalja i drugih muslimana koji je prihvate kao svoju.

Reisu-l-ulema predstavlja i zastupa Islamsku zajednicu koja je neodvojivi dio Ummeta. (Ummet su sljedbenici islama i poslanika Muhammeda a.s.)

Djelatnosti Islamske zajednice temelje se na Kur'anu i sunnetu (sunnet je praksa Muhammeda a.s.) te islamskoj tradiciji Bošnjaka i zahtjevima vremena u kojem živimo. Svoja prava i obaveze članovi IZ-e ostvaruju u džematu, te organima i ustanovama IZ-e u Bosni i Hercegovini.

Sjedište IZ-e je u Sarajevu. Službeno se govori bosanskim jezikom. Službeni kalendari su hidžretski kalendar (kalendar koji koristi hidžretske mjesece, na arapskom jeziku i lunarnom računanju vremena) i gregorijanski kalendar.

Islamska se zajednica organizira kao:

- džemat i medžlis;
- muftijstvo, odnosno mešihat;
- sabor, Reisu-i-ulema, Rijaset, Vijeće muftija i Ustavni sud, što su i najviši organi Islamske zajednice sa sjedištem u Sarajevu."(islamskazajednica. ba. preuzeto 06.06.2021.)

Islamska zajednica se brine o pružanju islamskog odgoja i obrazovanja svojih članova i pripadnika, zalaže se za očuvanje islamskih vrijednosti braka i porodičnog i društvenog života uz aktivnu participaciju muškaraca i žena.

Prema zvaničnim dokumentima IZ – e unutar njenih organa žene mogu obavljati sve poslove koji se ne kose sa šerijatskim propisima o zabrani istih. IZ svojim zakonima obezbjeđuje pravo ženi da obnaša najviše funkcije ove institucije. Ipak, praksa nije

pokazala da su žene prisutne u, npr. džamijskim odborima, kao savjetnice i sl. Bošnjakinja je prisutna u džamiji, tokom obavljanja namaza ili tokom čišćenja džamije i džamijskog prostora, no i tokom učenja tewhida (tradicionalnog obreda učenja određenih dijelova iz Kur'ana i učenja dova) pa do obavljanja dženaze-onog dijela koji podrazumijeva učenje Kur'ana i dova za umrloga.

Ipak, njen se glas ne čuje kao glas muškarca.

Bošnjakinja ima sve obrazovne predispozicije da i službeno participira kroz institucije islamske zajednice. Naime, medrese, kao specifične škole koje je 'iznjedrila' Islamska zajednica pružaju maksimum srednjoškolskog obrazovanja: gimnazijski program u općim predmetima, specifikum u vjerskim predmetima, latinski jezik kao dopuna svim onim učenicima koji imaju preferencije ka medicinskom fakultetu. Istina je da svršenci medresa mogu, po nastavnom planu i programu kojeg imaju medrese, upisati bilo koji fakultet, bilo da je prirodnog ili društvenog usmjerenja. Bošnjakinje kao profesori učestvuju u obrazovnom procesu svojih učenika u medresama. U ženskoj medresi, tradicija je da učenice imaju svoje mualime, djevojke ili mlade žene koju su im potpora i s njima su 24 sata u internatu. No, osim toga, Bošnjakinje su i advokati, sportistkinje, instruktore vožnje, parlamentarke itd.

Sve veći je broj Bošnjakinja za katedrama fakulteta, aktivnije se uključuju kao novinarke u pisanim medijima (Muallim, Bosanska Sumejja, Preporod i sl.). Osim djelatnica IZ-e Bošnjakinje, dakako, participiraju i u drugim, pisanim/printanim i TV medijima u Bosni i Hercegovini.

Bošnjakinje se kroz ove medije bave pisanjem tema širokog spektra.

Radio Bir počeo je s emitovanjem programa u januaru 2008. godine. Porodični je to radio koji je svojom programskom šemom usmjeren ka tradicionalnim i porodičnim vrijednostima kroz obrazovni program, dječiji i omladinski program, ali nudi i muzički, informativni i otvoreni program. Teme koje se obrađuju kroz radijski program tiču se implementacije naše vjere u život savremenog čovjeka te pružanje mogućnosti svojim slušaocima da svakodnevno sa ovih frekvencija slušaju Kur'an.

"U aprilu 2020. godine počela je sa radom i televizija Bir u okviru Medija centra. To je porodična radiotelevizija s islamskim vrijednostima i platforma putem koje Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini ostavlja kontakt i komunikaciju s muslimanskom i bosanskohercegovačkom javnošću". (tv.bir.ba/o-nama/ pristupljeno 06.06.2021.)

Svoje kompetencije izražavaju i kao novinarke, urednice različitih programa, autori različitih projekata koji su, u velikom broju orijentirani ka razvoju kulture, čuvanju i održavanju tradicije te edukaciji općenito. Mnogo je projekata u kojima su novinarke učestovale a koji se tiču održavanja veza sa bosanskohercegovačkom dijasporom u tradicijskom, kulturološkom i vjerskom smislu.

Međutim, naizraženiji segment participacije žene kroz institucije IZ-e je angažman vjeroučiteljice/mualime. U postdejtonskoj Bosni i Hercegovini, kroz školski obrazovni sistem uveden je predmet Islamske vjeronauke i najveći procenat stručnog kadra upravo su žene. Bošnjakinje su se za ovaj poziv školovale na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu ili drugim fakultetima islamske provnijencije u Bosni i Hercegovini sa zvanjem Profesora islamske vjeronauke.

Osim ovoga, dugu povijest podučavanja u mektebima, pored imama imaju upravo muallime.

U prošlosti, ova je uloga uglavnom pripadala supruzi imama, koja je, to je bio iznimno važan sociološko – vjerski momenat, osim što je podučavala djecu, bila svojevrsni savjetnik ženama, njihova veza sa fikhom (skupina islamskih propisa, zakona) kao i osoba koja je gasulila. (Gasuljenje je šerijatsko/islamsko kupanje i opremanje umrle osobe za ukop).

U socijalističkoj Jugoslaviji, muallime su najčešće učile tevhide i mevlude, gasulile, održavale mektebsku nastavu, bile voditeljice za hadž, kao ispomoć imamu za rad sa ženskim džematom, kasnije, poslije rata u Bosni i Hercegovini, određeni broj Bošnjaka je izražavao interesovanje za određeneom vrstom poduke iz islama te su u tu svrhu muallime ženama a imami muškarcima održavali kusreve islama, potom podučavanje iz sufare (arapsko pismo), u mnogim mjestima zabilježene su halke Kur'ana i sl.

Kroz cijeli historijat IZ evidentan je segment pomoći ljudima koji su u stanju potrebe.

Elaborirajući dostupne informacije, da se zaključiti da muslimanke u IZ Bosne i Hercegovine ne koriste svoja prava u istoj. Minimalno su uključene u rad džematskih odbora, nema ih u predstavničkim tijelima IZ-e.

Aktivi žene/asocijalcije postoje samo pri nekim džematima i oni su na nivoima lokalnog upravljanja kao i lokalne potražnje i ponude za uslugom koja odgovara ovom konceptu.

Bošnjakinje su oduvijek bile uključene u edukaciju djece kroz mektebsku pouku institucionalno i ženske populacije u Bosni i Hercegovini kroz dersove (predavanja u džamiji koja imaju za svrhu objašnjavanje pravila islama, osobito onih koji se tiču bračnog života, ženskog zdravlja, higijene i sl.) te se njihov angažman, uglavnom, završavao na tome.

XIII. O BOŠNJAKINJAMA I NJIHOVOJ POZICIJI U JAVNOSTI IZ UGLA BOŠNJAKINJA SAVREMENOG DOBA

- "Bošnjakinja i bosanska žena u širem kontekstu danas je žena koja je posve isturena na hridi, na hridinama trajanja, gdje je zapljuskuju svi mogući talasi što dobroga što zloga" ističe Fahira Fejzić – Čengić, dr., profesor na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Uvažena profesorica dovodi u vezu kompleksnost bivanja Bošnjakinjom sada i ovdje u kontekstu multitaskinga čijim je dijelom svakodnevno te u odnosu na teškoće, otežavajuće okolnosti ne svakodnevne obaveze koje ima a koje je dužna (savješću, ljubavlju, društvenom odgovornošću itd.) upražnjavati. Posebno se osvrće na gorku činjenicu da, kako navodi "da mi, u onom helenskom najboljem smislu, i nemamo muževa." (Selhanović, 2010, str. 12). Navodi primjer majke Fate Orlović u čijoj su bašči napravili crkvu je ona, majka kojoj su četnici ubili djecu, prinuđena gledati. Istina je da muškarci, političari... niko ne daje glas protiv takve nepravde, zla koje se čini toj heroini bosanskog otpora! Tragično je da Fata Orlović nije jedini primjer takvog odnosa prema Bošnjakinji. Naprotiv!

Profesorica Čengić navodi kako je u procesu formiranja zdrave, stabilne ličnosti čovjeka porodica njen temelj i to, specifično porodica koje je uspjela izgraditi vlastiti mikrosvijet ljubavi. Naime, taj etnopedagoški momenat psihološke snage i moralnog djelovanja na ličnost, profesorica navodi kroz primjere crpljenja snage iz sjećanja na djela i akcije koje su svojevremeno poduzimali njeni roditelji u komunikaciji sa okolinom, no još važnije sa svojim najbližima. Smatra kako je produktivan odgoj sukus elemenata vjere u praksi, njenog doživljaja koji se može produktivno živjeti i elemenata savremenosti koji (moraju) biti u harmoniji. Navodi kako je važna crta porodičnog odgoja činjenica da se ženskome djetetu ugradi u svijest potreba da se školuje, da UČI, da Žena ima u potpunosti pravo da se pronade, izgradi, oblikuje u onim sferama za kojima osjeća intelektualnu i kreativnu glad.

- "Svaka žena mora biti gospodar svog identiteta" (Selhanović, 2010, str. 24) objašnjava Nermina Kurspahić, bh intelektualka, književnica i publicista. Naime, smatra kako se sve žene, Bošnjakinje posebno trebaju obrazovati, brinuti o svom fizičkom i psihičkom zdravlju, da moraju zahtijevati odgovarajuće uvjete pri školovanju, da se tretiraju ravnopravno sa muškarcima pri zapošljavanju i slično. Smatra kako su dvije stvari presudno odredile njen odgoj, a koje se dakako, mogu primijeniti univerzalno a to su raspoznavanje dobra od zla i samostalnost, kao osnovni temelji u izgradnji samopouzdanje ličnosti. Smatra kako je Bosna i Hercegovina jedan osobeni rasadnik jer, kako kaže "mislím da vrhunski dometi u umjetnosti, kulturi, znanosti nastaju tamo gdje se miješaju različite kulture (slučaj Španjolske u vrijeme arapske vladavine). U tom smislu Bosna ima prednost i mogućnost da bude uzoru sretanju civilizacija." (Selhanović, 2010, str. 29).

Govoreći o položaju žene u našem društvu objašnjava kako je zabrinuta pojavom neokonzervativizam koji, u spoju sa tradicionallim patrijarhalnim vrijednostima i nacionalizmima unižava žene i prijeti njihovom integritetu. Napominje kao je neodvoljna pažnja posvećena mentalnom zdravlju žena, da se nedovoljno skrbi o ženama koje su

majke i njihovoj djeci. Stoga, položaj žena je onakav kakvim ga proizvodi društvo haosa u kojima ljudi koji su neadekvatni po svim osnovama oni koji kreiraju zakone vode državu. U takvoj konstelaciji odnosa određuje se i status žena.

- Direktorica Muzeja grada Sarajeva Mevlida Serdarević govoreći o poziciji Bošnjakinje u našem društvu kaže da "nije istina da se žene ne pitaju". (Selhanović, 2010, str. 73). Naime, ističe kako je iznimno važno da se u našem društvu, u kontekstu ženskog pitanja, više treba govoriti o razlikama umjesto o ravnopravnosti muškaraca i žena. Kada govori o bosanskom specifikumu, navodi vrijeme agresije i odnos bosanskih žena jednih orema drugima: u pomaganju pri donošenju vode, dijeljenju hrane pa čak i šminke i odjeće. Naime, ono što čini razliku ovog dijela svijeta u odnosu na npr. zapad upravo je ono što se može definirati kao merhametluk, ta posebna vrsta empatije i sudrugarstva među ljudima ovdje.

- "Sigurna žena izgradiće valjan sistem vrijednosti" (Selhanović, 2010, str. 162) kredo je hfz. mr. Behije Muolaosmanović – Durmišević, odgajateljice u ženskoj Gazi Husrev – begovoj medresi. Uvažena hafiza radila je magistarski rad na temu ljubavi kao principa spoznaje u mišljenju Rabije el-Adevije, mističarke iz Basre i Meistera Eckharta, njemačkog mistika i filozofa, tema koja je iznimno zanimljiva iz nekoliko uglova. Naime, Rabija el-Adevija živjela je u osmom, dok je Eckhart živio u 13. stoljeću. Pripadali su različitim religijskim tradicijama, no ono što je interesantno i prijemljivo za naše vrijeme je činjenica da "mi živimo u eri vrlo naglašenog racionaliteta, no u okruženju u kojem sve više nedostaje kvaliteta. Rabija može biti inspiracija svima onima koji tragaju za duhovnim vrijednostima nakon osjećaja razočarenja iskustvima modernizma koji nastoji uništiti sve sveto i vjersko u svom okruženju." (Selhanović, 2010, str. 162).

Smatra kako žena treba biti kraljica svoje kuće, svoga domaćinstva i da je njena nezamjenjiva uloga u svojoj veličanstvenosti, uloga majke. Znanje je važno i ono se postiže kroz poštovanje i skrušenost.

Selhanović (2010, str. 172) navodi kako, kada govorimo o položaju Bošnjakinje, evidentno je da "to nije mnogo sretna žena". Ali, i da se vrijeme mijenja te da Bošnjakinje svoje identitete grade kroz širok dijapazon različitih aktivnosti. Smatra da, s obzirom na konstelaciju prilika u kojima se nalazi ova zemlja, Bošnjakinjama je potrebno mnogo vjere, strpljivosti i obrazovanja.

Između karijere i porodice, ili vezano uz funkcije, Bošnjakinja treba imati mogućnost da bira, no uz kompetencije, dakako.

Ukoliko je žena sigurna u sebe i ima kvalitetne odgojno-obrazovne temelje stvoriće sistem vrijednosti koji će služiti kao određeni recept spram onoga što pred njom stoji kao izazov. Po tom receptu, ona neke stvari usvaja, neke odbacuje. "No, treba znati da se svijet osvaja univerzalnim i neprolaznim vrijednostima. Vjera i kultura uvijek će posvjedočiti ukoliko se žena u toku svog uzrastanja na njima napajala." (Selhanović, 2010, str. 173).

Kroz navedene primjere da se zaključiti da su Bošnjakinje na razmeđu svjetova (fizički i duhovno) u permanentnom traženju optimalnog identiteta, onog s kojim će produktivno funkcionirati u okruženju kao što je Bosna i Hercegovina sa svim njenim specifičnostima.

"Identitet kao bitna odlika ljudske egzistencije predstavlja humanitet pojedinca svojevrsne individualnosti različite od svake duge." (Zekić, 2019, str. 21).

Bošnjakinje su vrlo važan dio bošnjačke samosvojnosti, kulturnog nasljeđa, vjere islama, kulture stanovanja, oblačenja, komuniciranja, ishrane, utkane su u sevdalinke, dijelom su usmene i pisanje književnosti tog naroda.

XIV. SAMOIDENTIFIKACIJA BOŠNJAKINJE

Jedan od primjera kako Bošnjakinja identificira sebe kroz vrijednosti koje živi ogleda se u priči Nimet-hanume Jahić, koja je prije nekoliko dana, u svojoj 99 – oj godini preselila (umrla). Bila je supruga posljednjeg bosanskog kadije.

- Nana Nimeta, rođena je 6. oktobra 1922. godine u Prizrenu, u porodici Agalar, među uglednim kosovskim Turcima. Školovala se u Prizrenu i Turskoj. U Istanbulu je ova žena, koja je više od 50 godina živjela u Sarajevu, završila četiri godine lise, to jest turske srednje škole. Govorila je turski, albanski i bosanski jezik.

- Podigla je četvero djece. U braku sa Bećir-efendijom živjela je duže od 44 godine. (<https://www.trt.net.tr/bosanski/bosna-i-hercegovina/2020/12/02/u-sarajevu-preminula-hadzi-nimeta-jahic> Preuzeto 29.05.2021.)

Nimet hanuma je isticala kako je obostran respekt u bračnim odnosima osa oko koje se okreće kvalitetan život. (<https://www.youtube.com/watch?v=jHBg7FhGcRM/> Preuzeto 30. 05. 2021.)

Žena koja je svoj život iskoristila kroz definiciju dostojanstva, slaveći istinsko znanje i živeći po tome.

- Primjer nane Fate Musić iz Mostara, majke koja je ispostila 103 ramazana, primjer je Bošnjakinje koja je srcem prigrlila znanje koje joj je dato. Iz njenih se iskaza može zaključiti da svoj život živi u skladu sa znanjem koje ima i u potpunoj harmoniji s istim. (<https://www.youtube.com/watch?v=unnJX4FGv-w>/Preuzeto 30.05. 2021.)

- Nana čiji su roditelji, Bošnjaci, i sami rođeni u Turskoj, usljed prisilnih migracija Tusku zovu svojom domovinom. Nanu su roditelji načili bosanski jezik i ona svoju djecu. Svi su rođeni u Turskoj, ali vrlo ozbiljno čuvaju informacije koje o svom porijeklu imaju. Nekoliko slika, prezime majke i oca. No, jedan specifičan idiom, autohtoni bosanski jezik te svojevrsna komunikacija govore o tome da je ljubav prema korijenima jedna od iskonksih, zdravih ljubavi u čovjeka. (https://www.youtube.com/watch?v=AXXL_M1ebO4/preuzeto 30. 05. 2021.)

Brojni su primjeri slični ovima.

- "Fali nam hrabrosti da artikuliramo vlastite stavove" (<https://www.youtube.com/watch?v=D-KTj91y1B8/> preuzeto 30. 05. 2021.) zbirna je maksima

kojom se vodi Una Bejtović, Sarajka koja je dugi niz godina aktivno prisutna u javnom prostoru Bosne i Hercegovine. Svoje je prve profesionalne korake napravila u pozorištu gdje je njen otac, glumac Suad Bejtović radio. Dugo godina je svojim glasom bila zaštitni znak radija M, da bi nastavila kao poduzetnica u vlastitom poslu. Danas je vlasnica "Bejtović communications", agencije za marketing. Ističe kako je kućni odgoj i nužna toplina porodičnog odgoja esencijalna za snagu čovjeku u izazovima života. Potcrtava kako je naučena da se ničega ne boji i da upravo to, po njenom mišljenju, fali mladima danas!

- Amra Hašimbegović, vlasnica je agencije Global Market Solutions. Sandžačkih korijena sa sarajevskom adresom – ističe kako je upravo okruženje u kojem je odrastala oblikovalo ju da želi biti ono čemu danas teži. Ističe da je poduzetnost karakteristika tog podneblja, s obzirom na činjenicu da ljudi na tom području ne žive u komforu. Stoga je njoj i ljudima iz te regije poticaj da se razvijaju i rastu profesionalno. Ističe jedan krucijalni savjet svog oca – strah je prepreka do razvoja i ne treba dopustiti drugima da vladaju nama pomoću straha. Esencijom uspjeha definira rad na sebi a samosvijest i komunikacija sa sobom ključ je za vlastiti napredak.

Autorica je brojnih članaka a "Islam, žene i novac" jedan je od najčitanijih na online platformama u protekloj godini. Govoreći o društveno odgovornom poslovanju, u članku navodi primjer h. Hatidže, supruge Muhammeda a.s. koja je bila vrsna biznismenka i svu svoju imovinu je poklonila u dobrotvorne svrhe. Imovina je inače bila tri puta brojnija od svog bogatstva grada Meke. Posebno se bavila ljudima u potrebi pa je tako bila poznata po tome što je pomagala pri ženidbi i udaji ljudima koji to, zbog slabog imovinskog stanja nisu bili u prilici sebi obezbijediti, na način da ih je materijalno pomagala. Krov njene kuće bio je prekriven zelenom svilom što je bio znak da se svako ko je u (finansijskoj) potrebi može njoj obratiti za pomoć.

Amra Hašimbegović je jedan iznimno produktivan primjer samosvjesne Bošnjakinje čije je životno opredjeljenje proaktivan pristup s naglaskom na kvalitet isključivo! (<https://www.youtube.com/watch?v=D-KTj91y1B8/> Preuzeto 30. 05. 2021)

- Navedenim primjerima cilj mi je bio pokazati distinkciju između žena koje su svjedočile drukčijim vremenskim epohama s jednom poveznicom, koja je sukus onoga što pojam dostojanstva sadrži u svojoj punini. Naime, žene koje su rasle i razvijale se početom XX vijeka, nisu bile u prilici da se obrazuju na način kakav je danas dostupan ženama. No, ono što se da primijetiti je da je znanje koje su Bošnjakinje imale ono što su i živjele, pri tome doista sa dostojanstvom. Bošnjakinje danas imaju priliku (ma šta to značilo) da napreduju u vlastitim kometencijama, da se razvijaju u mnogim poljima. Primjerima Bošnjakinja savremenica željela sam pokazati da se ispravnim pogledom na obrazovanje (u njegovom najširem kontekstu) doista može postići vlastiti uspjeh. Ono što je evidentno kroz dostupne informacije u pokazanim videima je činjenica da su sve žene u miru sa sobom i sinhronizirane što je, mišljenja sam, dobitna kombinacija za istinski osobni uspjeh, o bilo kakvom poslu da se radi.

XV. BOŠNJAKINJE U MEDIJSKOM PROSTORU

Sloboda izražavanja i govora je važna i to ne samo zato da bismo se kao pojedinci izrazili nego i zbog toga što javnost ima pravo čuti različita mišljenja.

"Za slobodu izražavanja i slobodu medija važna je uloga svih medija, posebno masovnih, uzevši u obzir njihov značaj koji imaju za masovno društvo, globalno svjetsko uređenje i hiperprodukciju informacija." (Sefo, 2019-64)

Stoga je velika odgovornost medija prema javnosti, osobito u kontekstu njihove odgovornosti spram pravovremene i istinite informacije.

Odabir informacija koje će se odašiljati u eter te prikrivanje onih koje se ne žele plasirati oblikuje medijski prostor na manipulativnoj osnovi što, dakako, nije ispravan kurs. Medijska manipulacija i filtriranje informacija razlikuje se u odnosu na to pripadaju li mediji Javnom Servisu ili privatnim licima. U odnosu na to kakva se klima njeguje, čemu se kroz plasiranje informacija teži i kakvi ciljevi pokušavaju ostvariti, tako je i zastupljenost informacija o određenim pojavama ili, u ovome slučaju ljudima, prisutna. Vrijeme kojem svjedočimo iznimno je izazovno u mnogim segmentima. Činjenica je da u godinama poslije agresije imamo priliku sa televizijskih ekrana gledati i slušati stručnjakinje Bošnjakinje, iz različitih područja i po prvi put u novijoj povijesti, naglas govoriti o vlastitom identitetu i svemu onome što isti čini. No, to je moguće isključivo na privatnim televizijama i to samo nekoliko njih. Činjenica je da televizija Hayat nema otpor prema hidžabu i da u svoju programsku šemu redovno uvrštava prigodne programe tokom islamskih blagdana. No, takvi su sadržaji okrenuti ka tradicionalnim vrijednostima i prigodnim temama u tom kontekstu.

Televizija 5 ima šemu koja je isključivo orijentirana islamskom sadržaju i u tom smislu redovno se mogu vidjeti i slušati stručnjakinje koje se odijevaju po islamskim propisima. Povratne informacije koje voditelji određenih emisija dobijaju od svojih gledatelja su vrlo pozitivne, posebice što je činjenica da osobe koje ne doživljavaju vjeru islam kao svoju vjeru, kroz takve programe imaju priliku da bliže i konkretnije upoznaju islam i muslimanke i da razbijaju predrasude o ženama sa hidžabom kao osobama koje su niže inteligencije. Sjajan je to način kako mediji mogu uticati na pozitivno.

Bošnjakinja ima u medijskom prostoru. Ima ih i 'ispred i iza zavjese', no iznimno je važno napomenuti da samo pojavljivanje u vidnom polju ne podrazumijeva i kvalitetu konkretno niti činjenicu da se društveni izazovi kroz koje prolaze Bošnjakinje, kao uostalom i druge žene, rješavaju samim pojavljivanjem u medijskom prostoru. Naime, da bi se jedno ozbiljno društvo razvijalo u pravom smjeru i brinulo o svojim građanima, potrebno je detektovati probleme sa kojima se određena populacija susreće i rješavati ih. Medijsko "bacanje svjetla" na određene probleme, način na koji se o njima govori, kome se govori, da li se uopće postavljaju prava pitanja itd., sve to predstavlja odnos odgovornih prema ciljnoj skupini.

Činjenica je da je naše društvo još uvijek u svojevrsnoj tranziciji i ona se da primijetiti i u mijenjanju obrazaca ponašanja, tačnije u njihovom oblikovanju i preuređenju u one koji odgovaraju današnjim prilikama. Ipak, u svom svakodnevnom radu sa ženama,

primjećujem otpor u komunikaciji, ne zato jer Bošnjakinja ne želi komunicirati svoje potrebe, želje, probleme, nego stoga što je naučena da se stidi i povlači. Nama je na sistemskom nivou, snažno medijski popraćeno, u saradnji sa stručnim licima, potreban koncept edukacije koji će Bošnjakinji dopustiti da raste i razvija se u funkcionalnog člana društva, sa svim svojim kompetencijama i orijentacijom za permanentnim profesionalnim rastom. Potreban nam je humanistički pristup, koji prati prirodu ljudskog bića, dostojanstven, s poštovanjem. Takve sadržaje, koji se obraćaju Bošnjakinji, ali i ženi općenito, skoro je nemoguće vidjeti s naših ekrana. Potrebni su nam primjeri hrabrosti, proaktivnosti, uspjeha na osobnom nivou kao naputak, lekciju za sve ostale. Činjenica je da živimo u veoma kompleksnom društvu, no činjenica je i da nas niko nije učio funkcionalnom pristupu životu.

Bošnjakinja Fata Orlović ovih je dana, svim Bošnjacima i Bošnjakinjama održala lekciju iz dostojanstvenosti u praktičnom životu. Poštovana majka Fata živi je primjer kako se živi po principima, s ljubavlju i kako nenasilno zahtijevati vlastita prava. Bilo kakva propaganda, manipuliranje informacijama, zastrašivanja kojima je godinama svjedočila, uskraćivanje na osnovne elemente za normalan život poput vode i struje nisu je omeli u njenoj odluci da zahtijeva pravdu. Žena kojoj su ubili 30 članova porodice, svima nama održava čas iz odgoja, uljudnog ponašanja, pravednosti ali i zalaganja za vlastita prava.

Mediji su svoje lice, ili bolje rečeno naličje pokazali i u načinu izvještavanja vezanom za uklanjanja crkve iz avlije Fate Orlović. Svojim su komunikativnim i propagandističkim pogledom na događaj, po ko zna koji put pokušali izmanipulirati javnost ili barem onaj njen dio koji je podložan upravo tim manipulacijama, a sve u svrhu raspirivanja tenzija, prisjećanja na zlo, na mržnju. Daleko je to od časnog novinarskog poziva i onoga što u svojoj esenciji predstavlja.

Nije to novina u svijetu medija. Samo je to produžetak držanja javnosti u mraku. Iz naše prošlosti imamo mnogo takvih primjera, kao što je npr., navedeni film "Azra."

"Komunističkim i totalitarističkim režimima je novinarstvo služilo takođe kao markentinški aparat vladajuće nomenklature, a kroz sklopljeni model agit-propa (agitacija i propaganda), novinari su čak dobili nimalo laskavu titulu „inženjera ljudskih duša“, ili da upotrijebim termin profesora Đure Šušnjića „ribari ljudskih duša“. (Sefo, (2017). Medijski dijalozi, str. 10)

Generacije mladih danas, govoreći općenito, za trendovima se povode kao da su standardi, norme. Pa tako imamo generaciju mladih koji u svoj svijet kvalitete utiskuju ono što im se diktira iz određenih centara, konstantno bivajući konzumenti određenih sadržaja kako bi postali konzumenti određenih proizvoda i tako ukруг. U kvalitativnom smislu svjedočimo vrlo ozbiljnom padu normi – od siromašenja jezika i pretvaranja istog u jezik koji je nerazumljiv samo jednoj generaciji unazad (roditelji teško razumiju svoju djecu, jer dječiji idiom obiluje računarskim, terminima iz engleskog govornog područja, čak prilagođen fonetskom izričaju bosanskog jezika), pa sve do pada kvalitete u ishrani koja je

temelj zdravog života. Kakvom bismo svijetu svjedočili kada bi mediji, umjesto što promiču nekvalitetu, potrošnost, profanost, kloniranje misli i ideja, promovirali npr., vrijednosti, osobine, ciljeve koje su neki ljudi imali. Kada bi jedna mlada djevojka, umjesto što sanja da učestvuje u nekoj reality emisiji, sanjala da kao Fatima el Fikri osnuje univerzitet...¹ Mediji su nas uvjerali da je moguće postići uspjeh preko noći, uvjerali su i roditelje naše djece, i bez obzira što ta djeca pred našim očima pod uticajem slave kao ponornica nestaju s lica zemlje, u kandžama droge, alkohola, depresije, mi i dalje imamo izazov da shvatimo da to što nam mediji nameću kao kvalitet ima veze sa svim, osim sa kvalitetom. Malo je ljudi hodalo ovim svijetom koji su ostvarili veliki uticaj, napravili velika, znamenita djela, kao npr. Rabija el-Adevija,² no naši mali koraci ka produktivnosti veliki su u našem mikrokosmosu. Tome treba pridavati veliku pažnju i takva djela utiskivati u dječiji svijet kvalitete.

Da bismo bili sposobni da čitamo iza informacije, naše ličnosti moraju biti zbir kvalitetnog odgoja i obrazovanja, takvog da kod djeteta ne proizvodi unutarnje konflikte. U tom slučaju, naša djeca neće tražiti uzore u strancima, tačnije jabandžijama (turska riječ za 'stranac' koja u bošnjačkom jezičkom idiomu predstavlja stranu osobu od koje se treba zakloniti, skloniti, odmaknuti), nego će komunikacija između djeteta i njegovog autoriteta teći prirodno. Mediji, osim što uopće ne pružaju mogućnost za takav vid rasta i razvoja našega društva, rade suprotno, vode specijalni rat protiv Čovjeka a to se može vidjeti na dnevnoj šemi gotovo svih programa. Djeca više nemaju dječijeg programa, nemaju obrazovnog programa, izloženi su od rane dobi sadržajima sa seksualnim konotacijama, čak i u crtanim filmovima itd. Mnogo je takvih primjera. Lahkoća u primjeni takve agende leži u ignorantskom odnosu od strane nas odraslih, koji, ma koji razlog bio za to, prosto ne vidimo.

¹ Fatima el –Fihri osnivač je najstarijeg univerziteta na svijetu. Prva je osmislila model visokog obrazovanja i osnovala prvi univerzitet na svijetu EL Qarawiyyin, 859. u Fesu. Pored islamskih nauka, na tom su se univerzitetu izučavale i gramatika, logika, retorika, matematika, astronomija, geografija, povijest i muzika. Raznovrstan program i kvalitetna nastava privlačili su studente i naučnike iz cijelog arapsko-islamskog svijeta. (pročitati više na akc.rs)

² Rabija el-Adevijja, veći dio svog života je provela kao robinja u južnom Iraku prije nego što je bila oslobođena. Smatra se jednom od osnivača sufijske škole "božanske ljubavi", koja naglašava ljubav prema Bogu zbog Njega samog, a ne iz straha od kazne ili želje za nagradom. Kad su ga pitali zašto je uključio tako veliki dio o Rabiji u svojoj biografiji mistika (Tadkirat el-Evljija), naučnik iz 13. stoljeća Faridudin Attar je objasnio: Poslanik s.a.v.s. i sam je rekao: "Bog ne gleda vanjsku formu, korijen materije nije forma, nego unutarnja namjera. Čovječanstvo će biti uzdignuto prema njihovim namjerama." (više pročitati na divanhana.com)

XVI. PREZENTACIJA REZULTATA ISTRAŽIVNJA I NJIHOVA INTERPRETACIJA

Dubinski intervju

Ovaj smo intervju realizirali u saradnji sa tri uvažene stručnjakinje iz njihovog domena:

- uvažene profesorice, dr. Fahire Fejzić – Čengić, komunikologa
- uvažene profesorice Edine Tokić-Đedović, psihologa
- uvažene profesorice, prof. Amire Išerić, profesorice islamske vjeronauke

Dubinski intervju je tehnika kvalitativnog istraživanja koja omogućava diskusiju između dvije osobe, jedan na jedan. Omogućava uvid u misli i osjećanja ljudi o važnim pitanjima kao i njihovo ponašanje. Koristi se fleksibilan pristup u dužini intervjuja, vodič za razgovor, izbor ispitanika, tehnika itd.

Intervju se sastoji od 8 pitanja.

Intervju sa prof. dr. Fahrom Fejzić-Čengić

Pitanja:

1. II Svjetski rat je u našoj zemlji donio promjene u političkom smislu. Novi/drukčiji svjetonazor, novi 'svijet kavitete' počeo se nametati ljudima kao isključivi koncept življenja. Komunizam je u svojoj osnovi koncept koji religiju, ali još pogubnije, vjeru kao takvu tretira, i to na način isključivosti, dižući taj koncept na nivo religioznosti kao takve. Po Vašem mišljenju, kakva je bila uloga Bošnjakinje u Bosni i nHercegovini u ovome vremenu, u vremenu novih vrijednosti?

Prof. Fejzić: Težak vakat u modernoj povijesti Bošnjakinje. Iz porodičnog iskustva kao i iz mnoštva literature mogu kazati da je to pedrod kad se ova hrabra i postojana žena 'uzidala' u temelje kuće, doma, porodice, odgoja, preporoda i zaštite od svega okolnog. A to je najprije bio rigidni oblik ateizma koji je kao proklamirana ideologija na vlasti bjesomučno atakirao baš na muslimansku bosansku porodicu i njen stub, ženu u njoj. Neki kao moj r. babo su odlazili u zatvore, grijeh je dakao ispoljena vjera, pa je r. nana i r. majka postala sve u kući i porodici. Neimaština, strah, nabijedenost, oduzeta imovina, prokazanost u okolini, i to se radilo, sve je to na jednoj strani, a preživjeti i opstati na drugoj strani. I zanimljivo je da im je oboje polazilo za rukom. Čak je r. nana sa feredžom na sebi doprla do Beograda i kabineta zloglasnog ministra unutarnjih poslova ex Jugoslavije Rankovića da izdejstvuje pomilovanje za sina. I danas kad to prebirem po glavi, kao univerzitetski profesor, pitam se da li bih toliko uspjela, kao što je ona, u ta tako teška olovna vremena uspjela. Religija kao izvanjski koncept i vjera kao unutarnji smiraj je ključni faktor otpora i žilavosti. Znam to osobno a i svaki put su u pričama to obje potencirale. Jedan stari mushaf koji je sve bijede i muhadžerluke preživio. I moja

starija sestra ga čuva, sav je poderan na surama Jasin i Vakia koliko su za duhovnu ispomoc to učile, danima, noćima... Set je sličnih primjera, koje nažalost nismo dovoljno dokumentirali, kao i sve ostalo u našim plitkim bosanskim glavama i pustim bibliotekama.

1.1. Kako je identitet Bošnjakinje preživio ovaj period?

- Prof. Fejzić: Kao ponornica, rekla bih, sad tekući glasno i žuborno, sad skrivajući se ispod zemlje i ispod scila i haribdi trajanja. To je ta nevjerovatna priča i pouka da najvrjednije stvari upravo prežive kad nam ih se najviše otimaju. I kad caruje nesloboda. I danas me moja odrasla djeca pitaju kako je to nama kao srednjoj generaciji bilo dobro jer smo se potajno, kao kakva gerila borili za svoje ideje, ideale, svoj din, iman... a njima je k'o biva teško jer im je sve dopušteno, sve je tu, u javnosti, okolo svih nas i zato više mladi nemaju ni ideja ni ideala. Pravdaju se. To nije moj stav sli jest zanimljiv. Moguće je da se ljepšom dušom dublje jeca kako bi kazao kakav ruski pjesnik, ali ima tu mudrosti u spoznaji da nam je nešto dokinuto pa tek tada ga njegujemo i čuvamo. Frommov je stav jasan, ima i sloboda i pozitivne ali i negativne aspekte. Mi danas živimo negativne aspekte viška slobode i ne zanimo šta bismo s njom. Zato često idemo u perverziju istinskih vrijednosti. Mislim da je ovo doba izrazite kulturne dekadencije ljudskog roda, to slabo ko govori javno. Kuća, dom, mutfak, kuhinja, avlija, bašča, spremnost da se ne izda unutarnja istina je osnovno u preživljavanju tih dostojanstvenih i sjajnih generacija. Te su žene mogle sve. I vani i u kućama, i u bašči i na livadama. I praktično i teorijski, i umno i prizemno. Kao da im je neka viša sila davala dodatnu snagu da prenesu emanet, poruku bića i Bića na svoje voljene. I uspjele su...

2. Smatrate li da Bošnjakinja treba da sistemski participira u svim segmentima društva danas?

- Prof. Fejzić: U svemu u čemu se dobro snalazi treba. Ne treba samo tamo gdje je neko postavi a njoj to u biti ne odgovara. Ja to nazivam, odeš u politeju, prošetaš se po njoj da bi se vratila u svoj san. Energija se može podijeliti, žena je krajnje kreativno biće, ali mora biti vrijedna i posvećena. Ne kampanjski nastrojena i ne željna slave tek tako. Mnoge imaju takve porive, a to ne valja, ni njoj ni zajednici, ni društvu u cjelini. I ne samo zato što je žena da bude negdje nešto, već obrnuto, zato što istinski vrijedi tu se i nalazi...

2.1. Šta, naime po Vašem mišljenju podrazumijeva uloga Bošnjakinje u društvu danas?

- Prof. Fejzić: Prosto taj jedan omnibus koncept života, kako sam dosad po nekim mjestima izložila. Da bud epastir svoga stada, a njeno stado je i dom i porodica, djeca i muž kao desna ruka, te da se ispoljava u širem okruženju svuda gdje je to u stanju. Ako nema porodicu, uvijek ima pastirskih uloga, jer se u takvim ulogama sagledava cjelina života, ritam početka, trajanja i skončavanja... na drugim mjestima nema tih prilika..

Naime, kada ne bih ovako odgovorila prijetila bi mi kazna licemjerstav , naime i sama živim jedan takav koncept života, i privatni i javni, i ne bih mogla davati drukčije savjete po onome što nisam proživjela. U svemu tome, ako je odana Iskonu, Biću, pristižu joj nevjerovatne olakšice, kao dobra vila, kao plemenita sudbina, samo mora biti iskrena i odana Biću. To kako vas život i svakodnevica provuku kroz neke teške periode života to samo ožete spoznati nakon godina zrelosti i posvećenosti životu i radu, ali da je tako, nimalo ne sumnjajte.

To su ta mala čuda života koja svako od nas na nekisvoj specifičan način proživljava i doživljava. Zato je svaka naša sudbina, svaka kuća, svaka osoba malo čudo opstanka među dvama oportunističkim stranama. I sa istoka i sa zapada, i zdesna i s lijeva što na svakodnevno pritišću... da nije tako davno bi nestale...

3. Koliko, kad govorimo u kvalitativnom nivou, Bošnjakinje participiraju u javnom prostoru danas?

Prof. Fejzić: Kako gdje i kako kada. U obrazovanju su vrlo kvalitetno prisutne i daju neprocjenjiv doprinos. To se nikada ne treba zaboravljati. Potom, u bankarstvu su skoro nezamjenjive, znam mnoštvo takvih uspješnih a poštenih žena. Potom, u vjerskim krugovima su također prisutne i nezamjenjive bilo da jesu, bilo da nisu formalizirane njihove uloge. Ali je sve to cjelina života. Ne treba to smetati s uma. I niz je takvih oblasti.

Vjerovatno Vas zanima žena Bošnjakinja u politici jer je to najuočljivija dimenzija u našem dobu. Ima ih i tamo, svakako ih ima, ali nisu sposobne kako bi trebale biti, ne nose se dobro s tim poslom ali se sve redom povrijede kada im se to eventualno kaže, ali je tako. Ponese ih trenutna slava i novac, što je mučno i tužno, pa ne rade na sebi. Ne čitaju, ne prate stanje na terenu, ne putuju na vrata hiljadama žena a trebale bi... Generalno malo čitaju i malo znaju sve što treba znati o sebi i svom biću, od poezije, povijesti, kulture, identiteta... I tu bi trebalo često ih spajati, tu su posve zakazala naša kulturna društva, sem kuhanja... Neki snobizam ih uhvati, malo se umisle i eto ti kazne što su uoče zalazile u svijet koji ih dramatično mijenja nagore.

3.1. Da li Bošnjakinje razumiju važnost svoje uloge u vremenu kojem svjedočimo?

- Prof. Fejzić: Kao da sam to maloprije odgovorila. Nisu sposobne to autentično razumjeti. Samo jeftino prepisuju svjetske ateističke i sekularne mahom, agende u svoja neka brojna ženska udruženja i organizacije... I kad vidim te silne potrošene energije, ništa. Rastužim se. Očuvati emanet bića i Bića zaboravljaju...

4. S obzirom na bogatu povijest našeg naroda, respektabilan opus u kulturi, književnosti, arhitekturi itd., nedvojbeno je da mentalitet kojem pripadamo djeluje i sa etnopedagoškog aspekta. Osim te nepisane kulture komunikacije/ophođenja među generacijama,

- Na koji način, po Vašem mišljenju vjera, odgovj, uvjerenja/stavovi kao koncept zdravih, produktivnih temelja utiču na oblikovanje ličnosti žene da bud eproduktivaan pojedinac u društvu kao što je naše?

- Prof. Fejzić: Djeluju na svaki mogući način. Vjera je unutarnji potporanj, bez nje nema kvalitetnog života kao bez zdravog zraka i čiste vode. Stavovi koji nas čine optimističnom osobom, a to su stavovi zdrave žive vjere su presudni da se ide dalje i da se svakodnevno napreduje i uočava bit života koji živimo. Odgoj je po mom sudu, najbitniji. Što se iz kuće ne ponese od odgoja i finoće, ne može se poslije na cesti naći. I to je trajna vrijednost. Da i buduće generacije nastave odgajati, vaspitavati, popravljati i poučavati najmlađe, tu biti veza između generacija. Žena Bošnjakinja koja voli i koja se voli, koja ima muža i dom, djecu, posao karijeru i prenosnu ulogu za budućnost. Koja nije kao sebičnost kao prvo svojstvo moderne civilizacije. Ako je sama opet ima iste zadatke, vezivno kreativno biće u familiji, poslu, društvu...

5. Živimo u eri demokratije, svjedočimo promjenama normi u gotovo svim segmentima ljudskog djelovanja. Prepoznaje li Bošnjakinja zamke ovoga vremena, razumije li ih i djeluju li one na nju (kontra)produktivno?

- Prof. Fejzić: Većina ne prepoznaje sve te signale okolo. I prelahko se upuštaju u olakšice svog doba, prelahko se nude svijetu bez zaštite, tu prije svega mislim na društvene mreže, gdje svoju najbolju stranu, svoju originalnost i nutrinu nude napolje. To je temeljna bolest našeg doba, a Bošnjakinje se u tome bezmalo takmiče koja će više ličnih stvari iznijeti napolje. Živimo doba masovnog voajerizma i selfi kulturu i tu su Bošnjakinje skoro vodeće. To je opsesivna kultura narcizma, a nema veće i pokudenije stvari u našoj vjeri upravo od narcizma. Te zamke su najopasnije za sačuvati osobni identitet i integritet. Ima jedna čudna mantra u BiH, "sa svijetom", koja olakšava pristup svim pa i najprimitivnijim segmentima života oko nas. Mnogo je bolje "mimo svijet" kako bi se supstancija originalnog bića koje baštini ova žena već opisana, očuvao kao najbolja vrijednost koju posjeduje.

6. Po Vašem mišljenju, kako Bošnjakinja treba djelovati u eri globalnog osakaćivanja kvalitete nametanjem trendova koji suštinski podrazumijevaju oduzimanje privatnosti pojedinicu? Naime, naša su djeca, zajedno s nama izložena kroz različite profile na različitim mrežama i sl?

- Prof. Fejzić: Dijelom dotaknuh se tog pitanja gore. No, da ponovim, tajna tajni je kineska definicij ŽENE. I SVIĐA MI SE. Žena bez tajne kao vaza bez dna, dodaju dalje. Masovno žene današnjice postaju vaze bez dna, sve curi iz takvih posuda. A tamo se zadijevaju najljepši svjetovi, mirisne ruže i topli zumbuli. Kad se sve istrese pred tuđi pogled, zaslon, onda nema više prostora za važan segment dobre ličnosti. Ta tzv. intrakomunikacija, komunikacija sa samom sobom... pretjerana interkomunikacija može naštetiti, ali posebice pretjerana masovna komunikacija više prinese štete no koristi generalno posmatrano. Dakle, molila sam ponekad te mlade pametne žene da ne snimaju

sve što vide, da nisu džamije i tekije npr., mjesta za te snimancije, ali me nisu poslušale. Prestala sam participirati na takvim mjestima jer to nema smisla.. Emitirati uživo žensko sijelo, mevlud, tevhid, namaz...posvemašnja besmislica. To kad je u pitanju religijski život. Ali i dalje od toga, emitirati svoj hod gradom, pijenje kahve, friziranje i šta sve ne emitiraju i objavljuju ne zanm, smatram potpuno svojstveno tzv. neautentičnim ličnostima. Jer, nije lahko bit autentično sebstvo, biće ličnost, koje je dovoljno sebi sa svojim mikro okruženjem. I na tome se radi. Valjda bi trebalo ići od jedne do druge i pojašnjavati da to nije cool, već upravo nešto posve suprotno. Kao što je Platon zamišljao da bi mogao poravnati ljude na trgovima, ali nije uspio, jer nema toliko Platona da svakome priđe ponaosob. Što se lahko rukom dohvati lahko se iz ruke i ispusti. Pa se razbije. Razbijaju se naše Bošnjakinje.

7. Kako vidite Bošnjakinju u budućnosti? Koje snage moramo upregnuti da odgojimo/osnažimo/pripremimo produktivnu jedinku za izazove vremena koje je pred nama?

- Prof. Fejzić: Dobro opremljenu duhovno i materijalno. Koja dosta zna, sve zna, ali kvalitetno i suštinski zna, ne s kupljenom diplomom ili nekim kupljenim master doktoratom, potvrdom, referencom, koje su sad tržišna roba. Plati i imaš. Istinsko dubinsko znanje. O svemu. Od kuhanja, čišćenja, rađanja, odgajanja, druženja, rada, truda, skrbništva, socijalne uključenosti, vrijednoće do medijskog nastupa. Ali, tako da poreda prioritete, kako su otprilike i nabrojani. Jer, nije samo kuhati – smlatiti neki fuš iz kese u tavu ili šerpu. To je suptilno znanje bilja, životinja, začina, poretka, vode, kako se miješa jelo i zašto u smjeru zdesna nalijevo a ne obrnuto, primjerice... do biti hrane, skromnosti, dijeljenja, zdravlja, gladi, posta... pa sve tako redom, svaki glagol povratiti mu smisao uz pune kompetencije. Svjedočiti ozbiljnost i okrenutost lica ka iskonskim vrednotama sa zadaćom da se jednoga dana prelazi preko Rijeke, i da za tu Rijeku treba biti spremna. A sprema se svaki dan. Ne za druge, već za Jedinoga, i za Sebe. Dolaze vrlo teška vremena. Njih premošćuje samo duboka spoznaja o vrijednosti Vječnosti i pripreme za nju.

7.1. Čemu Bošnjakinja treba dati prioritet u razvoju sebeb i svoje uže i šire zajednice?

- Prof. Fejzić: Univerzalnim vječnim nad prolaznim i kratkotrajnim vrijednostima.

8. Koliko je, po Vašem mišljenju, važna autentičnost u razvoju osviještene, samosvjesne, zrele ličnosti žene Bošnjakinje?

- Prof. Fejzić: Prevažna. Na više mjesta sam se doticala baš te autentičnosti. Ne kao svi, već kao autentično biće koje ima mjesta u Kosmosu, u Poretku, u Vječnosti!

Ko god ne spozna vrijednost truda na prolaznome putovanju zarad trajne Vječnosti kao blistave zasluge djela i riječi, taj je ztrajni gubitnik, žena svakako i ponajprije. Zar vrijedi ovaj život kratak kao treptaj oka spram Vječnosti, provesti drugačije sem u zadovoljstvu Gospodarom svih događaja sa nama, sa njoim ženom, sa Bošnjakinjom.

- Profesorica Fahira Fejzić-Čengiđ u ovome intervjuu ističe kako su kroz historiju Bosne i Hercegovine (kroz osobno iskustvo ali i dokumentovane argumente iz literature) Bošnjakinje silom prilika i silom sistema postajale junacima svoga vremena. Ataci na porodicu, na njene muške članove u vidu proganjanja, odvođenja, ukidanje osnovnih prava i sloboda... sve to je Bošnjakinja iznosila na svojim plećima, boreći se dostojanstveno za slobodu svoje porodice i slobodu per se.
- Govoreći o identitetu Bošnjakinje u tom vremenu, ističe kako je opstajnost tradicijskih i vjerskih vrijednosti, praktično identitet čuvala kako je znala i umjela, sve u skladu sa prilikama i mogućnostima, nekada javno a nekad tajno. Navodi, kako živimo u vremenu viška slobode i kako se to već a naročito će se u budućnosti nepovoljno odraziti na mentalno tkivo Bošnjaka generalno, Bošnjakinje posebno.
- Objašnjava kako Bošnjakinja treba da sistemski participira u onim segmentima društva u čijim područjima se dobro snalazi, bez zazora i lažnog stida, no nikako kampanjski i površno.
- Govoreći o ulozi Bošnjakinje danas u Bosanskohercegovačkom društvu, navodi kako ona mora biti 'pastir svoga stada', sinhronizirana u svojim temeljnim ulogama sa svojim mužem, a ako nema porodicu, društvo uvijek nudi mogućnosti da se žena profesionalno i duhovno samoostvari i da u drugim poljima bude pastir.
- Navodi da su Bošnjakinje u obrazovanju vrlo kvalitetno prisutne i da na tom polju daju neprocjenjiv doprinos. Potom, u bankarstvu, kao području u kojem djeluju vrlo kompetentno te u vjerskim krugovima nezamjenjive su bilo da jesu ili nisu formalizirane njihove uloge. Govoreći o ženi u politici, nisu dorasle izazovima koji su pred njima te, kako praksa pokazuje, ne nose se dovoljno kompetentno s tim, smatra uvažena prof. Fejzić.
- Bošnjakinje nisu sposobne razumjeti svoju autentičnu ulogu te svoj rad kopiraju od onih čiji mentalni sklop, način rada i djelovanja nikako ne odogvara ovome mentalnom sklopu, geografskom području i sl.
- U kontekstu djelovanja vjere i odogja na oblikovanje stavova i ličnosti, profesorica navodi kako je vera unutarnji potporanj i da bez nje nema kvalitetnog života. Stavovi živej, ispravne vjere oni su koji čovjeka čine optimističnom osobom, tj. onakvom koja ima snage i potrebu da nastavlja dalje, uprkos otežavajućim okolnostima. Smatra kako je odgoj najbitiniji, i to onaj iz materinske škole, kućni i da on, zapravo oblikje naše ličnosti najozbiljnije, najsistematičnije i najtrajnije.
- Govoreći o zamkamaovoga vremena i odnosu Bošnjakinja spram istih, profesorica ističe kako većina ne prepoznaje sve te signale okolo. Kako se prelahko upuštaju u olakšice ovoga doba, što podrazumijeva nepotrebno, čak opasno eksponiranje javnosti kojim se, po prilici stvari gubi osnova dostojanstvenosti u ljudskoj ličnosti. Opasno je to generalno, no kod ženske osobe koja je stub porodice i ima ulogu učiteljice života, ova pojava je jeoš ozbiljnija i opasnija.

- Žena bez tajen je kao vaza bez dna, navodi profesorica objašnjavajući pojave kojima svjedočimo a vezane su za eksponiranje na društvenim mrežama, u javnom prostoru i sl.

Smatra kako je potrebno zadržati privatnost koja treba biti svojevrsni rasadnik lijepoga i kvalitetnoga koji se sadi u porodici iz koje treba da poteknu autentični izdanci jakih ličnosti, svjesnih vlastitih preferencija.

- Bošnjakinju u budućnosti prof. Fejzić vidi dobro opremljenu duhovno i materijalno. Naime, to je jedini način da kvalitetno odgovori izazovima vremena koje je pred nama. Smatra, kako Bošnjakinja mora imati multidisciplinarn pristup životu i biti kompetentna, truditi se biti najbolja. Površnost nije luksuz kojeg sebi možemo priuštiti.

- Govoreći o tome čemu Bošnjakinja treba dati prioritet u razvoju sebe i svoje uže i šire zajednice, profesorica navodi da treba dati prednost univerzalnim vječnim nad prolaznim i kratkotrajnim vrijednostima.

- Razvoj autentične ličnosti temelj je svih temelja u životu Bošnjakinje. I to ona vrsta autentičnosti koja je naslonjena na istinsku vjeru, je rje to jedini način da se osoba ispravno, bez unutarnjih konflikata i frustracija, orjentiše prema izazovima života. Iznimno je važno razumjeti da je ovaj život prolazan i kratak te se u skladu tim i izravnati. Stoga, razvoj autentične ličnosti usmjerene na vlastite kvalitativne propozicije, bez rasipanja snage na propadljivo i efemerno, najbolji je recept za rast i kavačlitan razvoj jedne ličnosti Bošnjakinje.

Psiholog, prof. Edina Tokić-Đedović

Pitanja:

1. II Svjetski rat je u našoj zemlji donio promjene u političkom smislu. Novi/drukčiji svjetonazor, novi 'svijet kvalitete' počeo se nametati ljudima kao isključivi koncept življenja. Komunizam je u svojoj osnovi koncept koji religiju, ali još pogubnije, vjeru kao takvu tretira, i to na način isključivosti, dižući taj koncept na nivo religioznosti kao takve. Po Vašem mišljenju, kakva je bila uloga Bošnjakinje u Bosni i Hercegovini u ovome vremenu, u vremenu novih vrijednosti?

- Prof. Đedović: Mislim da su u tom periodu mnoge porodice odlučile da svoju žensku djecu ne šalju na dalje školovanje jer su smatrali da će na taj način sačuvati njen moral i njenu vjeru. Iz ove perspektive gledano to su bile veoma kompleksne odluke i one

ni kratkoročno ni dugoročno nisu mogle biti u potpunosti ni dobre ni loše, donesene su na osnovu očekivanja šta bi se moglo desiti, iz poreza. U većini slučajeva, vjerovatno su mlade žene ostale više vezane za vjeru i tako bile u mogućnosti da tradicionalni način života prenesu kao stil i u svojoj novoj porodici ali dugoročno je nastao problem što su mnoge žene ostale neobrazovane i što su uzori u toj oblasti, tokom školovanja, njihovoj djeci bile osobe obrazovane iz drugih svjetonazora. Neobrazovane žene nisu imale nikakav uticaj u društvenom životu izuzev u svojoj porodici.

1.1. Kako je identitet Bošnjakinje preživio ovaj period?

- Prof. Đedović: Mislim da je identitet Bošnjakinje preživio upravo zahvaljujući snazi porodice koju su Bošnjakinje gradile i za koju su se neizmjerljivo žrtvovali. One su se potrudile da održe porodicu na okupu, da ponekad i kradom uče djecu vjeri, kada to nije bilo moguće na drugačiji način. Mnoge žene su imale praksu da usmenim putem, preko priča i različitih poučnih primjera prenose pouke svojoj djeci i ostalima sa kojima su bili u kontaktu i na taj način im prenosile odgojne poruke i izgrađivale identitet djece ali i učvršćivale vlastiti. U tradicionalnim, patrijarhalnim bošnjačkim porodicama struktura je bila veoma jasna tako je i žena imala svoje mjesto. Pretostavljam da tim mjestom nije bila uvijek zadovoljna ali je to bila uloga koja je podrazumijevala tačno određena prava i obaveze i samim tim to je mjesto bilo nezamjenjivo. Na taj način je, bez obzira na sve izazove i uticaje, i mjesto žene, mjesto Bošnjakinje unutar porodice i društva bilo sigurno i sačuvano.

2. Smatrate li da Bošnjakinja treba da sistemski participira u svim segmentima društva danas?

- Prof. Đedović: Potpuno se slažem da treba participirati i da ima priliku i način da to uradi. Danas su Bošnjakinje slobodne da se uključe u sve društvene tokove. Uz to su i mnoge obrazovane tako da ne postoje prepreke koje bi ih spriječile u tome.

2.1. Šta, naime po Vašem mišljenju podrazumijeva uloga Bošnjakinje u društvu danas?

- Prof. Đedović: Kao i ranije, smatram da Bošnjakinja treba da brine o stanju svoje porodice, da je drži na okupu i da, zajedno sa svojim mužem, gradi porodicu na zdravim temeljima, na temeljima vjere, poštenja, rada i morala.

Pored toga, s obzirom da su žene u mogućnosti da se obrazuju, one trebaju stečeno znanje primijeniti i na način da budu društveno korisne. Jako je važno da one sebe smatraju doraslim za ozbiljne projekte (pod uslovom da to zaista i jesu) i da se hrabro uključuju i preuzimaju društvene uloge, obaveze i funkcije u skladu sa svojim znanjem, iskustvom i nivoom obrazovanja. Ipak, ne smijemo zaboraviti napomenuti da su ljudi različiti tako da ni kada upotrijebimo termin bošnjakinja, ne možemo reći da je svaka osoba sposobna za sve ali treba da preuzme obaveze u skladu sa onime čime ju je dragi Bog obdario.

3. Koliko, kad govorimo o kvalitativnom nivou Bošnjakinje participiraju u javnom prostoru danas?

- Prof. Đedović: Nedovoljno. Na mnogim mjestima su samo formalno, da bi popunile broj ženskih osoba koje obavezno moraju biti u određenim institucijama. Potrebno je, na razne načine, u različitim institucijama, u školama posebno, raditi na ohrabriranju žena da se uključe i daju svoj doprinos u različitim segmentima javnog prostora.

3.1. Da li Bošnjakinje razumiju važnost svoje uloge u vremenu kojem svjedočimo?

- Prof. Đedović: I dan danas žive opterećene tradicionalnim shvatanjem svoje uloge u društvu i porodici tako da mnoge obaveze oko odgoja djece i vođenja domaćinstava padaju na njena pleća čak i kada je zaposlena i angažovana na nekim značajnim pozicijama u društvu. Sve je to usporava. Mislim da je važno, o ulozi Bošnjakinje u vremenu u kojem živimo, osvijestiti i muškarce a skloni smo da o tom špitanju pričamo isključivo na smenarima, predavanjima i drugim okupljanjima koja su predviđena samo za žene. Nije važno samo da žene budu osviještene o važnosti svoje uloge i uključivanja u društvene tokove ; suočene su sa tim da oni koji su na vodećim pozicijama imaju drugačije mišljenje i shvatanje njene uloge pa onemogućavaju progres žene u društvu. U svakom slučaju, pitanje je kompleksnije i ne zavisi samo od toga kako žena shvata svoju ulogu.

4. S obzirom na bogatu povijest našeg naroda, respektabilan opus u kulturi, književnosti, arhitekturi itd., nedvojbeno je da mentalitet kojem pripadamo djeluje i sa etnopedagoškog aspekta. Osim te nepisane kulture komunikacije/ophođenja među generacijama,

- Na koji način, po Vašem mišljenju vjera, odgovj, uvjerenja/stavovi kao koncept zdravih, produktivnih temelja utiču na oblikovanje ličnosti žene da bud eproduktivnaan pojeidnac u društvu kao što je naše?

- Prof. Đedović: Opet je važno da se žene obrazuju jer će tim putem pronaći mnoštvo primjera žena koje su kroz povijest bile važne, dale značajan doprinos i koje im mogu biti uzori u tom smislu. Vjera, također, pomaže svima pa i ženi a bude aktivna i produktivna jer vjera traži aktivnost, čak, bolje rečeno, proaktivnost. Smatram da sve proizlazi iz toga kako su posložene stvari unutar porodice. Orodica koja ima takav odnos da članovi porodice podupiru jendi druge, prepoznaju kvalitete, talente i želje drugoga, oni podržavaju jendi druge u rastu i razvoju. U takvoj porodici djeca preuzimaju način ponašanja od svojih roditelja pa je velika vjerovatnoća da će na takav način graditi i vlastite porodice.

5. Živimo u eri demokratije, svjedočimo promjenama normi u gotovo svim segmentima ljudskog djelovanja. Prepoznaje li Bošnjakinja zamke ovoga vremena, razumije li ih i djeluju li one na nju (kontra)produktivno?

- Prof. Đedović: Mislim da je u postratnom periodu pitanje identiteta Bošnjakinje dosta jako. I dalje smo okruženi retorikom i postupanjem koje nas drži na oprezu. Česte su prijetnje i napadi na različite načine. Iako mnoge žene ne postupaju u velikoj mjeri u skladu sa vjerskim načelima, ipak su vezane za svoju zemlju i za određene tradicije koje su ponijele iz svojih porodica.

6. Po Vašem mišljenju, kako Bošnjakinja treba djelovati u eri globalnog osakaćivanja kvalitete nametanjem trendova koji suštinski podrazumijevaju oduzimanje privatnosti pojedincu? Naime, naša su djeca, zajedno s nama izložena kroz različite profile na različitim mrežama i sl?

- Prof. Đedović: I kada govorimo o ovom pitanju, mislim da je odgovor u dvije riječi: obrazovanje žene i jačanje porodice.

Važno je da se tako uredi odnosi unutar porodice koji će biti sa velikom dozom ljubavi, povjerenja i poštovanja. Najvažnije odluke i dileme se trebaju donositi i rješavati unutar porodice. Za to je potrebno mnogo znanja i iskustva. Ključnu ulogu trebaju odigrati roditelji. Danas je situacija takva da se mnoge informacije dijele sa nepoznatim osobama na društvenim mrežama. Često se i savjeti traže od članova nekih grupa koje osoba ustvari i ne poznaje. Sve je to znak da porodica nije funkcionalna koliko bi trebala biti. A mnogo navedenog djeca su preuzela, pored vršnjaka, upravo i od svojih roditelja.

7. Kako vidite Bošnjakinju u budućnosti?

- Prof. Đedović: Mislim da je najvažnije da postoji plan na raznim nivoima, u različitim institucijama... o tome kako da se osobe angažuju na osnovu njihovih sposobnosti i procjene na kojem mjestu bi mogle dati najveći doprinos. Moramo biti više povezani, bolje poznavati jedni druge, gledati dugoročnije i takve planove praviti. Važno jeda mlade osobe imaju priliku odrastati u društvu u kojem će svjedočiti tome kako jedna žena vodi firmu jer je sposobna za to, da pokrivena žena bude na nekoj vodećoj poziciji ali samo ona koja je sposobna za to ali i da svjedoči poštovanju između muškaraca i žena. U profesionalnom okruženju bi trebalo biti nevažno da li osoba pripada jednom ili drugom spolu i generacije koje dolaze trebamo naviknuti na to. Morao raditi na obrazovanju, ohrabrivanju svih osoba pa tako i Bošnjakinja da izađu iz zone konformizma i da razvijaju svoje potencijale ali i da mijenjamo svoju sliku u očima drugih. I to moramo veoma svjesno da radimo. Ne smijemo slijegati ramenima i izmicati se kada nas drugi pokušaju ugroziti i uzeti nam naše pravo. U tom slučaju gubimo samopoštovanje ali i poštovanje drugih, gubimo autoritet u očima mlađih, koji treba da odrastaju uz našu snagu. Ako postupamo tako postajemo lahak plijen za onekoji nam ne žele dobro.

7.1. Koje snage moramo upregnuti da odgovorimo/osnažimo/pripremimo produktivnu jedinku za izazove vremena koje je pred nama?

- Prof. Đedović: Treba da se trudi izučavati vjeru i živjeti u skladu sa vjerskim zakonima i preporukama da djecu uči tome ali i da čitava porodica funkcioniše na vjerskim principima.
- Pored toga, razviti red i disciplinu u aktivnostima koje obavljaju, da se trude da budu izvanredni u onome što obavljaju,
- Da se grade lijepi odnosi puni poštovanja i da budu spremni pomoći jendi drugima, da funkcionišu kao zajednica bilo da je riječ o užoj ili široj porodici.
- Da obrazovanjane članova porodice bude jedan od najviših prioriteta,
- Da se bave pitanjima kako izgraditi sebe, kako dati doprinos zajednici, dat prednost "krupnijim" pitanjima a ne baviti se samo egzistencijalnim pitanjima koja podrazumijevaju svakodnevne obaveze i problematiku.

8. Koliko je, po Vašem mišljenju važna autentičnost u razvoju osvijestene, samosvjesne, zrele ličnosti Bošnjakinje?

- Prof. Đedović: Kao što sam u prethodnim odgovorima naglasila, svaka osoba je posebna po svojim sposobnostima, svojim željama, ciljevima, okolnostima u kojima je rasla i u kojima se razvija. Na osnovu toga možemo reći da je svaka osoba autentična i kao takvu treba doživljavati samu sebe i da je drugi tako doživljavaju. Na istom radnom mjestu dvije različite osobe će ostaviti sasvim različit trag formalnom smislu ali i u uspomeni i srcima ljudi koji ih okružuju. Ako sami shvatimo da možemo biti posebni, autentični, onda to možemo i postići. Osoba koja je zrela i samosvjesna, ona je svjesna svojih "jakih" strana ali i svojih neodstataka tako da se upušta samo u ono čemu je dorasla i u čemu može dostići svoj maksimum. To možemo posmatrati i kao uštedu vremena i resursa za samu osobu ali i za zajednicu u kojoj živi.
- Osvrćući se na odgovore profesorice Đedović, da se zaključiti da profesorica, iz ugla psihologa prilike vezane uz Bošnjakinje u prošlosti ali i danas vidi kao usud vremena kojemu su svjedočile, ipak dopstojanstveno, najbolje kako su znale. Idite kako je obrazovanje najbolji recept za napredak svake vrste, no ne samo obrazovanje žene, **NEGO I OSVJEŠTAVANJE MUŠKARACA** kako bi efekat obrazovanja i cjelokupni koncept pravednosti koji nam je svima potreban dobio svoj puni smisao!!!

Objašnjava kako je iznimno važno da u procesu odgoja svojoj (i tuđoj) djeci prenesemo koncept samopouzdanja koji dolazi iz autentične ličnosti koja, ako se razvija pravovremeno i ispravno donijeće isključive produktivne rezultate u razvoju ličnosti, a to je potrebna zrelost kako bi osoba aktivno, čak štaviše proaktivno funkcionirala u društvu.

3. Amira Išerić, profesor islamske vjornauke

1. II Svjetski rat je u našoj zemlji donio promjene u političkom smislu. Novi/drukčiji svjetonazor, novi 'svijet kavitete' počeo se nametati ljudima kao isključivi koncept življenja. Komunizam je u svojoj osnovi koncept koji religiju, ali još pogubnije, vjeru kao takvu tretira, i to na način isključivosti, dižući taj koncept na nivo religioznosti kao takve.

Po Vašem mišljenju, kakva je bila uloga Bošnjakinje u Bosni i nHercegovini u ovome vremenu, u vremenu novih vrijednosti?

- Prof. Išerić: Poslije II Svjetskog rata muslimanka Bošnjakinja* kao i svi drugi, osjetila je velike systemske promjene, a uz to i ekonomsku krizu, te joj je uglavnom bila briga o porodici prioritet. RZličita je bila uloga žene u ruralnim i urbanim područjima. Uvijek kroz historiju vjernici ne doživljavaju neke zabrane obavezujućim. Nmoja majka je 1950. Dobila Poziv zbog pritužbe da je rekla da neće skinuti zar, mada ga nije nosila jer je radila na selu (samo dok j eputovala nosila je zar) da se javi ODMAH U STANICU MILICIJE, sada policije (privedena je iza ikindije, zimsko doba sa još jendom komšinicom i bebom u naručju, četiri sata pješačenja...) – vid zastrašivanja. Muslimanka-Bošnjakinja* je ponosna, onda kad joj se prijeit, nađe načina da očuva svoje vrijednosti. Bila je spremna raditi (ne osam, nego više od deset sati dnevno), odgajala je djecu, držala porodicu na okupu, i na svakom koraku živjela vrijednosti vjere i prenosila ih na svoje evlade (djecu). Nije poginjala glavu...

Nane u mom djetinjstvu su bile poštovani autoriteti, učitelji, pune ljubavi bdjele na braniku očuvanja vjerskih vrijednosti koje su utkane u bošnjačku nacionalnost. U komunizmu nije bilo lahko, i sama sam to osjetila, ali znali smo na kojoj smo strani, i bili smo ponosni na svoje postupke.

1.1. Kako je identitet Bošnjakinje preživio ovaj period?

- Prof. Išerić: Iz straha da se ne izgubi vjera žene Bošnjakinje preuzimaju lgavnu ulogu u vjerskom odgoju i prenošenju znanja o vjeri...

Gore sam navela, vjerujući, radeći i sve što je znala o vjeri, uglavnom bilo je provedeno u praksi. Pjevušeći mevlud učila je svoju djecu o siri, nikad neću zaboraviti stihove Trešada Kadića – A ko pita šta je islam, evo šta... To je snažno ostalo urezano u mom djetinjstvu, da i sada puštam obradu svojim učenicima Himze Polovine i dr...

2. Smatrate li da Bošnjakinja treba da systemski participira u svim segmentima društva danas?

- Da, ali ne samo Bošnjakinja. Ja bih ženama koje žele da rade i stručne i sposobne su za neki posao – smanjila radno vrijeme, uvela kraći radni staž, zadržala iste plaće...

Npr. Omer halifa je davao ženama plaće iz Bejtul-mala (državna kasa) godinu dana, a jedna od njih je Safijabint Abdulmuttalib kmoja se istakla kao bolničarka i dobivala kje plaću od 6000 dirhema – po proračunu ekonomista danas, to vrijedi 240 000 KM, itd. Mi danas zarađujemo mnogo manje.

3. Koliko, kad govorimo o kavlitataivnom nivou Bošnjakinje participiraju u javnom prostoru danas?

- Prof. Išerić: Nedovoljno, ali i ono koliko participiraju nije baš zapaženo prema onim vrijednostima o kojim sam govorila – čast izuzecima.

3.1. Da li Bošnjakinje razumiju važnost svoje uloge u vremenu kojem svjedočimo?

* Prof. Išerić: Po mom mišljenju, samomali broj žena uopće je svjesno važnosti svoje uloge u vremenu u kojem živimo, pa tako i Bošnjakinja.

4. S obzirom na bogatu povijest našeg naroda, respektabilan opus u kulturi, književnosti, arhitekturi itd., nedvojbeno je da mentalitet kojem pripadamo djeluje i sa etnopedagoškog aspekta. Osim te nepisane kulture komunikacije/ophođenja među generacijama, na koji način, po Vašem mišljenju vjera, odgovj, uvjerenja/stavovi kao koncept zdravih, produktivnih temelja utiču na oblikovanje ličnosti žene da bud eproduktivaan pojeidnac u društvu kao što je naše?

- Prof. Išerić: Njezino obrazovanje, vjera žene Bošnjakinje utječe na njezinu svakodnevicu – iskrenost ženi pruža pouzdanje, moral - sigurnost, povjerenje, higijena i odnos prema Bogu, ugodnost u društvu u kome je, osmijeh, pristupačnost i otvorenost, spremnost da pomogne... sve se to reflektira u njezinim riječima i djelima... danas se više primjećuje, na žalost, kvazireligioznost, one koje pod plaštom vjere, Bošnjaštva preuzimaju određene pozicije isključivo zbog ličnog interesa (novac).

5. Živimo u eri demokratije, svjedočimo promjenama normi u gotovo svim segmentima ljudskog djelovanja. Prepoznaje li Bošnjakinja zamke ovoga vremena, razumije li ih i djeluju li one na nju (kontra)produktivno?

- Prof. Išerić: Bošnjakinja muslimanka živi u svakom vremenu u skladu s propisima svoje vjere. Koliko doista na individualnom planu može biti svjesna zamki, ovisi o više faktora... Ali, uvijek je bilo "neka među vama bude onih koji će pozivati na dobro i tražiti da se čini dobro, a od zla odvrćati... Imaju li Bošnjakinje danas uzore, jesu li one reprezent vrijednosti koje njedri bošnjačka kultura... Da li je uopće svjesna tih vrijednosti, je li prekinut edeb naših nana koje su šapatom pričale priče, poučavale Kur'anu, sunnetu,, savjetovale sabur uz ljubav i toplinu... Šta je zamijenilo njih?
Mislim da Bošnjakinja još traga za svojim mjestom u društvu i da još uvijek nije pronašla mehanizme sktivnijeg uključenja u demokratske tokove društva. Naravno, to sama ne može, to joj trebaju omogućiti instrumenti vlasti za koje se mi zalažemo, koje biramo da bsimo lakše svoju misiju...

6. Po Vašem mišljenju, kako Bošnjakinja treba djelovati u eri globalnog osakaćivanja kvalitete nametanjem trendova koji suštinski podrazumijevaju oduzimanje privatnosti pojednicu? Naime, naša su djeca, zajedno s nama izložena kroz različite profile na različitim mrežama i sl?

- Prof. Išerić: Po mom mišljenju, Bošnjakinja muslimanka, sve izvan propisa svoje vjere je doista put u nepoznato... Vjera mora biti čvrst temelj, a obbrzovanje nadogradnja. Samo takva Bošnjakinja može odgovoriti vremenu globalizma i trendovima koji su poljuljali temelje porodice...
Djeelovanje u tim okvirima ne donosi uvijek lagodan život, koliko smo spremni djelovati i u iskušenjima, poteškoćama, koliko istrajavamo na putu dobra...

7. Kako vidite Bošnjakinju u budućnosti? Koje snage moramo upregnuti da odgojimo/osnažimo/pripremimo produktivnu jedinku za izazove vremena koje je pred nama?

- Prof. Išerić: Pitam se koliko smo svjesni nacionalne pripadnosti, poprilično je i danas asimilirana u zajednici u kojoj živi. Mora se raditi na jačanju pozicije Bošnjakinje kroz jačanje samosvijesti o ulozi u porodici i društvu.

Da li mi uopće možemo pripremiti nekogga za izazove vremena – Allah upućuje Na Pravi put... Ja bih radije svima nama postavila pitanje – koje snage trebamo upregnuti da i sami budemo na svom poslu takvi – najbolji uzor je najbolji primjer. Koliko ljudi je jedno reklo – a drugo uradilo, jedno obećalo pa nije izvršilo, povjereno iznevjerilo... Da li smo uopće spremni učiniti neku "žrtvu" u svom životu (žrtvovati vrijeme, svoj rad, svoje znanje prenositi...)

Jedan primjer – u srednjoj školi nisam dozvoljavala – prije korone, da učenici pune mobitele na mom času. Kad su me pitali zašto, jer oni su to platili...

- Zato što telefon ne koristimo i nije nam potreban u nastavi; ako ja dozvolim, neću iz svog džepa platiti, neće ni direktor, niti ministar, niti predsjednik države, već će vlast uzeti kredit (Država – MMF), a onda će ga svi otplatiti, siromašni i imućni, a marka po marka, to su milioni. Ne sjećam se (a radim 37 godina) da sam nekad koristila školski telefon u privatne svrhe. Naravno, jednog dana, poslije završenog časa, učenica koja svjedoči pripadnost islamu i bošnjaštvu – čeka da ja izađem, kako bi ona pored mog stola uključila mobitel. Trbismo svi istrajavati na promicanju vrijednosti vjere, morala, istine... i tako malim koracima popravljati i graditi naše društvo.

7.1. Koje snage moramo upregnuti da odgovorimo/osnažimo/pripremimo produktivnu jedinku za izazove vremena koje je pred nama?

- Prof. Išerić: Svoj život – svaki detalj (izvršavanje vjerskih dužnosti), način oblačenja (razlika je propisno i pristojno – podrazumijeva jedno od dvoje navedenih), ponašanja, izražavanja, odnos prema radu, odnos prema čovjeku, odnos prema životinjama, odnos prema okolišu... nastojati biti uzor... Naravno, obrazovanje na prvom mjestu jer je to prvi imperativ.

8. Koliko je, po Vašem mišljenju, važna autentičnost u razvoju osviještene, samosvjesne, zrele ličnosti žene Bošnjakinje?

- "O ljudi, Mi vas od jednog čovjeka i od jedne žene stvaramo i na narode i plemena vas dijelimo da biste se upoznali (Kur'an). Naglasak je na upoznavanju, jer svaki čovjek je poseban i predstavlja neponovljivu kombinaciju sposobnosti, temperamenta, karaktera i fizičkog izgleda.

Samosvjesna, obrazovana, sa vrijednostima koje gradi iskrenom vjerom u Allaha dž.š., Bošnjakinja je najbolji temelj društva.

- Profesorica Išerić izlaz iz teškoća u ljudskome funkcioniranju, individualno i u društvu kao cjelini vidi u prakticiranju vjere. To na način da je vjera apliciranje osobina koje čovjeka čine dostojanstvenim i počašćenim u društvu u kojem obitava, jer vjera, ukoliko je razumijemo i prakticiramo na ispravan način čovjeku donosi isključivo počasti.

Navodi, kako je dostojanstven odnos prema životu jedino prihvatljiv odnos te da tom pogledu, u tom smjeru moramo na vrijeme učiti djecu.

Objašnjava kako je obrazovanje, permanentno učenje, rad na sebi putokaz kojim se moramo voditi da bismo uspjeli. Promišljanje, razumijevanje i mudrost su osobine koje moramo imati pri sebi, ukoliko sebe doživljavamo vjernicima.

- Analizirajući navedene intervjue, primjećujemo da sve tri uvažene profesorice, svaka iz svog profesionalnog ugla i iz svog domena mnoge pojave vezane uz živote Bošnjakinja u prošlosti i danas vide na vrlo sličan način.
- Osobito je zanimljivo istaći da se, kao ostvrt na teška, tegobna vremena ali jednako i kao naputak za budućnost, koriste termini kao što je: dostojanstvo, obrazovanje, vjera, osvještavanje, produktivnost, proaktivnost i kao kruna svega – autentičnost.
- Zaključujemo kako je recept života dostojnog čovjeka, u vremenu i prostoru kakvom svjedočimo, s nasljeđem koje nas zadužuje u kontekstu ljudskog dostojanstva, zarad stećaka i mezarova koji svjedoče ljepoti, kvaliteti ali i bolu i (ako ćemo biti iskreni) i naivnosti!, zarad svega toga, Bošnjakinja, koja je, vrijeme je to pokazalo, bila i ostala stub svoje porodice – potrebno nam je, više nego ikad da se obrazujemo i odgajamo na način koji će sačuvati ono što nam je najvrjednije – naše ljude, našu djecu, nas!

XVII. ANALIZA ANKETNOG UPITNIKA

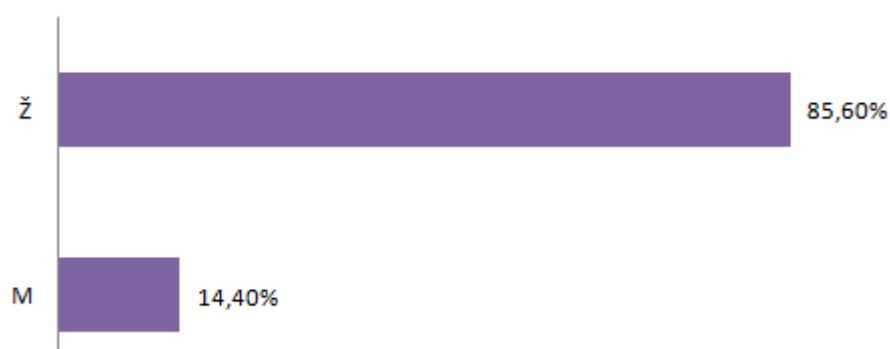
Anketni upitnik sastojao se od 10 pitanja, upućem raznolikoj ciljnoj skupini s namjerom da se dobije uvid o specifičnim stavovima i mišljenjima o Bošnjakinjama.

U istraživanju je učestvovala 201 osoba.

1. Vaš spol

Dakle, istraživanju je pristupilo 85,6% žena i 14,4% muškaraca.

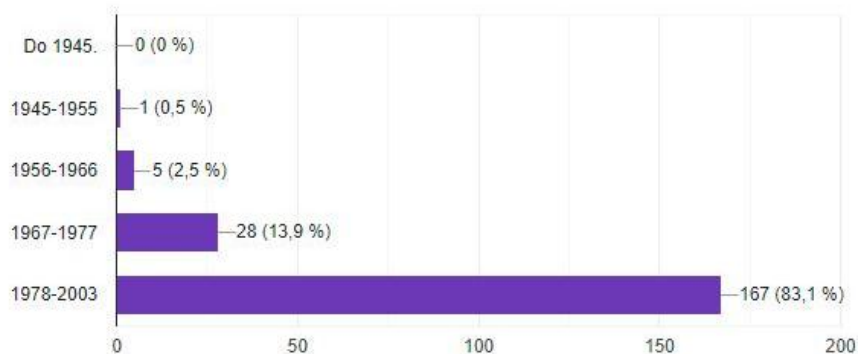
201 odgovor

2. Godina Vašeg rođenja

Istraživanju je pristupio raznovrstan uzorak vezano za životnu dob. Najviše ispitanika imalo je između 25 i 43 godine, tj. 167 njih ili 83,1%. Potom, 28 ispitanika, ili 13,9% je imalo između 44 i 54 godine; 2,5% ili 5 ispitanika imalo je između 65 i 55 godina, dok je 1 ispitanik, ili 0,5% imao između 66 i 76 godina.

201 odgovor

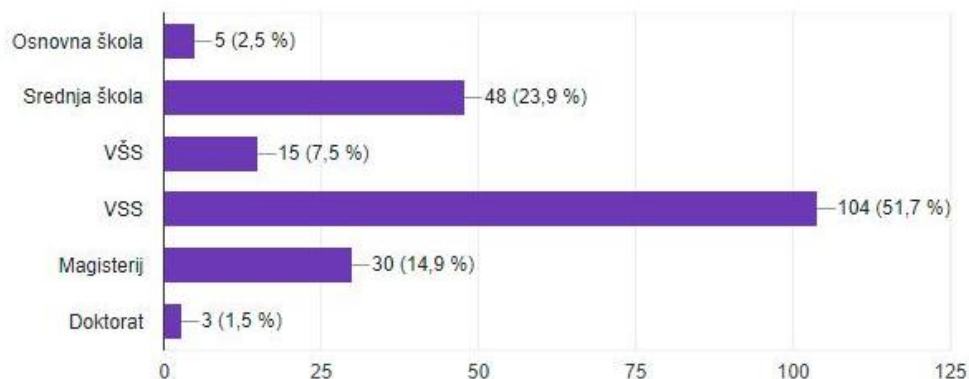

3. Vaš nivo obrazovanja

Najviši procenat ispitanika imao je VSS nivo obrazovanja, tj. njih 104, ili 51,7%. Potom, ispitanici sa završenom srednjom školom, njih 48, ili 23,9%. Zatim, ispitanici sa obrazovanjem magistra, njih 30, ili 7,5%. Ispitanici sa višom stručnom spremom, njih 15, ili 7,5%, Ispitanici sa osnovnom školom, njih 5 ili

2,5%, te ispitanici sa doktoratom, njih 3, ili 1,5%

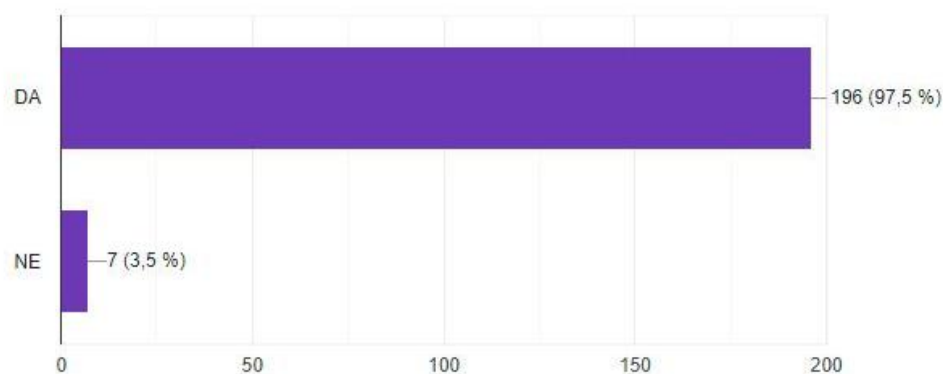
201 odgovor

4. Da li je identitet Bošnjaka/Bošnjakinje i Vaš identitet?

Na pitanje da li je identitet Bošnjaka i Vaš identitet, 196 ispitanika (97,5%) je odgovorilo potvrdno, dok je 3,5%, tj njih 7 odgovorilo odrično.

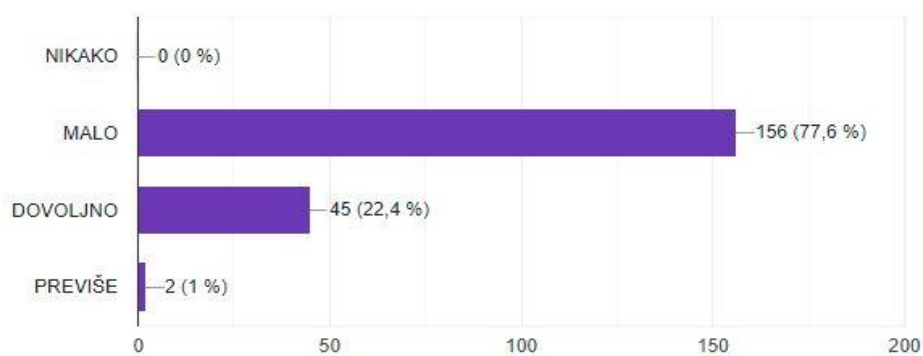
201 odgovor

5. Koliko su Bošnjakinje prisutne u javnom prostoru u Bosni i Hercegovini?

Na pitanje koliko su Bošnjakinje prisutne u javnom prostoru Bosne i Hercegovine 156 ispitanika, tj 77,6% je odgovorilo MALO, njih 45, tj. 22,4% DOVOLJNO, a 1% , tj. 2 ispitanika odgovorila su PREVIŠE.

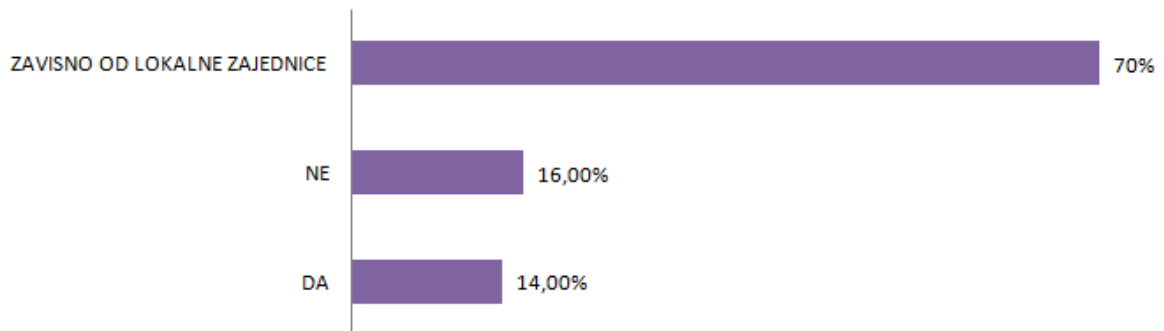
201 odgovor

6. Imaju li Bošnjakinje podršku društvene zajednice u njihovom radu?

Na pitanje da li Bošnjakinje imaju podršku društvene zajednice u njihovom radu, 70% ispitanika je odgovorilo ZAVISNO OD LOKALNE ZAJEDNICE, 16% NE, a 14% DA.

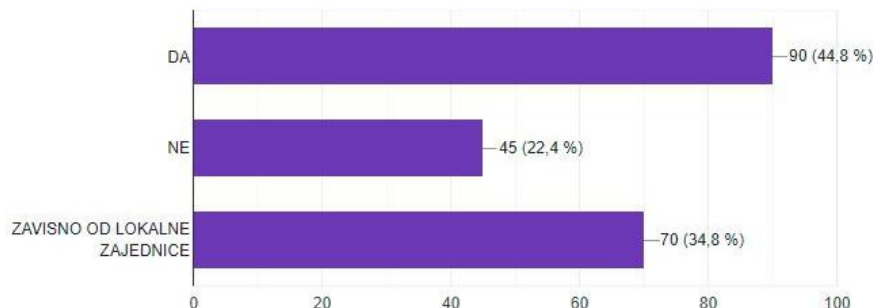
200 odgovora

7. Jesu li Bošnjakinje društveno angažovane u svim poljima društvenog djelovanja (npr. medicina, arhitektura, umjetnost, obrazovanje, ekonomija...)

Na pitanje da li su Bošnjakinje angažovane u svim poljima društvenog djelovanja, 44,8% ispitanika smatra da JESU, 34,8% ispitanika smatra da to ZAVISI OD LOKALNE ZAJEDNICE, dok 22,4% ispitanika smatra da NISU.

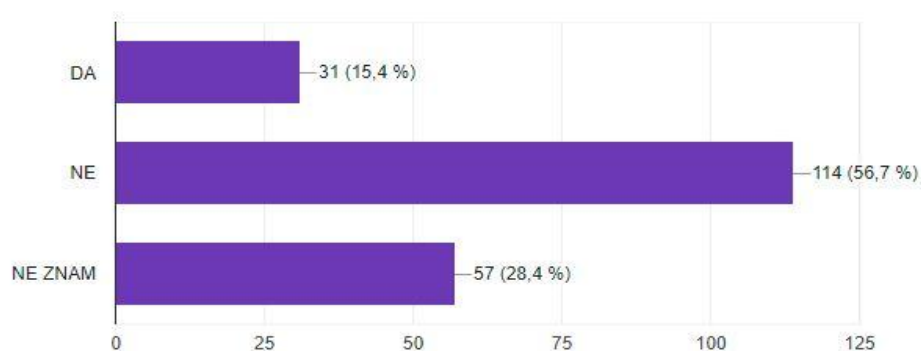
201 odgovor

8. Jesu li Bošnjakinje adekvatno predstavljene kroz bosanskohercegovačku književnost?

Na pitanje da li su Bošnjakinje adekvatno predstavljene kroz bosanskohercegovačku književnost 56,7% ispitanika smatra da NISU, 28,4% ispitanika NE ZNA, a 15,4% ispitanika smatra da JESU.

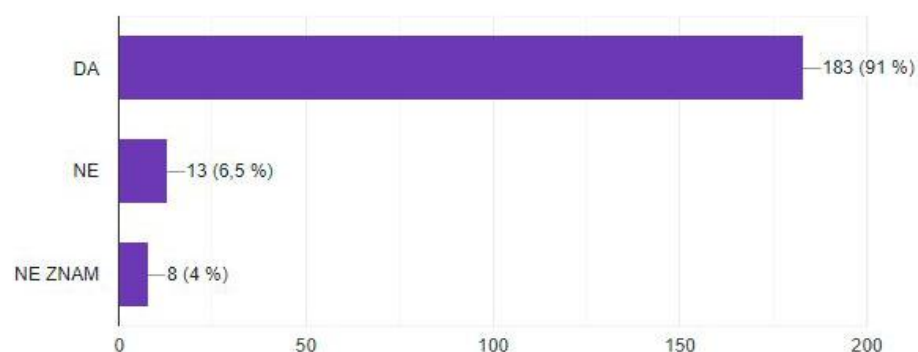
201 odgovor

9. Da li su Bošnjakinje kroz historiju Bosne i Hercegovine bile stub porodice u odgojno/obrazovnom i moralnom kontekstu?

Na pitanje da li su Bošnjakinje kroz historiju Bosne i Hercegovine bile stub porodice u odgojno-obrazovnom i moralnom kontekstu 91% ispitanika smatra da JESU, 6,5% ISPITANIKA SMATRA DA nisu, a njih 4% NE ZNA.

201 odgovor

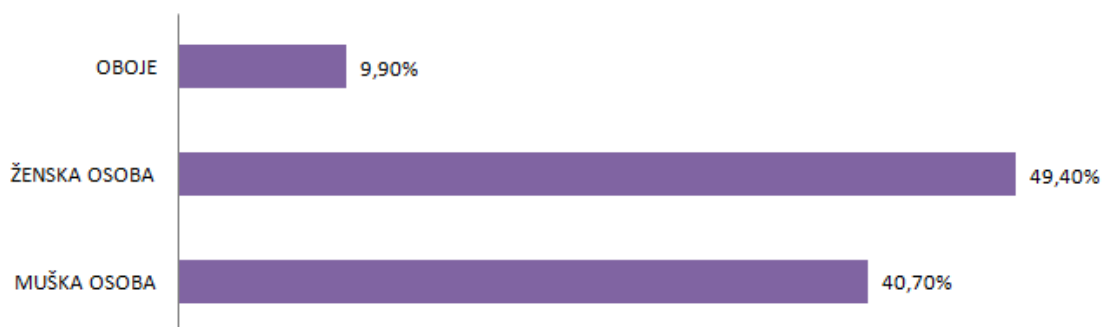

10. Da li je Vaša percepcija 'vjeroučitelja' muška ili ženska osoba?

Na pitanje da li je Vaša percepcija vjeroučitelja muška ili ženska osoba 49,4% ispitanika odgovara ŽENSKA OSOBA; 40,7% ispitanika odgovara MUŠKA OSOBA, dok znatan broj ispitanika ima različito mišljenje.

- OBOJE 2,3%

172 odgovora

XVIII. ZAKLJUČCI I PREPORUKE ZA DALJA ISTRAŽIVANJA

a. Bošnjakinje i njihov uticaj na javnost u Bosni i Hercegovini tema je koja je od velikog značaja za percipiranje pozicije Bošnjakinje u društvenoj zbilji kojoj svjedočimo.

- Bosanskohercegovačko društvo oduvijek je bilo specifično po mnogim svojim aspektima. Multikulturalnost, otvorenost prema drugome i drukčijemu oduvijek su krasile i obogaćivale ovo društvo. Pri sociološkoj analizi karaktera bosanskohercegovačkog društva, ističemo:

- izrazitu višekonfesionalnost bosanskohercegovačkog društva;
- ulogu religije i religijskih zajednica u formiranju nacionalnih identiteta;
- značaj i ulogu religijskih zajednica u ratu, kao i u periodu u kojem se društvo nalazi danas.

b. Bošnjaci su krajem IX i početkom XX vijeka živjeli kao društvo koje je doživjelo različita politička previranja koja su se vidno odrazila i na društvene tokove tog doba.

Tradicijsko i vjersko nasljeđe 'oblikovali' su Bošnjake i Bošnjakinje u jedan specifikum koji nije adekvatno valoriziran u periodu II Svjetskog rata i poslije.

- Specifičan način života, drukčiji u odnosu na druge stanovnike Bosne i Hercegovine, koji nisu muslimani, prepio je najviše promjena u novom sistemu.

c. II Svjetski rat donio je velike promjene u bosanskohercegovačkom društvu. Partizanski pokret djelovao je na ovome prostoru i neke žene Bošnjakinje bile su aktivno uključene u isti. Podaci pokazuju da su one Bošnjakinje koje su bile aktivno uključene u narodnooslobodilačku borbu to činile iskreno i požrtvovano, praktično ideološki.

d. Period SFRJ značio je skoro potpunu promjenu u načinu života Bošnjaka i Bošnjakinja.

- Evidentne su zabrane ispoljavanja i prakticiranja vjere, proganjanja, odvođenja muškog življa, naredba skidanja zara muslimankama; država se naglo industrijalizirala u šta se uključivalo žene, pa i određeni broj Bošnjakinja, uglavnom iz urbanih sredina.

- Školski sistem je poprimio ozbiljniju formu; praktikovalo se opismenjavanje djece i odraslih;

- Ženska djeca su počela sa školovanjem dužim od jedne ili dvije godine, no u Bošnjaka je uslovljavanje određenim oblačenjem i ponašanjem u školama dovelo do masovne pojave povlačenja ženske djece iz škola.

- Žene su uključivane u javne poslove, pod parolom jednakosti spolova, dolazi do brojnog otvaranja vrtića i sistemskog, specifičnog odgoja djece (ali i ostalih) simbolično, u bratstvu i jedinstvu:

- Proces 'emancipacije' Bošnjakinja odvijao se u kontekstu školovanja pod određenim uvjetima, kroz potpuni odmak od vjerskog i tradicijskog.

5. Period SFRJ na polju edukacije bilježi imena uveženih žena pa i Bošnjakinja na polju nauke i naučnog rada.

6. Period devedesetih godina predstavlja potpuni zaokret u životima svih građana Bosne i Hercegovine, s početkom agresije na ovu zemlju.

- Evidentne su prisilne migracije stanovništva, ogroman broj trauma proizvedenih ratnim dejstvima;

- Bošnjakinja 'preko noći' dobiva nove uloge: silom prilika postaje i otac i majka i skrbnik itd., u pokušajima da preživi ona i njena porodica.

- Agresijom na Bosnu i Hercegovinu izvršava se posebno gnusan aspekt ratovanja a to je sistemsko silovanje Bošnjakinja, kao i ogroman broj silovane djece ali i muškaraca.

- Bošnjakinja, osobito ona koja geografski pripada istočnobosanskim krajevima, ali i mnoge druge (i ne samo Bošnjakinje) u velikom broju ostaju bez muških članova svoje porodice što trajno mijenja njenu primarnu ulogu u porodici ali i društvu.

- Potpisivanjem Dejtonskog sporazuma prestaju ratna dejstva.

- Bošnjakinje se u malom procentu politički angažuju kroz mogućnosti višestranačke orijentacije;

- Evidentna je prisutnost Bošnjakinja u obrazovanju, u svim segmentima obrazovanja, od osnovnog do univerzitetskog.

- Otvaranje univerziteta u svim većim gradovima u Bosni i Hercegovini umnogome je doprinijelo tome;

6. Islamska zajednica je službeno 'tijelo' koje predstavlja Bošnjake u Bosni i Hercegovini, te je u tom smislu i Bošnjakinja uključena u procese važne za funkcioniranje ove institucije.

- Prema dostupnim podacima da se zaključiti da nije dovoljno zastupljena, da su njene funkcije (često) marginalne i da joj se ne daju potrebna zaduženja u praksi;

- Praksa pokazuje da u savremeno doba, sve više Bošnjakinja izlazi iz 'medijske ilegale' u kontekstu potrebe da se kreativno izraze, profesionalno ostvare, čak budu vlasnice biznisa.

7. Pomoću dostupne literature dokazali smo generalnu hipotezu da Bošnjakinje učestvuju u javnoj sferi u Bosni i Hercegovini u kontekstu edukacijske, političke i vjerske sfere.

8. Po osnovu pojedinačnih hipoteza, dokazali smo:

- Da su Bošnjakinje pružale naobrazbu/edukaciju u periodu od II Svjetskog rata do danas. Ova se edukacija 'kretala' od tajne- u vremenu komunizma i u skućenim uvjetima, kućnoj atmosferi sa reduciranim znanjem kao takvim do vremena kad je, kao što je to danas (ali i u periodu SFRJ) Bošnjakinja u prilici da bude univerzitetski profesor itd.

- Bošnjakinje su učestvovala u javnom političkom životu u periodu od II Svjetskog rata do danas – po dostupnoj literaturi ali i svjedočanstvima ljudi, da se zaključiti da su se za uključanje u javni život morali ispuniti konkretni uvjeti od strane države koji su podrazumijevali potpunu duhovnu i fizičku asimilaciju Bošnjakinje u drukčiji sistem vrijednosti od onoga što je činio kor bivanja Bošnjakinjom dotad.

- Bošnjakinje su pružale vjersku naobrazbu u periodu od II Svjetskog rata do danas – pružale su je tajno i javno, kako su okolnosti dozvoljavale.

9. Pozicija Bošnjakinje kroz edukacijski, politički i vjerski aspekt u bosanskohercegovačkom društvu varirala je u odnosu na političke sisteme koji su se smjenjivali, količinu slobode koja se mogla konzumirati i u odnosu na to Bošnjakinje su birale metode kojima će prenositi znanje koje su imale.

10. Savremeno doba kojem svjedočimo obiluje viškom slobode, koja evidentno 'proizvodi' nekompetencije u mnogim aspektima društvenog djelovanja.

- Svjedočimo mnogim trendovima koji su proizvod 'globalnog sela', koncepcije koja uzima ljudsku privatnost čiji je cilj kontrola masa na "bezbolan" način. Nije to pojava koja je strana ni Bošnjakinjama.

Preporuke za nova istraživanja

- Mišljenja sam da je edukacija osnova svakog zrelog participiranja u društvu.
 - Bošnjakinje su, kao uostalom i svaka žena počašćene mogućnošću da se ostvare u svojim ulogama.
 - Kvalitetna participacija nije moguća bez kvalitetne naobrazbe.
 - U kontekstu Bosne i Hercegovine, smatram da je bogatstvo ove zemlje njezina raznolikost u duhovnom, vjerskom, ljudskom, geografskom smislu itd. Nasljeđe koje tradicijski i duhovno baštini Bosna i Hercegovina treba iznimno studiozno i ozbiljno izučavati.
 - Školski sistem mora biti podešen na način da odgovara resursima ove zemlje, njenim prirodnim dobrima i kreativnim željama njenih učenika.
 - Bošnjakinja ne smije zaboraviti trud i bol svojih pradjedova, krv svojih šehida kao ni ruke koje su gradile pruge, fabrike, zgrade...
 - Respekt, utkan u odgojno-obrazovni proces sa svjesnošću o vlastitim korijenima, poštovanjem prema drugome i drugačijemu, visoko samopouzdanje zbog blagodati i kompetencija koje posjeduje, dobitna je kombinacija za uspjeh na svim poljima.
- Ova se zemlja i njeni stanovnici moraju osloboditi kompleksa i prestati vjerovati predrasudama. Edukacija koja prati ljudsku prirodu i dozvoljava informaciju više kroz istinu i samo istinu je recept za razvoj autentične ličnosti u Bošnjaka, ali i svih drugih ljudi.

Literatura

A

Abazović, D. (2004). *Za naciju i Boga* (magistrat). Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.

Abazović, D. (2012). *Bosanskohercegovački muslimani između sekularizacije i desekularizacije*. Zagreb – Sarajevo: Sinopsis.

B

Badran, M. (2012). *Propitivanje ženskih feminističkih i muslimanskih identiteta*. Zilka Spahić-Šiljak (Ur.). Sarajevo: Dobra knjiga, 101.

Bok, G. (2005). *Žena u istoriji Evrope – od srednjeg veka do danas*. Beograd: Clio.

Bringa, T. (2009). *Biti musliman na bosanski način*. Sarajevo/Zagreb: Šahinpašić.

Bullock, K. (2013). *Odijevanje muslimanki od stereotipa do prava na izbor*. Sarajevo: Centar za napredne studije: Centar za edukaciju i istraživanje Nahla.

C

Cvitković, I. (2005). *Sociološki pogledi na naciju i religiju*. Sarajevo: DES.

Č

Čengić, F. F. (2009). *Medijska kultura u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Connectum.

Čengić, F.F. (2018). *Kao ribe u vodi*. Sarajevo: Dobra knjiga

Čengić, F. F. (2004). *Medijska globalizacija svijeta*. Sarajevo: Promocult.

Čengić, F. F. (2012). *Riječ je temelj društvenog života*. Sarajevo: Dobra knjiga.

Čengić, F. F. (2014). *Stvarnost i mediji*. Sarajevo: Dobra knjiga.

Čengić, F. F. (2016). *Nelagode s medijima*. Sarajevo: Dobra knjiga.

Čengić, F. F. (2011). *Putopisi – Čuvari frekvencija*. Sarajevo: Connectum.

Čengić, F.F. (2016). *Stvarnost i mediji, vrijeme istrošenih ideologija*. Sarajevo: Dobra knjiga.

D

Duraković, N. (1998). *Prokletstvo muslimana*. Tuzla: Harfo-Graf.

F

Friedman, F. (1996). *The Bosnian Muslims: denial of nations*. USA: Westview Press, INC, a Division of HarperCollins Publishers, Inc.

Filandra, Š. (2012). *Bošnjaci nakon socijalizma – O bošnjačkom identitetu u postjugoslovenskom dobu*. Sarajevo: BZK Preporod: Sinopsis.

H

Hadžišehović, M. (2013). *Muslimanka u Titovoj Jugoslaviji*. Sarajevo: Dobra knjiga.

Halilović, N. (2021). *Adem Praotac u nama*. Sarajevo: OFF-SET d.o.o. Tuzla.

Hoare, M. A. (2013). *The Bosnian muslims in the Second World war*. New York: Oxford University Press Inc.

I

Imamović, M. (1997). *Historija Bošnjaka. Bošnjačka zajednica kulture "Preporod"*. Sarajevo: GIK »OKO«

J

Jahić, A. (2017). *Muslimansko žensko pitanje u Bosni i Hercegovini*. Zagreb: Grafomark d.o.o.

Jahić, A. (2015). *Vrijeme izazova - Bošnjaci u prvoj polovini XX stoljeća*. Sarajevo: Naučnoistaživački institut "Ibn Sina".

K

Karić, E. (2004). *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: El-kalem.

Kostić, I. E. (2019). *Religija, vjerovanje i građanski identitet*. Beograd: Balkanski centar za Bliski istok.

Karčić, F. (2004). *Bošnjaci i izazovi modernosti*. Sarajevo: el Kalem.

M

Maluf, A. (2003). *Ubilački identiteti*. Beograd: Paideia.

N

Nuhanović, A. (1998). *Fenomen javnosti*. Sarajevo: Promocult.

P

Pantelić, I. (2011). *Partizanke kao građanke*. Beograd: Evoluta.

R

Ramić, J. (1997). *Bošnjaci na el - Azheru*. Sarajevo: Svjetlost.

Redžić – Bilal, F. *Na omladinskom radu u Cazinskoj krajini. Žene Bosne i Hercegovine u narodnooslobodilačkoj borbi*.

Ricer, Dž. (2009). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik.

S

Sefo, M. (2019). *Regulacija rada medija i zaštita javnosti pomoću dosljedne primjene medijskog prava*. Godišnjak Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" 62-68.

Selhanović, S. (2010). *Bošnjakinje govore*. Sarajevo: Futur Art.

Spahić, A., Ždralović, A., Aganović, A., Đokanović, B., Bvavčić, E., Žuna, E., Giomi, F., Dračo, I., Delić, Z., Popov, M – Z. i Čaušević, J. (2014). *Zabilježene - Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija CURE.

Š

Šiljak –Spahić, Z. i Anić, R. J. (2009). *I vjernice i građanke*. Sarajevo: TPO fondacija CIPS – Univerziteta.

Šiljak – Spahić, Z. (2007). *Žene, religija i politika*. Sarajevo: Bookline d.o.o.

Štulanović, M. (2017). *Vjera i tradicija u identitetu Bošnjaka*. Bihać: Amos Graf d.o.o. Sarajevo.

V

Veledar, N. (2017). *Leksikon znamenitih Bošnjaka*. Sarajevo: Preporod.

Vujević, M. (2002). *Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti (VI dopunjeno izdanje)*. Zagreb: Školska knjiga.

Z

Zekić, M. (2019). *Kulturni identitet bosanskih muslimana*. Sarajevo: Dobra knjiga.

Rječnici stranih riječi

A

Muftić, T. (1973). *Arapsko-bosanski rječnik*. Sarajevo: el- Kalem. 4. izdanje.

B

Babić, M. (2002). *Bosansko-engleski rječnik*. Sarajevo: Bosna Leksika.

G

Grbo, A. (2017). *Etika, pravo i mediji*. Sarajevo: FPN.

I

Isaković, A. (1995). *Rječnik bosanskog jezika*. Sarajevo: Bosanska knjiga.

V

Vujaklija, M. (2012). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Štampar Makarije.

Web-poveznice

1. <https://www.trt.net.tr/bosanski/bosna-i-hercegovina/2020/12/02/u-sarajevu-preminula-hadzi-nimeta-jahic> Preuzeto 29.05.2021.
2. <https://www.youtube.com/watch?v=jHBg7FhGcRM/> Preuzeto 30. 05. 2021
3. www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17088. Pristupljeno
4. Medresa.edu.ba.
5. <https://www.youtube.com/watch?v=unnJX4FGv-w/>Preuzeto 30.05. 2021.
6. https://www.youtube.com/watch?v=AXXL_M1ebO4/preuzeto 30. 05. 2021.
7. <https://www.youtube.com/watch?v=D-KTj91y1B8/> preuzeto 30. 05. 2021.
8. <https://www.youtube.com/watch?v=D-KTj91y1B8/> preuzeto 30. 05. 2021.
9. www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17088. Pristupljeno 06.06.2021.
10. <https://www.youtube.com/watch?v=unnJX4FGv-w/> Preuzeto 30.05. 2021.
11. https://www.youtube.com/watch?v=AXXL_M1ebO4/ preuzeto 30. 05. 2021.
12. <https://www.youtube.com/watch?v=D-KTj91y1B8/> preuzeto 30. 05. 2021.
13. <https://www.youtube.com/watch?v=D-KTj91y1B8/> preuzeto 30. 05. 2021.
14. https://www.youtube.com/watch?v=AjU_tYbCkVs/ pristupljeno 06.06.2021.
14. www.islamskazajednica.ba/pristupljeno 06.06.2021.
15. www.tv.bir.ba/o-nama/pristupljeno 06.06.2021.

Zakonski i podzakonski akti

Centar za edukaciju i istraživanje Nahla (2018). *Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u BiH*.

http://www.mrv.ba/attachments/pravna_regulativa_sloboda_vjere_ljO.pdf

pristupljeno 10.3.2016./preuzeto iz *Žena u džamiji/Prilozi za razumijevanje njene pozicije, uloge i doprinosa*. Sarajevo: Nahla

*Izborni zakon u BiH(23/01****)* Sarajevo: Službeni List Bosne i Hercegovine, Vladin ured.

Časopisi

D

Dijalog (2004). Čengić, F. F. Hidžab ili pitanje redefiniranja značenja "dobrog života". Časopis za filozofiju i društvenu teoriju, broj 04, str. 213-220.

Đ

Đulistan (1926). Časopis za kulturno i socijalno podizanje muslimanske žene, broj 2, str. 28.

L

Logos (2020). Čengić, F. F. *Propitivanje religijskog bez dovoljnog znanja*. Časopis za filozofiju i religiju, br. 1, str. 75-91.

M

Medijski dijalog (2014). Sefo, M. *Odgovornost medija i poštivanje slobode govora u medijima kroz primjenu novinarskog ethosa*. Časopis za istraživanje medija i društva, str. 10-16.

P

Pregled (2019). *Medijski aspekt nastanka i razvoja multikulturalne komunikacije*. Časopis za društvena pitanja, 3:29-41.

Š

Dijalog (2004). Šljivo, A. *Aktualnost etičkog učenja apela i Habermasa za suvremenu komunikologiju*, br. 4, str. 194-209

Prilozi

Biografija

Maksida Agić-Skrobo, rođena je u Tuzli 1978. godine. Svršenica Behram-begove medrese u Tuzli. Diplomirala pedagogiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Dugi niz godina kao autor saraduje u nekoliko časopisa. Od osnovne škole objavljuje prigodne članke. Prvi članak je kao učenica osnovne škole objavila u lukavačkim novinama "Front slobode". U medresi je učestvovala u osnivanju časopisa te škole "Misak", te je u istom redovno objavljivala autorske članke sve do završetka srednje škole. Bila je dijelom saradničkog tima u dječijem časopisu "Elif" i redovno objavljivala članke pedagoškog karaktera. Nekoliko godina saraduje sa tuzlanskim časopisom "Bosanska Sumejja" u kojem, također, objavljuje članke pedagoško/psihološko/sociološkog karaktera. Od osnivanja web portala "waw asocijacija" saradivala je kao autor i savjetnik.

Radi kao edukator predavač. Trener je po Montesori metodi. Snažno je orijentirana na rad sa ženama u savjetodavnom kontekstu, te u komunikaciji putem seminara, predavanja i radionica. Njena maxima je "Obrazovana, osnažena žena-jako društvo". Njen fokus je edukacija vezana uz komunikaciju među ljudima, asertivnost (nenasilna komunikacija), osnaživanje ličnosti žene i njenih kompetencija, rad na samopoštovanju i samopouzdanju, te razvoj autentične ličnosti kao konačnog cilja svakog razvoja. Permanentan naučni rad njena je profesionalna orijentacija. Teži cjeloživotnom obrazovanju, te je učestvovala u brojnim seminarima, edukacijama, radionicama itd. Tečno govori engleski jezik a služi se arapskim i turskim jezikom. Udata je i majka dvoje djece.

IZJAVA O PLAGIJARIZMU

Kao student magistarskog studija na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu potpisujem izjavu da sam upoznata sa Zakonom o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo i Etičkom kodeksu Univerziteta u Sarajevu.

Ovom izjavom potvrđujem da sam magistarski rad napisala samostalno i koristeći se isključivo navedenom bibliografijom, te da ovaj rad nije korišten pri bilo kakvom drugom ocjenjivanju.

Saglasna sam da jedan primjerak mog rada bude javno dostupan preko biblioteke Fakulteta političkih nauka.

Mjesto/datum/potpis